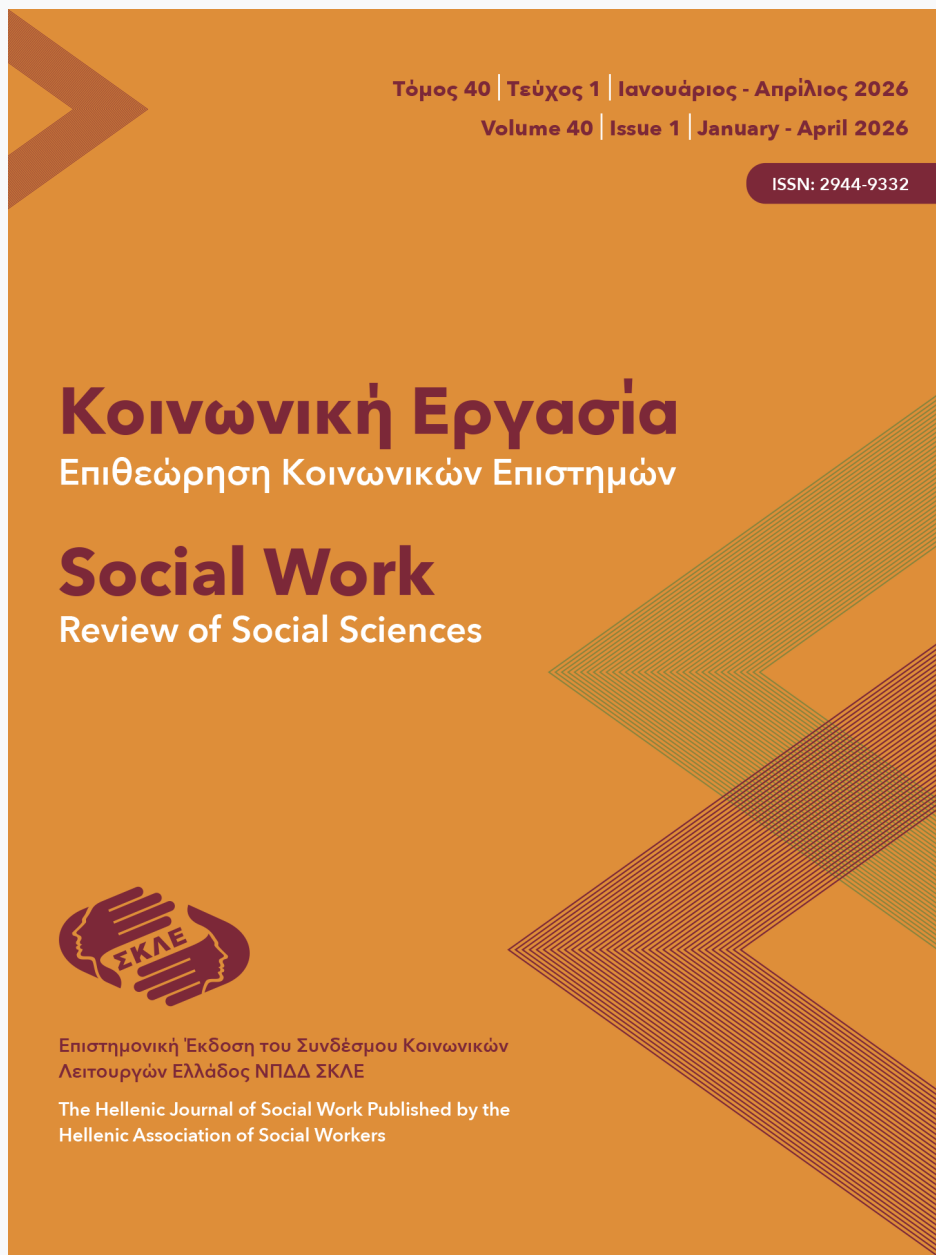

Κοινωνική Εργασία. Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών

Τόμ. 40, Αρ. 1 (2026)

1/2026

Αγαπητές Αναγνώστριες και Αγαπητοί Αναγνώστες,

Με ιδιαίτερη χαρά σας καλωσορίζουμε στο πρώτο τεύχος του έτους 2026 του περιοδικού *Κοινωνική Εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, το οποίο καλύπτει την περίοδο Ιανουαρίου – Απριλίου 2026. Η έναρξη του νέου έτους σηματοδοτεί μια ακόμη δημιουργική συνέχεια για το περιοδικό, το οποίο παραμένει σταθερά προσανατολισμένο στην ανάδειξη σύγχρονων επιστημονικών προσεγγίσεων και στην ενίσχυση του διαλόγου γύρω από κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα.

Στο παρόν τεύχος φιλοξενούνται παραπάνω άρθρα από ότι συνήθως, καθώς με χαρά διαπιστώνουμε ότι το περιοδικό παρουσιάζει μια σταθερά ανοδική πορεία τα τελευταία χρόνια, εδραιώνοντας τη θέση του ως ένα αξιόπιστο επιστημονικό βήμα στον χώρο της Κοινωνικής Εργασίας. Αποτελεί δε έναν δυναμικό τόπο συνάντησης, ανταλλαγής γνώσης και προβληματισμού για τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην προαγωγή της έρευνας, της θεωρίας και της πρακτικής. Μέσα από τη δημοσίευση σύγχρονων ερευνητικών εργασιών, ενισχύει τον επιστημονικό διάλογο και υποστηρίζει την ανάπτυξη τεκμηριωμένων παρεμβάσεων.

Το πρώτο άρθρο, με τίτλο «Διερεύνηση της συσχέτισης του τραύματος και της παιδικής κακοποίησης με την αυτοεκτίμηση και την καταθλιπτική συμπτωματολογία στην πρώιμη ενήλικη ζωή», των Τζιμογιάννη και Παναγιωτόπουλου, παρουσιάζει μια μελέτη που εξετάζει τη σχέση μεταξύ πρώιμου τραύματος, παιδικής κακοποίησης, αυτοεκτίμησης και καταθλιπτικής συμπτωματολογίας σε δείγμα ενηλίκων από την Ελλάδα και την Κύπρο. Τα ευρήματα αναδεικνύουν τη σημασία της έγκαιρης ανίχνευσης και παρέμβασης στον νεανικό πληθυσμό, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές πρόληψης και ενίσχυσης της ψυχικής υγείας των νέων.

Το δεύτερο άρθρο, με τίτλο «Η σημασία της επαγγελματικής εποπτείας για τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς. Μια ποιοτική μελέτη», των Ζαφειρίδου και Φιλιππίδη, διερευνά τον ρόλο της επαγγελματικής εποπτείας για τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς στην Ελλάδα. Η ανάλυση των ευρημάτων αναδεικνύει ότι η εποπτεία είναι σήμερα περισσότερο αναγκαία από ποτέ, καθώς, πέρα από την αντιμετώπιση των σύγχρονων ψυχοκοινωνικών προκλήσεων, συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, αλλά και στη δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού επαγγελματικού περιβάλλοντος που ενισχύει τη συνεργασία και την επαγγελματική ανάπτυξη.

Το τρίτο άρθρο, με τίτλο «Grey Divorce: the impact on mental health and the risk factors influencing post grey divorce adjustment. A narrative Review», των Mavroeidi, Vassilopoulos, Gouna, Konstantopoulou και Mentis, εξετάζει το φαινόμενο των διαζυγίων σε άτομα μέσης και

μεγαλύτερης ηλικίας (άνω των 50 ετών), το οποίο παρουσιάζει αυξητική τάση. Η μελέτη αναδεικνύει τις σημαντικές επιπτώσεις του φαινομένου στην ψυχική υγεία, όπως άγχος, κατάθλιψη και μοναξιά, ενώ επισημαίνει τον καθοριστικό ρόλο της κοινωνικής υποστήριξης ως προστατευτικού παράγοντα. Παράλληλα, αναφέρονται διαφορές φύλου και η ύπαρξη κοινωνικού στίγματος, ιδιαίτερα για τις γυναίκες στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το τέταρτο άρθρο, με τίτλο «Κοινωνική εργασία με ασυνόδετους ανήλικους πρόσφυγες: ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών στην ανάπτυξη ψυχικής ανθεκτικότητας», των Κομπότη, Δόμπρη και Μαλίσιοβα, διερευνά τον ρόλο των κοινωνικών λειτουργών σε σχέση με τις ανάγκες των ασυνόδετων ανήλικων προσφύγων, τις προσεγγίσεις που ενισχύουν την ψυχική ανθεκτικότητα και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες στο πεδίο. Η έρευνα βασίζεται σε ποιοτικά δεδομένα από κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται σε δομές φιλοξενίας στην Περιφέρεια Αττικής. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν τη σημασία της σταθερότητας, της ψυχοκοινωνικής στήριξης και της διαπολιτισμικής προσέγγισης ως βασικών παραγόντων για την ενδυνάμωση, την ψυχική ευημερία και την κοινωνική ένταξη των ασυνόδετων ανηλίκων.

Το πέμπτο άρθρο, των Ζαφειροπούλου και Μανιαδάκη, με τίτλο «Διεισδύοντας στην εμπειρία κοινωνικών λειτουργών του πεδίου κατά την προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων», στοχεύει στην ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας των κοινωνικών λειτουργών και στην αποτύπωση των αντιλήψεών τους σχετικά με τον θεσμό της υιοθεσίας και την προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων. Τα ευρήματα φωτίζουν την πολυδιάστατη φύση της προετοιμασίας ως μιας διαδικασίας ενδυνάμωσης και μετασχηματισμού, άρρηκτα συνδεδεμένης με την αξιολόγηση. Παράλληλα, αναδεικνύεται η πολυσημία του όρου «πρώιμη παρέμβαση», ενώ επισημαίνεται η ανάγκη για συστηματικότερη πλαισίωση και ενίσχυση των υποστηρικτικών δομών, παρά τη θετική συμβολή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο θεσμικό πλαίσιο.

Τέλος το έκτο άρθρο των Βαγιάτη και Ζήση με τίτλο «Ελληνική προσαρμογή και ψυχομετρική αξιολόγηση της κλίμακας Αίσθησης της Κοινότητας στο Σχολείο» παρουσιάζει την προσαρμογή και ψυχομετρική αξιολόγηση της κλίμακας 'The Scale of Sense of Community in the School' των Prati et al. (2017) στην ελληνική γλώσσα, ενώ τα ευρήματα τεκμηριώνουν ότι η ελληνική εκδοχή της κλίμακας αποτελεί ένα έγκυρο και αξιόπιστο εργαλείο για την αξιολόγηση της αίσθησης της σχολικής κοινότητας στον ελληνικό μαθητικό πληθυσμό με ερευνητικές και πρακτικές εφαρμογές.

Το τεύχος πλαισιώνεται, επίσης, από τρεις βιβλιοπαρουσιάσεις που εστιάζουν σε σημαντικές και επίκαιρες θεματικές για το χώρο των κοινωνικών επιστημών.

Αρχικά το βιβλίο του Αναπληρωτή Καθηγητή Π. Πεντάρη, *Κοινωνική εργασία και ΛΟΑΤΚΙ+ Ταυτότητες*, παρουσιάζεται από την κ. Παπαδοπούλου, Διδακτορική ερευνήτρια ΠΑ.Δ.Α.

Πεντάρης, Π. (2025). *Κοινωνική εργασία και ΛΟΑΤΚΙ+ Ταυτότητες*. Τόπος.

Επίσης παρουσιάζεται το βιβλίο των Γιωτσίδη και Νικολάτου, *Η Αφηγηματική Προσέγγιση στην Πράξη. Τεχνικές Ενδυνάμωσης και Εργαλεία Αξιολόγησης της Αφήγησης*.

Γιωτσίδη, Β, & Νικολάτου Ε.Κ. (2022). *Η Αφηγηματική Προσέγγιση στην Πράξη. Τεχνικές Ενδυνάμωσης και Εργαλεία Αξιολόγησης της Αφήγησης*. Gutenberg.

Η τελευταία μας βιβλιοπαρουσίαση αφορά στο βιβλίο του Βλειώρα Γ., *Οι ιστορίες που είμαστε, οι ιστορίες που μπορούμε να γίνουμε*.

Βλειώρας, Γ. (2025). *Οι ιστορίες που είμαστε, οι ιστορίες που μπορούμε να γίνουμε. Αφηγηματική ταυτότητα και θεραπεία*. Προπομπός.

Με την ολοκλήρωση του πρώτου τεύχους της χρονιάς, και την έναρξη ενός νέου εκδοτικού κύκλου σηματοδοτείται όχι μόνο η συνέχεια, αλλά και η ανανέωση της προσπάθειάς μας, μέσα από τεκμηριωμένο διάλογο και κριτική προσέγγιση. Η συμβολή των συγγραφέων και η ενεργή συμμετοχή της αναγνωστικής κοινότητας αποτελούν θεμέλιο για την πρόοδο και τη διάχυση της επιστημονικής γνώσης. Στο πλαίσιο αυτό, το περιοδικό μας παραμένει προσηλωμένο στην προαγωγή της έρευνας, της εγκυρότητας και της διεπιστημονικότητας.

Σας ευχαριστούμε για την εμπιστοσύνη και τη διαρκή στήριξη!

Με εκτίμηση,

Η Διευθύντρια Σύνταξης

Κωνσταντίνα Σκλάβου

Διερεύνηση της συσχέτισης του τραύματος και της παιδικής κακοποίησης με την αυτοεκτίμηση και την καταθλιπτική συμπτωματολογία στην πρώιμη ενήλικη ζωή

Τζιμογιάννη Σοφία Μαρία¹, Παναγιωτόπουλος Χρήστος²

¹ Κοινωνική Λειτουργός, MSc

² Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διερεύνηση των επιπτώσεων του πρώιμου τραύματος και της παιδικής κακοποίησης στην ψυχική υγεία των νέων ενηλίκων κρίνεται κρίσιμη, καθώς η διεθνής βιβλιογραφία υποδεικνύει ότι εμπειρίες κακοποίησης κατά την παιδική ηλικία συνδέονται με αυξημένη ψυχοπαθολογία και μειωμένη αυτοαντίληψη στην ενήλικη ζωή. Ωστόσο, τα σχετικά δεδομένα στον ελληνικό και κυπριακό νεανικό πληθυσμό παραμένουν περιορισμένα, καθιστώντας αναγκαία την υλοποίηση της παρούσας έρευνας. Η μελέτη εξετάζει τη συσχέτιση μεταξύ πρώιμου τραύματος, παιδικής κακοποίησης, αυτοεκτίμησης και καταθλιπτικής συμπτωματολογίας σε δείγμα 557 ατόμων ηλικίας 18–25 ετών από την Ελλάδα και την Κύπρο. Το τραύμα και η κακοποίηση αξιολογήθηκαν με την Κλίμακα Μέτρησης Τραύματος και Παιδικής Κακοποίησης στην Παιδική Ηλικία [CATS-38]. Η καταθλιπτική συμπτωματολογία με την Κλίμακα Κατάθλιψης του Beck [BDI-I] και η αυτοεκτίμηση με την Κλίμακα Αυτοεκτίμησης του Rosenberg [RSES-10]. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η παιδική κακοποίηση συσχετίστηκε θετικά με την καταθλιπτική συμπτωματολογία ($\rho = .55, p < .001$) και αρνητικά με την αυτοεκτίμηση ($\rho = -.42, p < .001$). Επιπλέον, η αυτοεκτίμηση παρουσίασε στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την καταθλιπτική συμπτωματολογία ($\rho = -.73, p < .001$). Τέλος, διαπιστώθηκαν αυξημένα επίπεδα καταθλιπτικής συμπτωματολογίας στον γενικό νεανικό πληθυσμό του δείγματος. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης αναδεικνύουν τη σημασία της έγκαιρης ανίχνευσης και παρέμβασης στον γενικό νεανικό πληθυσμό, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές πρόληψης και ενίσχυσης της ψυχικής υγείας των νέων.

Λέξεις-κλειδιά: καταθλιπτική συμπτωματολογία, αυτοεκτίμηση, πρώιμο τραύμα, βία, παιδική κακοποίηση

Στοιχεία Επικοινωνίας: Τζιμογιάννη Σοφία Μαρία, sophietzim@gmail.com

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (1999) «η κακοποίηση ή η κακομεταχείριση του παιδιού περιλαμβάνει όλες τις μορφές σωματικής ή συναισθηματικής κακής μεταχείρισης, σεξουαλικής παραβίασης, παραμέλησης ή παραμελημένης θεραπευτικής αντιμετώπισης ή εκμετάλλευσης για εμπορικούς σκοπούς, η οποία καταλήγει σε συγκεκριμένη ή εν δυνάμει βλάβη που αφορά τη ζωή και την ανάπτυξη του παιδιού, στο πλαίσιο μιας σχέσης ευθύνης, εμπιστοσύνης και δύναμης» (Νικολαΐδης & Σταυριανάκη, 2009). Παρόλο που με την πάροδο των χρόνων οι κοινωνίες έχουν αλλάξει, το φαινόμενο αυτό παραμένει σταθερό, παρουσιάζοντας κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές ανά τους λαούς (Χατζηφωτίου, 2016). Ταυτόχρονα, αξίζει να σημειωθεί ότι τα ποσοστά παιδικής κακοποίησης είναι στην πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερα, καθώς το φαινόμενο αυτό είναι αφανές (Αβραμικά κ.ά., 2013).

Με τον όρο πρώιμο τραύμα γίνεται αναφορά στο ψυχικό τραύμα που εκδηλώνεται πριν την ενηλικίωση του ατόμου και αφορά κυρίως στην έκθεση σε πολλαπλά, σωρευτικά, τραυματικά βιώματα. Τα συμβάντα αυτά προέρχονται από εξαιρετικής έντασης στρεσογόνα γεγονότα, όπως η σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική κακοποίηση και η παραμέληση, η βία στην κοινότητα, ο πόλεμος, μία τραυματική απώλεια, η συναισθηματική απορρύθμιση των φροντιστών, φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές (Αντωνοπούλου κ.ά., 2016; Gregorowski & Seedat, 2013; Μπούρας & Λαζαράτου, 2012). Αντίστοιχα, ως παιδική κακοποίηση ορίζεται οποιαδήποτε πράξη και παράλειψη που οδηγεί είτε σε απειλή βλάβης, είτε σε πραγματική βλάβη ένα ανήλικο άτομο (0- 18 ετών). Ο παραπάνω ορισμός αφορά και σε περιπτώσεις όπου η βλάβη προήλθε ακούσια στο παιδί (Gilbert et al., 2009). Μπορεί να διακριθεί σε πέντε μορφές: τη σωματική, τη σεξουαλική, τη συναισθηματική βία, την παραμέληση ανήλικου και την έκθεση σε ενδοοικογενειακή βία (Lamont, 2010). Στην Ελλάδα το έτος 2022 υπήρξαν 1.191 αναφορές για περιστατικά παιδικής κακοποίησης που αφορούσαν συνολικά 2.048 ανήλικους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία των θυτών προέρχεται από το άμεσο συγγενικό περιβάλλον του παιδιού και η μειοψηφία από άλλο άτομο. Επιπρόσθετα, παρατηρείται ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά κακοποίησης ήταν σε παιδιά ηλικίας 0-6 ετών. Τέλος, παρατηρείται ότι τα αγόρια βιώνουν την βία σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα κορίτσια (Το Χαμόγελο του Παιδιού, 2022).

Η παιδική κακοποίηση έχει άμεση επίδραση σε τομείς όπως ο ψυχολογικός, συναισθηματικός, κοινωνικός, σχολικός, παρουσιάζοντας μειωμένες κοινωνικές δεξιότητες, συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα, χαμηλή σχολική επίδοση, άγχος, κατάθλιψη, απόσυρση, επιθετικότητα και παραβατικότητα (Αβραμικά κ.ά., 2013). Παράγοντες και χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία, ο τύπος κακοποίησης ή παραμέλησης, η διάρκεια, η ένταση και η συχνότητα του τραυματικού γεγονότος, επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις συνέπειες του τραύματος (Μπούρας & Λαζαράτου, 2012). Μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί σε νεαρούς ενήλικες επιβεβαιώνουν ότι εμπειρίες παιδικής κακοποίησης δύναται να δημιουργήσουν μακροχρόνιες συνέπειες στον ψυχισμό του ατόμου. Αυτές σχετίζονται με κατάθλιψη, διαταραχές διάθεσης, άγχους, μετατραυματικό στρες, πτωχό έλεγχο των παρορμήσεων, χαμηλή αυτοεκτίμηση, ψυχώσεις, αυτοκτονικό ιδεασμό, χρήση ουσιών (Downey & Crummy, 2022; Ferguson et al., 2000; Murphy et al., 2020).

Κατάθλιψη

Η κατάθλιψη αποτελεί σύνηθες πρόβλημα υγείας και παράγοντα αναπηρίας, καθώς οδηγεί το άτομο σε έκπτωση στη διαπροσωπική, κοινωνική και επαγγελματική λειτουργία (Ibrahim et al., 2013). Εξετάζοντας την καταθλιπτική συμπτωματολογία σε συνδυασμό με την ποικιλία των τύπων κατάθλιψης, το οικογενειακό ιστορικό, την κλινική πορεία και εκλυτικούς παράγοντες γίνεται αντιληπτό ότι το φάσμα

της κατάθλιψης είναι ευρύ. Η προέλευσή της μπορεί να οφείλεται σε σαφή τραυματικά γεγονότα ή/και σε κληρονομικότητα (Μάνος, 1997). Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (2025), η κατάθλιψη είναι μια κοινή ασθένεια παγκοσμίως, καθώς υπολογίζεται ότι επηρεάζει το 5,7% του πληθυσμού. Υπολογίζεται ότι περίπου 332 εκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο έχουν κατάθλιψη. Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι περίπου 1,5 φορές πιο συχνή στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες. Η κατάθλιψη επιδρά περίπου στο 10,9% των ατόμων ηλικίας 18-25 ετών (World Health Organization, 2025).

Η εμφάνιση της κατάθλιψης μπορεί να οφείλεται σε ποικίλα αίτια, όπως νευρολογικά, ενδοκρινολογικά, λοιμώδη, παθολογικά και φαρμακολογικά, ωστόσο, σημαντικό ρόλο στην εμφάνισή της έχουν και τα κοινωνικά αίτια. Αυτά σχετίζονται με την κακοποίηση και την παραμέληση (όπως η ενδοοικογενειακή βία, η έλλειψη κοινωνικής στήριξης), αλλά και κάποια σημαντικά γεγονότα της ζωής, τα οποία δεν είναι απαραίτητα δυσάρεστα, αλλά δύνανται αυξήσουν τον κίνδυνο εμφάνισης καταθλιπτικής συμπτωματολογίας (Μάνος, 1997). Τα παιδιά-θύματα σταδιακά εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα στρες, τα οποία πυροδοτούν ένα καταθλιπτικό επεισόδιο (Πήττα & Σταύρου, 2016). Σύμφωνα με την μελέτη των Paul and Eckenrode (2015) τα παιδιά ανάλογα με τον τύπο και τον χρόνο της ψυχολογικής κακοποίησης που βίωσαν, δύνανται στην ηλικία των 14 ετών να εμφανίσουν καταθλιπτική συμπτωματολογία. Τα άτομα με ιστορικό ψυχολογικής κακοποίησης στην παιδική ηλικία είχαν 6,5 φορές υψηλότερο κίνδυνο κατάθλιψης στην εφηβεία (Dhamayanti et al., 2020).

Οι ενήλικες με εμπειρίες παιδικής κακοποίησης διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο προβλημάτων ψυχικής υγείας, συμπεριλαμβανομένης της κατάθλιψης, σε σύγκριση με εκείνους που δεν έχουν ιστορικό κακοποίησης (Radell et al., 2021). Η εμπειρία παιδικής κακοποίησης ή παραμέλησης συσχετίστηκε με υπερδιπλάσια αύξηση του κινδύνου για κατάθλιψη στην ενήλικη ζωή, καθώς και με την ανάπτυξη χρόνιας ή υποτροπιάζουσας κατάθλιψης (Humphreys et al., 2020). Το 75,6% των ασθενών με χρόνια κατάθλιψη ανέφεραν σημαντικά ιστορικά παιδικού τραύματος. Το 37% εξ αυτών ανέφερε πολλαπλό παιδικό τραύμα. Οι εμπειρίες πολλαπλού τραύματος οδήγησαν επίσης σε σημαντικά πιο σοβαρά συμπτώματα κατάθλιψης (Negele et al., 2015). Αν και η σωματική, η σεξουαλική και η συναισθηματική κακοποίηση έχουν συνδεθεί με την κατάθλιψη, τα διαφορετικά ποσοστά επιπολασμού τους και οι διαφορετικές συνδέσεις με καταθλιπτικά χαρακτηριστικά (π.χ. χαμηλή αυτοεκτίμηση μετά από συναισθηματική κακοποίηση), υπογραμμίζουν τη σημασία της προσεκτικής εξέτασης των διαφορετικών μορφών κακοποίησης με την κατάθλιψη (Humphreys et al., 2020).

Συγκεκριμένα, η συναισθηματική και η σεξουαλική κακοποίηση στην παιδική ηλικία συσχετίστηκαν θετικά με υψηλότερη σοβαρότητα συμπτωμάτων σε ενήλικες με χρόνια κατάθλιψη (Negele et al., 2015). Το παιδικό τραύμα είναι συνδεδεμένο με τον κίνδυνο εμφάνισης καταθλιπτικής συμπτωματολογίας στην πρώιμη ενήλικη ζωή (Heim et al., 2010). Από την έρευνα του Fletcher (2009), διαπιστώθηκε ότι η σωματική κακοποίηση αυξάνει τις πιθανότητες κατάθλιψης κατά την πρώιμη ενήλικη ζωή, κατά σχεδόν 6%. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, η σωματική κακοποίηση αυξάνει την πιθανότητα κατάθλιψης πάνω από 14 ποσοστιαίες μονάδες για τις γυναίκες, αλλά μόνο 2 ποσοστιαίες μονάδες για τους άνδρες. Οι συνέπειες της παιδικής κακοποίησης ενδέχεται να εντείνονται με την πάροδο της ηλικίας, καθώς εμπειρίες παιδικής κακομεταχείρισης σχετίζονται άμεσα με την εκδήλωση καταθλιπτικών συμπτωμάτων κατά τη νεαρή ενήλικη ζωή (Fletcher, 2009). Παγκοσμίως, το 59% της κατάθλιψης και των διαταραχών άγχους αποδίδεται σε κακοποίηση κατά την παιδική ηλικία. Η μείωση της παιδικής κακοποίησης κατά 10% θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτρέψει 31.4 εκατομμύρια περιπτώσεις κατάθλιψης και άγχους (Murphy et al., 2020).

Αυτοεκτίμηση

Παράγοντες όπως η παιδική κακοποίηση και η κατάθλιψη συνδέονται άμεσα και δύνανται να επηρεάσουν την αυτοεκτίμηση του ατόμου. Ως αυτοεκτίμηση ορίζεται η «συνολική και επιμέρους θετική ή αρνητική αξιολόγηση του ατόμου για τον εαυτό του. Ενώ η αυτοαντίληψη αντικατοπτρίζει πίστεις και πεποιθήσεις του ατόμου για τον εαυτό του, η αυτοεκτίμηση έχει περισσότερο συναισθηματικό περιεχόμενο» (Feldman, 2011: 418).

Η αυτοεκτίμηση αναπτύσσεται νωρίς και συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια ζωής του ατόμου. Διαμορφώνεται από το οικογενειακό περιβάλλον (σχέσεις, πρότυπα, κοινωνικοοικονομικό επίπεδο), το σχολείο και την ευρύτερη ομάδα των συνομηλίκων (Δημακοπούλου, 2022). Γενικότερα, παρατηρείται ότι τα αγόρια τείνουν να έχουν υψηλότερη αυτοεκτίμηση από τα κορίτσια. Στην πρώιμη ενήλικη ζωή παρατηρήθηκε ότι η αυτοεκτίμηση ήταν χαμηλότερη για τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες στην ηλικία των 18 ετών, αλλά αυξήθηκε ταχύτερα σε όλη την αναδυόμενη ενήλικη ζωή (των γυναικών). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ηλικία των 25 ετών δεν παρατηρείται διαφορά στα ποσοστά αυτοεκτίμησης για τα δύο φύλα. Κατά τη διάρκεια της ζωής παρατηρούνται διακυμάνσεις στην αυτοεκτίμηση του ατόμου, οι οποίες σχετίζονται με το εκάστοτε ηλικιακό στάδιο του ατόμου (Felson & Zielinski, 1989; Galambos et al., 2006; Robins et al., 2002; Weber, 2001).

Η γονική συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα με την αυτοεκτίμηση του παιδιού. Η παιδική κακοποίηση και κυρίως η ψυχολογική κακομεταχείριση συνδέεται με την χαμηλή αυτοεκτίμηση αλλά και με διάφορες συνέπειες, όπως δυσκολία στη συναισθηματική προσαρμογή, καταθλιπτική συμπτωματολογία, αυτοκτονικό ιδεασμό, επιθετικότητα και διαταραχές συμπεριφοράς. Οι συναισθηματικά καταχρηστικές συμπεριφορές δύναται να μειώσουν την αυτοεκτίμηση, την αυτεπάρκεια και την αίσθηση της αυταξίας του παιδιού. Ανήλικοι που εκτίθενται σε ψυχολογική κακοποίηση και τραυματικά γεγονότα βιώνουν κατάθλιψη, άγχος και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση στην ενήλικη ζωή τους, γεγονός που οφείλεται στην δημιουργία συναισθημάτων ανεπάρκειας (Downey & Crumby, 2022; Weber, 2001). Τα παιδιά που έχουν βιώσει κακοποίηση ή παραμέληση παρουσιάζουν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση από εκείνα που δεν βίωσαν κάποια μορφή παραμέλησης (Karakuş, 2012). Αυτό επιβεβαιώνεται και από την έρευνα των Reid-Russell et al. (2021) από την οποία προέκυψε ότι τα παιδιά που εκτέθηκαν σε κακοποίηση είχαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση από τα παιδιά που δεν είχαν κακοποιηθεί ποτέ. Ακόμα, παρατηρήθηκε ότι κάθε μορφή κακοποίησης επιδρά διαφορετικά στην αυτοεκτίμηση του ατόμου. Ειδικότερα, η έκθεση σε σωματική κακοποίηση δεν συσχετίστηκε με χαμηλή αυτοεκτίμηση, ενώ η σεξουαλική κακοποίηση συνδέθηκε οριακά με μειωμένη αυτοεκτίμηση. Αντίθετα, η συναισθηματική κακοποίηση συσχετίστηκε σημαντικά με χαμηλή αυτοεκτίμηση (Reid-Russell et al., 2021). Σε περίπτωση που ο κακοποιητής είναι ο κύριος φροντιστής του παιδιού, εκείνο δύναται να αντιμετωπίσει προβλήματα αυτοεκτίμησης μέχρι και την ενηλικίωσή του. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον ανεπαρκή σχηματισμό σχέσεων, την προσκόλληση και την δημιουργία αστάθειας σε τρέχουσες ή προηγούμενες σχέσεις. Το πρώιμο τραύμα επιδρά αρνητικά στην αυτοεκτίμηση και την δημιουργία ταυτότητας, καθώς οι τοξικές σχέσεις στα πρώτα χρόνια της ζωής απεικονίζουν την αβεβαιότητα και την κακή πίστη των παιδιών στον εαυτό τους. Έτσι, οι τραυματικές εμπειρίες από τις διαπροσωπικές σχέσεις επηρεάζουν τη γενική αυτογνωσία του παιδιού. Συνεπώς, οι ενήλικοι δύναται να υιοθετήσουν μοτίβα σχέσεων που προέρχονται από την παιδική τους ηλικία, εάν δεν υλοποιηθούν οι κατάλληλες παρεμβάσεις για να ξεπεραστούν αυτά (Downey & Crumby, 2022). Ένας μεγάλος όγκος στοιχείων καταδεικνύει την επιρροή του πρώιμου τραύματος και της παιδικής κακοποίησης στην ύπαρξη χαμηλής αυτοεκτίμησης κατά την παιδική ηλικία αλλά και μετέπειτα στην ενήλικη ζωή (Baydemir et al., 2014; Gross & Keller, 1992; Παπάνης, 2011; Pereira et al., 2021).

Τα τραυματικά γεγονότα της παιδικής ηλικίας δύναται να έχουν μεγαλύτερες συνέπειες στην

ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης του ατόμου δεδομένης της σημαντικότητας της συγκεκριμένης αναπτυξιακής περιόδου. Έρευνες δείχνουν ότι παιδιά που βίωσαν κακοποίηση τείνουν να έχουν χαμηλότερη εκτίμηση για τον εαυτό τους σε σύγκριση με παιδιά που δεν είχαν βιώματα κακοποίησης. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση ως αποτέλεσμα παιδικού τραύματος ακολουθεί συνήθως αυτά τα παιδιά και στην ενήλικη ζωή (Islam et al., 2022; Sachs-Ericsson et al., 2010; Schuck & Widom, 2001).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η παιδική κακοποίηση επιδρά σημαντικά στη διαμόρφωση της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, οδηγώντας σε μειωμένη αυτοεκτίμηση και αυξημένη ευαλωτότητα στην εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων. Η παρούσα μελέτη θέτει την ακόλουθη ερευνητική υπόθεση: τα υψηλότερα επίπεδα παιδικού τραύματος αναμένεται να συσχετίζονται θετικά με την εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων και αρνητικά με τα επίπεδα αυτοεκτίμησης στους συμμετέχοντες. Τέλος, αναμένεται αρνητική συσχέτιση μεταξύ της καταθλιπτικής συμπτωματολογίας και της αυτοεκτίμησης.

Μέθοδος

Ερευνητική διαδικασία και συμμετέχοντες

Η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στην συγκεκριμένη μελέτη ήταν η ποσοτική μέσα από την χρήση σταθμισμένων εργαλείων. Στην παρούσα συγχρονική μελέτη συμμετείχαν νεαρά ενήλικα άτομα, ηλικίας 18 έως 25 ετών, τα οποία διέμεναν σε Ελλάδα και Κύπρο. Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε δείγμα ευκολίας, αποτελούμενο από 557 συμμετέχοντες. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε από τον Ιανουάριο έως και τον Μάρτιο του 2023. Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν διαδικτυακά μέσω της πλατφόρμας Google Forms και κοινοποιήθηκαν από τις γραμματείες εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε Ελλάδα και Κύπρο.

Η διανομή των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε κατόπιν ενημέρωσης και συναίνεσης των υπευθύνων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, χωρίς να απαιτηθεί επίσημη διοικητική άδεια. Επιπλέον κοινοποιήθηκαν σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Με τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες δήλωναν τη συγκατάθεσή τους για τη συμμετοχή στην έρευνα. Η συμμετοχή ήταν εθελοντική και ανώνυμη. Η έρευνα εγκρίθηκε από την Επιτροπή Δεοντολογίας του Τμήματος Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Λευκωσίας (αρ. πρωτοκόλλου RECSS: 16/12.2023), εξασφαλίζοντας ότι η διαδικασία διεξήχθη σύμφωνα με τις αρχές δεοντολογίας και τον σεβασμό των δικαιωμάτων των συμμετεχόντων.

Ερευνητικά εργαλεία

Το ερευνητικό εργαλείο περιελάμβανε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελούταν από ερωτήσεις σχετικές με τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τρεις κλίμακες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή δεδομένων αναφορικά με τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης. Η πρώτη ήταν η Κλίμακα Μέτρησης του Τραύματος και της Κακοποίησης στην Παιδική Ηλικία (The Child Abuse & Trauma Scale [CATS]). Κατασκευάστηκε από τους Sanders και Becker-Laussen και προσαρμόστηκε στα ελληνικά από τις Μάκα και Μητσοπούλου. Η κλίμακα αυτή προσπαθεί να καθορίσει τη γενική ατμόσφαιρα του σπιτιού όταν τα άτομα του δείγματος ήταν παιδιά ή έφηβοι και το πώς ένιωθαν σχετικά με τη συμπεριφορά των γονιών τους ή γενικά των ατόμων που είχαν αναλάβει τη φροντίδα τους. Αποτελείται από τρεις υποκλίμακες, αυτές της σεξουαλικής κακοποίησης, της τιμωρίας και της παραμέλησης/ αρνητικού κλίματος στο σπίτι. Η κλίμακα περιλαμβάνει 38 ερωτήσεις που αναφέρονται σε εμπειρίες της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας σχετικές με τη σεξουαλική/ σωματική κακοποίηση και

τιμωρία, την ψυχική κακοποίηση, τη συναισθηματική/ φυσική παραμέληση και γενικότερα την αρνητική ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο σπίτι. Σε όλες τις κλίμακες μεγαλύτερη τιμή, συνεπάγεται μεγαλύτερο τραύμα ή κακοποίηση. Έχουν κανονικά εύρος τιμών από 0 έως 4. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων βαθμολογούνται με τη χρήση κλίμακας τύπου Likert με πέντε διαβαθμίσεις. Το ερωτηματολόγιο CATS-38 έχει καλή εγκυρότητα, ενώ η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας είναι αρκετά ικανοποιητική, με το δείκτη του Cronbach α να κυμαίνεται από ,69 έως ,87 (Μακα & Kafetsios, 2006, Σταλίκας κ.ά, 2012). Στην παρούσα μελέτη για τη συνολική κλίμακα μέτρησης τραύματος και κακοποίησης, ο συντελεστής αξιοπιστίας α του Cronbach ήταν ,94.

Η καταθλιπτική συμπτωματολογία μετρήθηκε με την κλίμακα Beck's Depression Inventory (BDI-I), η οποία δημιουργήθηκε από τους Beck et al. (1961) και σταθμίστηκε στον ελληνικό πληθυσμό από τους Ντώνιας και Δεμερτζής (1983). Η συγκεκριμένη κλίμακα μετρά τη βαρύτητα της καταθλιπτικής διάθεσης. Σύμφωνα με την κλίμακα BDI τα άτομα κατατάσσονται ανάλογα με το σκορ τους, σε αυτούς που δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα κατάθλιψης, σε όσους αντιμετωπίζουν ήπια, σε άλλους με μέτρια και τέλος σε αυτούς με σοβαρή κατάθλιψη. Περιλαμβάνει 21 ερωτήματα, τα οποία περιγράφουν ένα συγκεκριμένο σύμπτωμα της κατάθλιψης. Κάθε ερώτημα περιλαμβάνει τέσσερις βαθμίδες απάντησης (0–3), που αντιπροσωπεύουν τη βαρύτητα του συμπτώματος. Το συνολικό σκορ προκύπτει από το άθροισμα των απαντήσεων, με τις υψηλότερες τιμές να υποδηλώνουν μεγαλύτερη βαρύτητα καταθλιπτικής συμπτωματολογίας (Σταλίκας κ.ά., 2012). Στην εν λόγω μελέτη, ο συντελεστής α του Cronbach ήταν ,90.

Η αυτοεκτίμηση μετρήθηκε με την Κλίμακα Αυτοεκτίμησης του Rosenberg (RSES-10), η οποία δημιουργήθηκε από τον Rosenberg (1965) και έχει προσαρμοστεί στα ελληνικά από τους Galanou et al. (2014). Η κλίμακα αποτελείται από 10 ερωτήματα, τα 5 εκ των οποίων μετρούν τα αρνητικά συναισθήματα και τα υπόλοιπα 5 μετρούν τα θετικά συναισθήματα που βιώνει ο εξεταζόμενος σε σχέση με τον εαυτό του (Galanou et al., 2014). Στην τρέχουσα μελέτη ο συντελεστής αξιοπιστίας α του Cronbach ήταν ,84.

Στατιστική ανάλυση

Οι κατανομές των ποσοτικών μεταβλητών ελέγχθηκαν ως προς την κανονικότητα της κατανομής τους με τη χρήση του κριτηρίου Kolmogorov-Smirnov και τα δεδομένα εξετάστηκαν ως προς τις ελλείπουσες και ακραίες τιμές. Για εκείνες που κατανέμονταν κανονικά χρησιμοποιήθηκαν οι μέσες τιμές (mean) και οι τυπικές αποκλίσεις (Standard Deviation=SD) για την περιγραφή τους, ενώ για εκείνες που δεν κατανέμονταν κανονικά χρησιμοποιήθηκαν επιπλέον και οι διάμεσοι (median) και τα ενδοτεταρτημοριακά εύρη (interquartile range). Οι απόλυτες (N) και οι σχετικές (%) συχνότητες χρησιμοποιήθηκαν για την περιγραφή των κατηγορικών μεταβλητών. Δεδομένου ότι ο έλεγχος κανονικότητας των ποσοτικών μεταβλητών έδειξε απόκλιση από την κανονική κατανομή, χρησιμοποιήθηκαν μη παραμετρικά τεστ για τη στατιστική ανάλυση. Για τον έλεγχο της σχέσης δυο ποσοτικών μεταβλητών χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής συσχέτισης του Spearman. Για την ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα SPSS 26.0.

Αποτελέσματα

Το δείγμα αποτελείται από 557 άτομα με μέση ηλικία 21,3 έτη (SD=2,8 έτη, min = 18, max = 25, range = 7). Το 67,9% του δείγματος ήταν γυναίκες και το 98,6% προερχόταν από την Ελλάδα. Σε ποσοστό 35,5% κατοικούσαν σε πόλη (50.000-200.000 κάτοικοι) και το 77,9% ήταν φοιτητές. Το 64% είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του ή φοιτούσε σε ΑΕΙ/ΤΕΙ. Επιπλέον, το 91% ήταν άγαμοι και το 97,1% είχαν μεγαλώσει με τους βιολογικούς τους γονείς. Σε ποσοστό 54,2% αποτελούσαν το πρώτο παιδί της

οικογένειάς τους.

Στον πίνακα 1 δίνονται τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων.

Μεταβλητή	Κατηγορία	n	%
Φύλο	Γυναίκα	378	67,9
	Άνδρας	164	29,4
	Άλλο	15	2,7
Ηλικία, Μέση τιμή (SD)			21,3 (2,8)
Χώρα	Ελλάδα	549	98,6
	Κύπρος	8	1,4
Τόπος κατοικίας	Αθήνα	113	20,3
	Θεσσαλονίκη	120	21,5
	Μεγάλο αστικό κέντρο	22	3,9
	Πόλη (50.000–200.000 κάτοικοι)	198	35,5
	Χωριό (μέχρι 50.000 κάτοικοι)	103	18,5
	Λευκωσία	1	0,2
	Εκπαίδευση	Λύκειο	71
	Μεταλυκειακές σπουδές	71	12,8
	ΑΕΙ/ΤΕΙ	356	64,0
	Μεταπτυχιακές σπουδές	58	10,4
Οικογενειακή κατάσταση	Άγαμος/η	507	91,0
	Έγγαμος/η	16	2,9
	Συμβίωση	31	5,6
	Διαζευγμένος/η	2	0,4
	Χήρος/α	1	0,2
Κατάσταση απασχόλησης	Άνεργος/ή	27	4,8
	Δημόσιος υπάλληλος	16	2,9
	Ιδιωτικός υπάλληλος	66	11,8
	Ελεύθερος επαγγελματίας	14	2,5
	Φοιτητής/-τρια	434	77,9
Σειρά γέννησης	Πρώτος/η	302	54,2
	Δεύτερος/η	206	37,0
	Τρίτος/η	36	6,5
	Τέταρτος/η	10	1,8
	Πέμπτος/η και πάνω	3	0,5
Ποιος ανέλαβε την ανατροφή σας κατά την παιδική σας ηλικία;	Βιολογικοί γονείς	541	97,1
	Γιαγιά-παππούς	12	2,2
	Συγγενικά πρόσωπα	2	0,4
	Θετοί γονείς	2	0,4

Στον πίνακα 2 παρουσιάζονται οι μετρήσεις του τραύματος και της κακοποίησης κατά την παιδική ηλικία, όπως επίσης και οι μετρήσεις του αισθήματος κατάθλιψης και αυτοεκτίμησης των συμμετεχόντων στην έρευνα.

Κλίμακα	Ελάχιστη τιμή	Μέγιστη τιμή	Εύρος	Μέση τιμή (SD)	Διάμεσος (ενδ. εύρος)	Cronbach's α
Κλίμακα σεξουαλικής κακοποίησης	0,0	2,5	2,5	0,1 (0,4)	0 (0–0)	0,71
Κλίμακα τιμωρίας	0,0	3,7	3,7	1,4 (0,7)	1,3 (1–1,8)	0,72
Κλίμακα παραμέλησης/ αρνητικού κλίματος στο σπίτι	0,0	3,5	3,5	1,1 (0,8)	0,9 (0,5–1,6)	0,89
Συνολική κλίμακα μέτρησης τραύματος και κακοποίησης	0,0	3,0	3,0	0,9 (0,6)	0,8 (0,5–1,3)	0,94
Κλίμακα κατάθλιψης	0,0	52,0	52,0	13,2 (10)	11 (6–20)	0,90
Κλίμακα αυτοεκτίμησης	10,0	40,0	30,0	29,2 (5,4)	30 (25–33,5)	0,84

Παραπάνω παρουσιάζονται στοιχεία της κλίμακας μέτρησης τραύματος και παιδικής κακοποίησης στην παιδική ηλικία [CATS- 38]. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η κλίμακα σεξουαλικής κακοποίησης κυμαινόταν από 0 έως 2,5 μονάδες με μέση τιμή 0,1 μονάδα (SD=0,4 μονάδες). Η κλίμακα τιμωρίας κυμαινόταν από 0 έως 3,7 μονάδες με μέση τιμή 1,4 μονάδες (SD=0,7 μονάδες) και η κλίμακα παραμέλησης από 0 έως 3,5 μονάδες με μέση τιμή 1,1 μονάδες (SD=0,9 μονάδες). Για τη συνολική κλίμακα μέτρησης τραύματος το εύρος τιμών ήταν από 0 έως 3 με μέση τιμή 0,9 μονάδες (SD=0,6 μονάδες).

Ομοίως στο συγκεκριμένο δείγμα το εύρος τιμών για την κλίμακα κατάθλιψης του Beck είναι από 0 έως 52 με μέση τιμή 13,2 μονάδες (SD=10 μονάδες). Για την κλίμακα της αυτοεκτίμησης οι τιμές κυμαινόταν από 10,0 έως 40,0 με μέση τιμή 29,2 μονάδες (SD=5,4 μονάδες). Σε όλες τις κλίμακες και τις υποκλίμακες του Πίνακα 2, ο συντελεστής αξιοπιστίας α του Cronbach, ήταν μεγαλύτερος του 0,7 υποδηλώνοντας αποδεκτή αξιοπιστία.

Πίνακας 3.

Καταθλιπτική συμπτωματολογία του δείγματος

	N	%
Καθόλου/Ελάχιστη κατάθλιψη	0-9 249	45,6
Ήπια κατάθλιψη	10-15 110	20,1
Μέτρια κατάθλιψη	16-23 94	17,2
Σοβαρή κατάθλιψη	>23 93	17,0

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται τα ποσοστά καταθλιπτικής συμπτωματολογίας του δείγματος. Το 45,6% του δείγματος δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει κατάθλιψη, ενώ το 20,1% έπασχε από ελαφρά κατάθλιψη. Μέτρια κατάθλιψη αντιμετώπιζε το 17,2% και σοβαρή το 17,0%. Η ταξινόμηση της βαρύτητας των συμπτωμάτων βασίστηκε στους Ντώνια και Δεμερτζή (1983).

Η αυτοεκτίμηση μετρήθηκε με την Κλίμακα Αυτοεκτίμησης του Rosenberg [RSES-10]. Μεγαλύτερη βαθμολογία συνεπάγεται μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2 η κλίμακα αυτοεκτίμησης κυμαίνεται από 10 έως 40 μονάδες. Η μέση τιμή του σκορ ήταν 29,2 μονάδες (SD=5,4 μονάδες).

Στη συνέχεια ελέγχθηκε η συσχέτιση των κλιμάκων αυτοεκτίμησης, κατάθλιψης με την αντίστοιχη μέτρηση τραύματος/ κακοποίησης.

Παρακάτω δίνεται ο πίνακας συσχετίσεων του Spearman, λόγω ασυμμετρίας των κατανομών των κλιμάκων.

Πίνακας 4.

Συσχετίσεις αυτοεκτίμησης, καταθλιπτικής συμπτωματολογίας και τραύματος/ κακοποίησης

		Κλίμακα σεξουαλικής κακοποίησης	Κλίμακα τιμωρίας	Κλίμακα παραμέλησης/ αρνητικού κλίματος στο σπίτι	Συνολική κλίμακα μέτρησης τραύματος και κακοποίησης	Κλίμακα κατάθλιψης
Κλίμακα αυτοεκτίμησης	Rho	-0,15	-0,26	-0,41	-0,42	-0,73
	P	0,001	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
Κλίμακα κατάθλιψης	Rho	0,24	0,35	0,56	0,55	-
	P	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001	-

Όλες οι συσχετίσεις προέκυψαν στατιστικά σημαντικές. Συγκεκριμένα, η κλίμακα κατάθλιψης έχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση ($p<0,001$) με την συνολική κλίμακα μέτρησης τραύματος και κακοποίησης, άρα όσο μεγαλύτερη είναι η κακοποίηση που έχει δεχθεί κάποιος, τόσο πιο μεγάλη είναι και η κατάθλιψή του. Η συσχέτιση είναι θετική και σημαντική και με τις υποκλίμακες αυτής. Επίσης, είναι σημαντικά αρνητική η συσχέτιση της κατάθλιψης με την αυτοεκτίμηση. Όσο μεγαλύτερη είναι η αυτοεκτίμηση κάποιου, τόσο πιο ήπια είναι τα αισθήματα κατάθλιψης. Η συσχέτιση αυτοεκτίμησης με την συνολική κλίμακα μέτρησης κακοποίησης και τις υποκλίμακες της είναι αρνητική, άρα όσο πιο μεγάλη είναι η κακοποίηση που έχει δεχθεί κάποιος, τόσο πιο μειωμένη είναι η αυτοεκτίμησή του

Συζήτηση

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε κρίσιμα ευρήματα σχετικά με τη συσχέτιση της παιδικής κακοποίησης με την αυτοεκτίμηση, καθώς και με την εκδήλωση καταθλιπτικής συμπτωματολογίας στην πρώιμη ενήλικη ζωή. Αναφορικά με το φαινόμενο της παιδικής κακοποίησης, γίνεται αντιληπτό ότι αυτή εκδηλώνεται σε μεγαλύτερο ποσοστό με την μορφή της παραμέλησης, ακολουθεί η τιμωρία (σωματική κακοποίηση), η συναισθηματική κακοποίηση και τέλος σε μικρότερο ποσοστό η σεξουαλική κακοποίηση (Το Χαμόγελο του Παιδιού, 2022). Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας αποτελούν ένα αρκετά διαδεδομένο πρόβλημα, του οποίου τα ποσοστά και οι αριθμοί δεν αντιστοιχούν στην πραγματικότητα, αποτυγχάνοντας έτσι να αποτυπώσουν το αληθινό μέγεθος του φαινομένου. Δεδομένης της δυσκολίας από την πλευρά των θυμάτων, που έχει η πορεία προς την αποκάλυψη, η ανυπαρξία ψυχολογικών συμπτωμάτων που σχετίζονται καθαρά με τη διάγνωση της σεξουαλικής βίας και σε πολλές περιπτώσεις η απουσία αποδεικτικών στοιχείων, έχει ως αποτέλεσμα η αναγνώριση ενός

μεγάλου αριθμού παραβιάσεων να γίνεται εξαιρετικά δύσκολη (Θεμελή, 2014).

Τα ευρήματα της μελέτης αναφορικά με την κακοποίηση φαίνεται να συμφωνούν με την έρευνα των Bassam et al. (2018), αλλά και του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (2020) θέτοντας τη σωματική κακοποίηση ως την πιο κοινή μορφή κακοποίησης. Τα στοιχεία αυτά έρχονται σε μερική συμφωνία με τα Πανελλαδικά Στατιστικά Στοιχεία 2022, σύμφωνα με τα οποία η παραμέληση είναι στην πρώτη θέση και ακολουθούν η σωματική τιμωρία, η συναισθηματική κακοποίηση, η οικονομική εκμετάλλευση και τέλος η σεξουαλική κακοποίηση (Το Χαμόγελο του Παιδιού, 2022).

Όσον αφορά την κλίμακα κατάθλιψης, παρατηρείται στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την συνολική κλίμακα μέτρησης τραύματος και κακοποίησης, άρα όσο μεγαλύτερη είναι η κακοποίηση που έχει δεχθεί κάποιος, τόσο πιο μεγάλη είναι και η κατάθλιψή του. Αυτό επιβεβαιώνεται και από διεθνείς έρευνες (Fletcher, 2009; Heim et al., 2010). Μία ακόμα έρευνα συνοψίζει ότι η σωματική, η σεξουαλική κακοποίηση και η παραμέληση σχετίζονται με την κατάθλιψη (Jaschek et al., 2016). Από την παρούσα μελέτη φαίνεται ότι το 45,6% του πληθυσμού δεν αντιμετωπίζει συμπτώματα κατάθλιψης, το 20,1% βιώνει ελαφριά, το 17,2% μέτρια και το 17,0% σοβαρά. Σύμφωνα με την έρευνα των Basta et al. (2022) το 29% των συμμετεχόντων ηλικίας 15- 24 ετών από όλη την Ελλάδα ανέφερε μέτρια έως σοβαρά συμπτώματα κατάθλιψης. Οι Batra et al. (2021) μελετώντας βιβλιογραφικά έρευνες από 15 χώρες υποστηρίζουν ότι το κυρίαρχο ποσοστό κατάθλιψης σε φοιτητικό πληθυσμό είναι 31,2%. Υπολογίζοντας ότι η παρούσα μελέτη, όπως και οι έρευνες των Basta et al. (2022) και των Batra et al. (2021) έλαβαν χώρα την περίοδο της πανδημίας και έπειτα, μπορεί να ειπωθεί ότι τα ποσοστά που βρέθηκαν ενδέχεται να σχετίζονται με μία μακροπρόθεσμη ψυχική επιβάρυνση του πληθυσμού. Από το ερευνητικό κομμάτι της παρούσας μελέτης προκύπτουν αυξημένα επίπεδα καταθλιπτικής συμπτωματολογίας στον γενικό νεανικό πληθυσμό, εύρημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Σχετικά με την αυτοεκτίμηση, η συγκεκριμένη έρευνα ανέδειξε αρνητική συσχέτιση μεταξύ της αυτοεκτίμησης και της κακοποίησης στην παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα, όσο πιο μεγάλη είναι η κακοποίηση που έχει δεχθεί κάποιος, τόσο πιο μειωμένη είναι η αυτοεκτίμησή του. Αντίστοιχες έρευνες που έχουν γίνει σε ανήλικο και ενήλικο πληθυσμό στην Τουρκία και την Αμερική επιβεβαιώνουν την αρνητική συσχέτιση της παιδικής κακοποίησης και της αυτοεκτίμησης, υποστηρίζοντας ότι βιώματα κακοποίησης –κυρίως συναισθηματικής- δύναται να καθορίσουν την αυτοεκτίμηση του ατόμου (Karakus, 2012; Stein et al., 2002). Στην παρούσα έρευνα η αυτοεκτίμηση συσχετίστηκε επίσης με την καταθλιπτική συμπτωματολογία. Συμμετέχοντες με υψηλότερο σκορ στην κλίμακα αυτοεκτίμησης φαίνεται να είχαν χαμηλότερα ποσοστά κατάθλιψης. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, αν κάποιος εξωτερικός παράγοντας προκαλέσει την αύξηση της αυτοεκτίμησης, αυτό μπορεί να συμβάλλει στη σημαντική μείωση της κατάθλιψης, του άγχους και του στρες. Η θετική αυτοεκτίμηση δρα ως σημαντικός προστατευτικός παράγοντας και επιπλέον δύναται να μειώσει σε μεγάλο βαθμό πολλά προβλήματα όπως κατάθλιψη, άγχος και στρες (Berber Celik & Odaci, 2019; Reid-Russell et al., 2021).

Περιορισμοί

Ένας περιορισμός της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσε το γεγονός ότι ο γυναικείος πληθυσμός ήταν μεγαλύτερος από τον ανδρικό. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες που είχαν μεγαλώσει με τους βιολογικούς τους γονείς ήταν σημαντικά περισσότεροι από αυτούς που μεγάλωσαν με κάποια άλλη οικογένεια ανατροφής, επομένως θα ήταν σημαντικό να υπάρξει μεγαλύτερο δείγμα ατόμων που δεν μεγάλωσε με τους βιολογικούς τους γονείς. Επιπρόσθετα, ο κυπριακός πληθυσμός ήταν πολύ μικρός και συνεπώς θα ήταν σημαντικό να εξεταστεί ένα μεγαλύτερο δείγμα για να εξαχθούν σαφέστερα αποτελέσματα για τα δεδομένα της Κύπρου.

Περιορισμό της μελέτης αποτελεί ο αναδρομικός χαρακτήρας της μέτρησης των εμπειριών παιδικής κακοποίησης, οι οποίες αξιολογήθηκαν μέσω αυτό-αναφορών των συμμετεχόντων κατά τον χρόνο συλλογής των δεδομένων και δεν επιβεβαιώθηκαν από ανεξάρτητες πηγές. Η προσέγγιση αυτή ενδέχεται να επηρεάζεται από σφάλματα μνήμης ή υποκειμενικές ανακατασκευές των εμπειριών, περιορίζοντας την εσωτερική εγκυρότητα των σχετικών ευρημάτων. Τέλος, το δείγμα ευκολίας αποτελεί περιορισμό, καθώς προκύπτει από την άμεση διαθεσιμότητα των συμμετεχόντων. Αυτό οδηγεί σε περιορισμένη αντιπροσωπευτικότητα, αυξημένη μεροληψία και μειωμένη εξωτερική εγκυρότητα, καθώς τα ευρήματα δεν μπορούν να γενικευτούν αξιόπιστα στον ευρύτερο πληθυσμό.

Δυνατά σημεία

Η παρούσα ποσοτική έρευνα βασίζεται σε επαρκές δείγμα και χρησιμοποιεί αξιόπιστα και κατάλληλα εργαλεία συλλογής δεδομένων, διασφαλίζοντας την εγκυρότητα των μετρήσεων. Επιπρόσθετα, η πρωτοτυπία της έρευνας ενισχύεται από το γεγονός ότι στην Ελλάδα υπάρχουν περιορισμένα ερευνητικά δεδομένα σχετικά με την εμπειρία παιδικής κακοποίησης και τη συσχέτιση αυτής με ζητήματα ψυχικής υγείας. Η μελέτη συμβάλλει επομένως στην κάλυψη αυτού του κενού, προσφέροντας νέα και εμπειρικά τεκμηριωμένα ευρήματα στον ελληνικό χώρο, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται και η ανάγκη περαιτέρω μελέτης σε μεγαλύτερο και αντιπροσωπευτικότερο δείγμα του πληθυσμού.

Συμπεράσματα

Οι εμπειρίες πρώιμου τραύματος και παιδικής κακοποίησης φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά την ψυχική υγεία και την αυτοεκτίμηση των νεαρών ενηλίκων. Η συγκεκριμένη μελέτη αναδεικνύει τη θετική συσχέτιση μεταξύ της παιδικής κακοποίησης και της καταθλιπτικής συμπτωματολογίας, ενώ παράλληλα προβάλλει την αρνητική συσχέτιση της παιδικής κακοποίησης και της αυτοεκτίμησης. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι η αρχική ερευνητική υπόθεση επιβεβαιώνεται.

Ακόμα, από την έρευνα προκύπτει η αρνητική συσχέτιση της αυτοεκτίμησης και της κατάθλιψης. Το συγκεκριμένο εύρημα οδηγεί σε καλύτερη κατανόηση ορισμένων παραμέτρων των υπό μελέτη όρων. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν την επιβλαβή φύση της παιδικής κακοποίησης, οι συνέπειες της οποίας δύνανται να εκτείνονται από την παιδική ηλικία έως και την ενήλικη ζωή. Ως εκ τούτου, αναδεικνύεται η ανάγκη για πολυεπίπεδη πρόληψη, καθώς η έρευνα παρουσιάζει αυξημένα επίπεδα καταθλιπτικής συμπτωματολογίας σε νέους ενήλικες, εύρημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Κλείνοντας, η παρούσα μελέτη αναδεικνύει ότι η κακοποίηση παιδιών είναι ένα υφιστάμενο κοινωνικό πρόβλημα, οι επιπτώσεις του οποίου επεκτείνονται σε πολλούς τομείς της καθημερινότητας των ατόμων με εμπειρίες παιδικής κακοποίησης οπότε η έγκαιρη παρέμβαση και στοχευμένη θεραπευτική υποστήριξη των θυμάτων αποτελεί προτεραιότητα σε παρεμβάσεις εστιασμένες στο τραύμα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bassam, E., Touma Boulos, M., Rabbaa, L. K., & Gerbaka, B. (2018). Corporal punishment of children: Discipline or abuse? *Libyan Journal of Medicine*, 13(1). <https://doi.org/10.1080/19932820.2018.1485456>
- Basta, M., Micheli, K., Koutra, K., Fountoulaki, M., Dafermos, V., Drakaki, M., Faloutsos, K., Soumaki, E., Anagnostopoulos D., Papadakis, N., Vgontzas, A. N. (2022). Depression and anxiety symptoms in adolescents and young adults in Greece: Prevalence and associated factors. *Journal of Affective Disorders Reports*, 8, Article 100334. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2022.100334>
- Batra, K., Sharma, M., Batra, R., Singh, T. P., & Schvaneveldt, N. (2021). Assessing the psychological impact of COVID-19 among college students: An evidence of 15 countries. *Healthcare*, 9 (2), 222. <https://doi.org/10.3390/healthcare9020222>
- Baydemir, C., Açıkgoz, A., Derince, D., Kaya, Y., Ongun, E., & Kok, H. (2014). The effect of childhood trauma life on self-esteem in school of health students in a province of Western Turkey. *Life Science Journal*, 11(11), 749-158.
- Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., & Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4(6), 561–571. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1961.01710120031004>
- Berber Çelik, Ç., & Odacı, H. (2019). Does child abuse have an impact on self-esteem, depression, anxiety and stress conditions of individuals? *International Journal of Social Psychiatry*, 66(2), 171–178. <https://doi.org/10.1177/0020764019894618>
- Dhamayanti, M., Noviandhari, A., Masdiani, N., Pandia, V., & Sekarwana, N. (2020). The association of depression with child abuse among Indonesian adolescents. *BMC Pediatrics*, 20(1), Article 313. <https://doi.org/10.1186/s12887-020-02218-2>
- Downey, C., & Crummy, A. (2022). The impact of childhood trauma on children's wellbeing and adult behavior. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 6(1), Article 100237. <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2021.100237>
- Felson, R. B., & Zielinski, M. A. (1989). Children's Self-Esteem and Parental Support. *Journal of Marriage and the Family*, 51(3), 727-735. <https://doi.org/10.2307/352171>
- Ferguson, D. M., Horwood, L. J., & Wooward, L. J. (2000). The stability of child

abuse reports: a longitudinal study of the reporting behaviour of young adults. *Psychological Medicine*, 30(3), 529–544.
<https://doi.org/10.1017/S0033291799002111>

Fletcher, J. M. (2009). Childhood mistreatment and adolescent and young adult depression. *Social Science & Medicine*, 68(5), 799–806.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.12.005>

Galambos, N. L., Barker, E. T., & Krahn, H. J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: Seven-year trajectories. *Developmental Psychology*, 42(2), 350–365. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.2.350>

Galanou, C., Galanakis, M., Alexopoulos, E., & Darviri, C. (2014). Rosenberg self-esteem scale Greek validation on student sample. *Psychology*, 5(8), 819-827.
<https://doi.org/10.4236/psych.2014.58093>

Gilbert, R., Spatz Widom, C., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, J. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet*, 373(9657), 68–81. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61706-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61706-7)

Gregorowski, C., & Seedat, S. (2013). Addressing childhood trauma in a developmental context. *Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 25(2), 105–118. <https://doi.org/10.2989/17280583.2013.795154>

Gross, A B., & Keller, H. R. (1992). Long-term consequences of childhood physical and psychological maltreatment. *Aggressive Behavior*, 18(3), 171-185.

Heim, C., Shugart, M., Craighead, W.E. & Nemeroff, C.B. (2010), Neurobiological and psychiatric consequences of child abuse and neglect. *Developmental Psychobiology*, 52(7), 671-690. <https://doi.org/10.1002/dev.20494>

Humphreys, K. L., LeMoult, J., Wear, J. G., Piersiak, H. A., Lee, A., & Gotlib, I. H. (2020). Child maltreatment and depression: A meta-analysis of studies using the Childhood Trauma Questionnaire. *Child Abuse & Neglect*, 102, Article 104361. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104361>

Ibrahim, A. K., Kelly, S. J., Adams, C. E., & Glazebrook, C. (2013). A systematic review of studies of depression prevalence in university students. *Journal of Psychiatric Research*, 47(3), 391–400.
<https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2012.11.015>

- Islam, M. J., Broidy, L., Eriksson, L., Rahman, M., & Mazumder, N. (2022). Childhood maltreatment and decision-making autonomy in adulthood: The mediating roles of self-esteem and social support. *Child Abuse & Neglect*, 129, Article 105665. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105665>
- Jaschek, G., Carter-Pokras, O. D., He, X., Lee, S., & Canino, G. (2016). Association of child maltreatment and depressive symptoms among Puerto Rican youth. *Child Abuse & Neglect*, 58, 63–71. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.06.016>
- Karakuş, O. (2012). Relation between childhood abuse and self esteem in adolescence. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 753-763. <https://j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/2348>
- Lamont Al. (2010). Effects of child abuse and neglect for adult survivors. National Child Protection Clearinghouse, Australian Institute of Family Studies.
- Maka, Z. & Kafetsios, K. (2006). Interpersonal Relationships, Emotions and Mental Health of Individuals in Therapeutic Programs. *Annals of the 10th European Conference on rehabilitation and drug policy*, 308-319.
- Murphy, S., McElroy, E., Elklit, A., Shevlin, M., & Christoffersen, M. (2020). Child maltreatment and psychiatric outcomes in early adulthood. *Child Abuse Review*, 29(4), 365-378. <https://doi.org/10.1002/car.2619>
- Negele, A., Kaufhold, J., Kallenbach, L., & Leuzinger-Bohleber, M. (2015). Childhood trauma and its relation to chronic depression in adulthood. *Depression Research and Treatment*, 2015(1), Article 650804. <https://doi.org/10.1155/2015/650804>
- Paul, E. & Eckenrode, J. (2015). Childhood psychological maltreatment subtypes and adolescent depressive symptoms, *Child Abuse & Neglect*, 47, 38-47. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.05.018>
- Pereira, A., Santos, J. P., Sardinha, P., Cardoso, J., Ramos, C., & Almeida, T. (2021). The impact of childhood abuse on adult self-esteem and emotional regulation. *Annals of Medicine*, 53(1), S126-S126. <https://doi.org/10.1080/07853890.2021.1896171>
- Radell, M. L., Abo Hamza, E. G., Daghustani, W. H., Perveen, A., & Moustafa, A. A. (2021). The impact of different types of abuse on depression. *Depression Research and Treatment*, 2021(1), Article 6654503. <https://doi.org/10.1155/2021/6654503>

Reid-Russell, A., Miller, A. B., Cvencek, D., Meltzoff, A. N., & McLaughlin, K. A. (2021). Lower implicit self-esteem as a pathway linking childhood abuse to depression and suicidal ideation. *Development and Psychopathology*, 34(4), 1272–1286.

Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Tracy, J. L., Gosling, S. D., & Potter, J. (2002). Global self-esteem across the life span. *Psychology and Aging*, 17(3), 423–434. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.3.423>

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.

Sachs-Ericsson, N., Gayman, M. D., Kendall-Tackett, K., Lloyd, D. A., Medley, A., Collins, N., Corsentino, E., & Sawyer, K. (2010). The long-term impact of childhood abuse on internalizing disorders among older adults: The moderating role of self-esteem. *Aging & Mental Health*, 14(4), 489–501. <https://doi.org/10.1080/13607860903191382>

Schuck, A.M., & Widom, C.S. (2001). Childhood victimization and alcohol symptoms in females: Causal inferences and hypothesized mediators. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1069–1092. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(01\)00257-5](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(01)00257-5)

Weber, A. D. (2001). *Influence of family environment on self-esteem and hostility* (Honors thesis, Southern Illinois University). https://opensiuc.lib.siu.edu/uhp_theses/253/

World Health Organization (2020). *Child Maltreatment Factsheet*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>

World Health Organization (2025). *Depression*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>

Αβραμικά, Μ., Λαφαζάνη, Π., & Στεφανούδη, Ε. (2013). Παιδική κακοποίηση και παρεμβάσεις. *Επιστημονικά Χρονικά*, 18(3), 146-151. http://www.tzaneio.gr/wp-content/uploads/epistimonika_xronika/p13-3-3.pdf

Αντωνοπούλου, Ζ., Τζιλιέρη-Κοκκώση, Μ., & Συνοδινού, Κ. (2016). Παιδικό τραύμα και επιδράσεις στην εμφάνιση άγχους κατά την ενήλικη ζωή. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(1), 203-208. <https://doi.org/10.12681/edusc.152>

Δημακοπούλου, Μ. (2022). Ανάπτυξη αυτοαντίληψης–αυτοεκτίμησης παιδιών με δυσκολίες μάθησης: Μία κριτική επισκόπηση των σύγχρονων ερευνητικών

δεδομένων. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 1(1), 91–103.
<https://doi.org/10.12681/edusc.4537>

Θεμελή Ο. (2014). Τα παιδιά καταθέτει. Τόπος.

Μάνος Ν. (1997). Βασικά Στοιχεία Κλινικής Ψυχιατρικής. University Studio Press.

Μπούρας, Γ., & Λαζαράτου, Ε. (2012). Η ανάδυση του τραύματος της πρώιμης παιδικής ηλικίας στην ψυχική συμπτωματολογία των ενηλίκων. Ψυχιατρική, 23 (1), 39-48. <https://www.psychiatriki-journal.gr/documents/psychiatry/23.2-GR-2012-SUP-39.pdf>

Νικολαΐδης Γ., & Σταυριανάκη Μ. (Επιμ.). (2009). Βία στην οικογένεια τεκμηριωμένη πρακτική και τεκμήρια από την πρακτική. Εκδόσεις ΚΨΜ

Ντώνιας, Σ., & Δεμερτζής, Ι. (1983). Στάθμιση της καταθλιπτικής συμπτωματολογίας με το Ερωτηματολόγιο Κατάθλιψης του Beck. Πρακτικά του 10ου Πανελληνίου Συνεδρίου Νευρολογίας και Ψυχιατρικής, 1, 486–492.

Παπάνης, Ε. (2011). Η Αυτοεκτίμηση. Ι. Σιδέρης

Πήττα Δ., & Σταύρου Κ. (2016). Κατάθλιψη παιδιών & εφήβων ως αποτέλεσμα κακοποίησης & παραμέλησης από το γονεϊκό περιβάλλον. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 2, 1243–1253. <https://doi.org/10.12681/edusc.365>

Σταλίκας, Α., Τριλίβα, Σ., & Ρούσση, Π. (2012). Τα ψυχομετρικά εργαλεία στην Ελλάδα: Μια συλλογή και παρουσίαση των ερωτηματολογίων, δοκιμασιών και καταλόγων καταγραφής χαρακτηριστικών στον ελληνικό χώρο. Πεδίο.

Το Χαμόγελο του Παιδιού. (2022). Αναφορές σε Εισαγγελικές και Αστυνομικές Αρχές για Παιδιά Σε Κίνδυνο. Πανελλαδικά Στατιστικά Στοιχεία 2022. https://www.hamogelo.gr/media/uploads_file/2023/01/19/p1gn5moohu1uql4k41fjq1dc81tdt3b.pdf

Feldman R. (2011). Εξελικτική Ψυχολογία διά βίου ανάπτυξη (Η. Μπεζεβέγκης, Επιμ.) GUTENBERG

Χατζηφωτίου Σ. (2016). Ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών και παιδιών. Τζιόλας.

Investigating the association of trauma and childhood abuse with self-esteem and depressive symptomatology in early adulthood

Tzimogianni Sofia Maria¹, Panagiotopoulos Christos²

¹ Social Worker, MSc

² Professor, Department of Social Sciences, University of Nicosia

ABSTRACT

The investigation on the effects that early trauma and childhood maltreatment have on the mental health of young adults is considered crucial, as the international literature indicates that experiences of abuse during childhood are associated with increased psychopathology and reduced self-perception in adulthood. However, relevant data on Greek and Cypriot young populations remain limited, highlighting the need for the conduct of the present study. The study examines the associations between early trauma, childhood maltreatment, self-esteem, and depressive symptomatology in a sample of 557 individuals aged 18–25 years from Greece and Cyprus. Trauma and maltreatment were assessed using the Childhood Abuse and Trauma Scale [CATS-38]. Depressive symptomatology was measured with the Beck Depression Inventory [BDI-I], and self-esteem was assessed using the Rosenberg Self-Esteem Scale [RSES-10]. The results indicated that childhood maltreatment was positively associated with depressive symptomatology ($\rho = .55, p < .001$) and negatively associated with self-esteem ($\rho = -.42, p < .001$). Furthermore, self-esteem demonstrated a statistically significant negative association with depressive symptomatology ($\rho = -.73, p < .001$). Finally, elevated levels of depressive symptomatology were observed in the general young adult population of the sample. The findings of the present study underscore the importance of early detection and intervention within the general young adult population, emphasizing the need for targeted prevention policies and initiatives aimed at strengthening youth mental health.

Key-words: Depressive Symptomatology, Self-Esteem, Childhood Trauma, Violence, Childhood Abuse

Correspondence: Tzimogianni Sofia Maria, sophietzim@gmail.com

Η σημασία της επαγγελματικής εποπτείας για τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς. Μια ποιοτική μελέτη.

Ζαφειρίδου Κυριακή¹, Φιλιππίδης Γεώργιος²

¹ Σχολική Κοινωνική Λειτουργός, Msc Κοινωνική Εργασία στην Εκπαίδευση και Ένταξη Ετεροτήτων

² Επίκουρος Καθηγητής Κλινικής Κοινωνικής Εργασίας, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας Δ.Π.Θ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τη σημασία της επαγγελματικής εποπτείας για τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς στην Ελλάδα. Παρότι η εποπτεία ασκείται εδώ και χρόνια, το πλαίσιο, οι μέθοδοί της και τα αποτελέσματά της δεν έχουν τεκμηριωθεί επαρκώς μέσω της έρευνας. Παρ' όλα αυτά, έχει ήδη ενταχθεί σε εκπαιδευτικά προγράμματα και επαγγελματικούς φορείς συμβούλων και ψυχοθεραπευτών ως μέσο ανάπτυξης δεξιοτήτων και μετεκπαίδευσης. Γι' αυτό, λοιπόν, η παρούσα μελέτη επιδιώκει να αναδείξει και να τονίσει τη σημασία της επαγγελματικής εποπτείας για την ενδυνάμωση του ρόλου του σχολικού κοινωνικού λειτουργού. Και αυτό, γιατί η εποπτεία αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο που συνδράμει στην ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων, στην ενίσχυση της αυτογνωσίας και στη βελτίωση του αυτοελέγχου και της αυτοεκτίμησης των σχολικών κοινωνικών λειτουργών και όχι μόνο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο της κοινωνικής εργασίας στον χώρο της εκπαίδευσης, η ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων στη διαχείριση ποικίλων κρίσεων και ψυχοσυναισθηματικών διαταραχών των μαθητών αποτελεί βασική προτεραιότητα. Η παρούσα ποιοτική έρευνα διεξήχθη σε δέκα σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων. Η θεματική ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας ανέδειξε ότι η επαγγελματική εποπτεία είναι περισσότερο απαραίτητη από ποτέ, καθώς πέρα από τις πολλές σύγχρονες ψυχοκοινωνικές προκλήσεις, συμβάλλει τόσο στη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών από τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς, όσο και στη δημιουργία ενός ασφαλούς υποστηρικτικού περιβάλλοντος, που ενισχύει τη συνεργασία και την επαγγελματική ανάπτυξη.

Λέξεις-κλειδιά: Σχολική κοινότητα, κρίσεις, εποπτεία, αυτοπραγμάτωση, σχολικοί κοινωνικοί λειτουργοί

Στοιχεία Επικοινωνίας: Γεώργιος Φιλιππίδης, e-mail: geofilip@sw.duth.gr

Εισαγωγή

Η σχολική κοινωνική εργασία αναφέρεται στην εφαρμογή των αρχών και των δεξιοτήτων της κοινωνικής εργασίας στο περιβάλλον του σχολείου. Στην Ελλάδα ξεκίνησε να εμφανίζεται το 1990. Ο/Η σχολικός/ή κοινωνικός/ή λειτουργός είναι υπεύθυνος/η για την παροχή υποστήριξης σε μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς, προκειμένου να βελτιώσει την εκπαιδευτική και κοινωνική ευημερία των μαθητών. Ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της σχολικής κοινωνικής εργασίας περιλαμβάνουν την ψυχοκοινωνική υποστήριξη και ενδυνάμωση των μαθητών (Nickson et al., 2020). Πιο συγκεκριμένα ο κοινωνικός λειτουργός παρέχει υποστήριξη σε μαθητές που αντιμετωπίζουν προσωπικά, κοινωνικά, οικονομικά, συναισθηματικά ή συμπεριφορικά προβλήματα (Κατσάμα, 2024).

Η επαγγελματική εποπτεία αποτελεί βασικό εργαλείο υποστήριξης και προσωπικής ανάπτυξης των σχολικών κοινωνικών λειτουργών. Ο ρόλος της στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ζωτικής σημασίας, καθώς συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών που παρέχονται στους μαθητές, στην αντιμετώπιση επαγγελματικών προκλήσεων και στη διαμόρφωση ισχυρότερων επαγγελματικών δεξιοτήτων. Η παρούσα εργασία εστιάζει στη σημασία της εποπτείας ως θεσμικού εργαλείου ενίσχυσης των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται στην εκπαίδευση.

Επίσης, η επαγγελματική εποπτεία αποτελεί διαδικασία καθοδήγησης και υποστήριξης επαγγελματιών που δραστηριοποιούνται σε διάφορους τομείς της κοινωνικής εργασίας. Οι επόπτες/ριες, διαθέτοντας εξειδικευμένη γνώση και εμπειρία, προσφέρουν συμβουλευτική και στρατηγικές λύσεις σε επαγγελματίες που αντιμετωπίζουν προσωπικές ή εργασιακές προκλήσεις (Κανδυλάκη, 2008). Η εποπτεία εστιάζει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, στη διαχείριση προβλημάτων και στην ενίσχυση της αυτογνωσίας του επαγγελματία, διαφοροποιούμενη από τη θεραπεία, καθώς δεν αποσκοπεί στην αντιμετώπιση ψυχικών διαταραχών του εποπτευόμενου (Κανδυλάκη, 2008).

Ιστορικά, η έναρξη της εποπτείας δρομολογείται παράλληλα με την έναρξη της ψυχοθεραπείας από τον S. Freud στη Βιέννη (Carroll, 2007). Αναφέρεται πως ο ίδιος ο Freud είχε δημιουργήσει ομάδες, οι οποίες μοιράζονταν τις προσωπικές τους ιστορίες σε σχέση τόσο με το εργασιακό τους περιβάλλον, όσο και με την διαχείριση περιστατικών τους. Οι συναντήσεις είχαν άτυπο, μη οργανωμένο χαρακτήρα και δίχως να υπάρχει απαραίτητα κάποια εξειδίκευση αυτού του ρόλου (Martinez Herrero & Charnley, 2021). Ο ορισμός της εποπτείας εξελίχθηκε σημαντικά από τη δεκαετία του 1980, όπου είχε περιγραφεί ως μια στενή διαπροσωπική σχέση διευκόλυνσης της επαγγελματικής ανάπτυξης (Loganbill et al., 1982).

Σύγχρονες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, στην προστασία του πελάτη και στην επαγγελματική εξέλιξη των εποπτευομένων (Hawkins & Shoheit, 2006). Η American School Counselor Association (2019) ανέδειξε την επιτακτική ανάγκη της εποπτείας προς όφελος των τελικών αποδεκτών των υπηρεσιών, ενώ πρόσφατες έρευνες τονίζουν τη μεγάλη σημασία της για τη στήριξη και αξιολόγηση των επαγγελματιών (Μαλικιώση – Λοίζου, 2012). Ταυτόχρονα, η επαγγελματική εποπτεία αποτελεί κρίσιμο μηχανισμό ανάπτυξης δεξιοτήτων και διασφάλισης της ποιότητας των κοινωνικών υπηρεσιών, προσφέροντας στους επαγγελματίες ένα υποστηρικτικό πλαίσιο για τη συνεχή εξέλιξή τους και την αποτελεσματική άσκηση του ρόλου τους (Gardner, 2021).

Για την επίτευξη όλων των παραπάνω, η επαγγελματική εποπτεία ορίζει ως βασικούς στόχους της την υποστήριξη του ατόμου και της ομάδας, την ανάπτυξη δεξιοτήτων και γνώσεων, την προσωπική ανάπτυξη, την αντιμετώπιση επαγγελματικών προκλήσεων και την εξασφάλιση καλής ποιότητας εργασίας. Σύμφωνα με τους Wheeler & Richards (2007), η εποπτεία εξυπηρετεί τρεις λειτουργίες: καταρχάς, βοηθά τον επαγγελματία να κατανοήσει και να αναπτύξει την επαγγελματική του επάρκεια,

δεύτερον, του παρέχει υποστήριξη και ενθάρρυνση, και τρίτον, διασφαλίζει καλά επαγγελματικά κριτήρια για την άσκηση του έργου του. Επιπλέον, όπως αναφέρεται από τον Μάνο Κωνσταντινίδη (2008), η εποπτεία επιδιώκει πέντε σαφείς στόχους: τη διατήρηση και προώθηση της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών, την επαγγελματική ανάπτυξη του επαγγελματία, τη σαφήνεια του ρόλου, τη συμβολή στους οργανικούς στόχους της εργασίας και την προώθηση κατάλληλου κλίματος για την πρακτική.

Στην Ελλάδα ο ρόλος της εποπτείας των κοινωνικών λειτουργών είναι ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών υπηρεσιών. Με την αποτελεσματική εποπτεία, επιτυγχάνεται η διασφάλιση ουσιαστικών παρεμβάσεων με λιγότερες αστοχίες και μικρότερη επαγγελματική εξουθένωση. Ωστόσο, σύμφωνα με την Κανδυλάκη (2008), στην Ελλάδα παρατηρείται έλλειψη εποπτείας στις περισσότερες οργανώσεις. Αυτό συμβαίνει, διότι στη χώρα μας δεν υπάρχουν οι οργανωτικές δομές που θα ενίσχυαν τον θεσμό της εποπτείας σε μια κοινωνική υπηρεσία. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο επαγγελματίας στρέφεται σε άτυπες μορφές εποπτείας, για παράδειγμα σε συζητήσεις με συναδέλφους ή με ανωτέρους, προκειμένου να βοηθηθούν και να επιλύσουν επαγγελματικά αδιέξοδα.

Ο Ρόλος του Επόπτη κατά την ατομική και ομαδική Επαγγελματική Εποπτεία

Ο ρόλος του/της επόπτη/ριας στην εποπτεία είναι πολυδιάστατος, απαιτητικός και υψηλής ευαισθησίας. Αρχικά, ο επόπτης οφείλει να διαθέτει πλήρη κατανόηση και εμπειρία του πλαισίου που πρόκειται να εποπτεύσει. Όσο περισσότερο έχει εκπαιδευτεί στις αρχές και τις μεθόδους εποπτείας, τόσο μεγαλύτερη ευελιξία επιδεικνύει και τόσο καλύτερα προετοιμασμένος/η είναι για την παρακολούθηση και την υποστήριξη των αναπτυσσόμενων σχέσεων (Lincoln, 2001). Με αυτό τον τρόπο, δύναται να παρακολουθεί και να προάγει την αλληλεπίδραση με ομαδικό πνεύμα, εξασφαλίζοντας ασφαλή περιβάλλοντα ανάπτυξης και επιμόρφωσης. Καθοδηγώντας την ατομική ή ομαδική διαδικασία, ο/η επόπτης/τρια διατηρεί τον έλεγχο, εκμεταλλευόμενος συνειδητά τον εαυτό του ως μέσο υποστήριξης και καθοδήγησης (Κωνσταντινίδης, 2008).

Σύμφωνα με την Carroll (2010), κάθε άτομο στον κόσμο είναι μοναδικό. Παρόλο που μπορεί να υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ ατόμων σε ορισμένα σημεία, ποτέ δεν θα βρούμε δύο ανθρώπους που να είναι απόλυτα ίδιοι. Επιπλέον, κάθε άτομο φέρει την ευθύνη για τις πράξεις του, τις επιτυχίες και τα λάθη του, καθώς και για τον τρόπο που συμπεριφέρεται, εκφράζεται και διαμορφώνει τον χαρακτήρα του. Η έννοια της "μοναδικότητας" αναφέρεται στον συνδυασμό ομοιοτήτων και διαφορών που χαρακτηρίζει κάθε άτομο. Κάθε ατομικότητα είναι μοναδική, καθώς διαμορφώνεται από διαφορετικές εμπειρίες σε διαφορετικό περιβάλλον, με διαφορετικές αξίες και συνήθειες, καθώς και με διαφορετικούς προσωπικούς στόχους. Κάθε άτομο είναι μοναδικό, καθώς ανήκει σε αυτήν την έννοια της "μοναδικότητας" (Carroll, 2010). Με βάση την αρχή της μοναδικότητας του κάθε ατόμου, διαμορφώνεται ένα αρχικό πλάνο για το πώς θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ο κάθε εποπτευόμενος από τον/την επαγγελματία επόπτη/τρια του ως μια μοναδική προσωπικότητα με ανεξάρτητα χαρακτηριστικά και συναισθήματα σε σχέση με οποιονδήποτε άλλο (Gardner, 2021).

Από τη μία μεριά, μέσω της ατομικής εποπτείας, τόσο ο ίδιος ο επόπτης όσο και οι εποπτευόμενοι αποκομίζουν πολλαπλά και πολύτιμα οφέλη. Μερικά από αυτά είναι η προσαρμοσμένη προσέγγιση, όπου η ατομική εποπτεία επιτρέπει στον/στην επόπτη/τρια να εστιάζει αποκλειστικά στις ανάγκες και τις επιδιώξεις του κάθε εποπτευόμενου, λαμβάνοντας υπόψη τις μοναδικές του συνθήκες και προκλήσεις. Επιπλέον, είναι η παροχή υποστήριξης και εμπύχωσης, αφού ο/η επόπτης/τρια με τη δημιουργία ένα ασφαλούς και υποστηρικτικού περιβάλλοντος επιτρέπει στους εποπτευόμενους να εκφράζουν τις ανησυχίες, τους φόβους και τις ανάγκες τους, ενθαρρύνοντάς τους να επιδιώξουν την αυτοβελτίωση και

την αυτογνωσία (Bledsoe et al., 2018).

Επίσης, η ατομική εποπτεία συμβάλλει στην επίτευξη νέων στόχων και στην πρόοδο του εποπτευόμενου. Μέσω αυτής, ο/η επόπτης/τρια μπορεί να τον βοηθήσει να θέσει συγκεκριμένους στόχους και να παρακολουθήσει την πρόοδό του, προσφέροντας του καθοδήγηση και υποστήριξη σε ολόκληρη τη διαδικασία. Ακόμη, μπορεί να βοηθήσει τον εποπτευόμενο να αναπτύξει νέες δεξιότητες και ικανότητες, καθώς και να βελτιώσει τις υπάρχουσες, προετοιμάζοντάς τον για επαγγελματική και προσωπική εξέλιξη. Τέλος, μέσω της ατομικής εποπτείας, ο/η επόπτης/τρια μπορεί να διερευνά και να αναγνωρίζει πιθανές δυσκολίες ή προβλήματα που αντιμετωπίζει ο εποπτευόμενος και να αναζητά κατευθυντήριες γραμμές για την αντιμετώπισή τους (Carroll, 2010). Συνολικά, η ατομική εποπτεία παρέχει ένα πλαίσιο για προσωπική ανάπτυξη, υποστήριξη και ενθάρρυνση, επιτρέποντας στους εποπτευόμενους να εξελίσσονται και να αναπτύσσονται τόσο επαγγελματικά όσο και προσωπικά.

Από την άλλη μεριά, ο ρόλος του επόπτη στην ομαδική εποπτεία είναι πολυδιάστατος, απαιτητικός και υψηλής ευαισθησίας. Αρχικά, ο/η επόπτης/τρια οφείλει να έχει πλήρη κατανόηση και καθορισμό του περιεχομένου που επιδιώκει να προωθήσει και των εκπαιδευτικών στόχων που έχει θέσει. Όσο μεγαλύτερη είναι η εστίασή του σε αυτά τα ζητήματα, τόσο περισσότερο επιδεικνύει ευελιξία και είναι προετοιμασμένος για την παρακολούθηση και την υποστήριξη των αναπτυσσόμενων σχέσεων (Cox et al., 2022). Με αυτό τον τρόπο, μπορεί να παρακολουθεί και να προάγει την αλληλεπίδραση με ομαδικό πνεύμα, εξασφαλίζοντας ασφαλή περιβάλλοντα ανάπτυξης και επιμόρφωσης. Καθοδηγώντας την ομαδική διαδικασία, ο/η επόπτης/τρια διατηρεί τον έλεγχο, εκμεταλλευόμενος/η συνειδητά τον εαυτό του/της. Μάλιστα, είναι ζωτικής σημασίας να κάνει εξειδικευμένη χρήση της ομαδικής διαδικασίας και του περιεχομένου των συζητήσεων (Davys & Beddoe, 2021).

Οι παρεμβάσεις του/της επόπτη/τρια επικεντρώνονται σε δύο επίπεδα: πρώτον, στο δίκτυο των διαπροσωπικών σχέσεων εντός της ομάδας εποπτείας, και δεύτερον, στο περιεχόμενο των συζητήσεων κατά τις εποπτικές συναντήσεις. Η πρώτη πτυχή απαιτεί γνώση του/της επόπτη/τριας για τον κάθε εποπτευόμενο ως άτομο και, ταυτόχρονα, ικανότητα να διαχειρίζεται τις ομαδικές διαδικασίες. Η δεύτερη πτυχή απαιτεί ευελιξία από τον/την επόπτη/τρια στον τρόπο που αντιμετωπίζει το ποικίλο υλικό που παρέχουν οι εποπτευόμενοι/ες στην ομάδα και ικανότητά να συναγάγει γενικές αρχές από συγκεκριμένα παραδείγματα. Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσει ο/η επόπτης/τρια την αλληλεξάρτηση μεταξύ των διαπροσωπικών σχέσεων στην ομάδα και του υλικού των συζητήσεων, καθώς και τον τρόπο που το ένα επηρεάζει και διαμορφώνει το άλλο (Κωνσταντινίδης, 2008).

Μεθοδολογία Έρευνας

Η μεθοδολογία που επιλέχθηκε για την παρούσα έρευνα είναι η ποιοτική προσέγγιση, η οποία προσέφερε βαθύτερη κατανόηση των εμπειριών και των αντιλήψεων των κοινωνικών λειτουργών που συμμετείχαν. Η θεματική ποιοτική ανάλυση, ως μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων που επιλέχθηκε είναι μια τριεπίπεδη ανάλυση, η οποία ακολουθεί επαγωγική προσέγγιση. Προϋποθέτει ανοιχτή κωδικοποίηση και απαιτεί κριτική σκέψη και δημιουργικότητα (Ιωσηφίδης, 2008). Τα 6 στάδια που ακολουθούνται σύμφωνα με τη βιβλιογραφία κατά την θεματική ανάλυση είναι τα εξής (Braun & Clarke, 2006):

1. Αρχική εξοικείωση του ερευνητή/της ερευνητριάς με τα δεδομένα.
2. Δημιουργία αρχικών κωδικών.
3. Αναζήτηση θεμάτων.
4. Αναθεώρηση θεμάτων.
5. Καθορισμός και ονομασία των θεμάτων.
6. Έκθεση και συγγραφή των ευρημάτων.

Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε τριγωνοποίηση τόσο μεθόδων όσο και δεδομένων, με πολλαπλές μεθόδους συλλογής και πηγές. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της διασταύρωσης των δεδομένων από διαφορετικές πηγές για να επιβεβαιώσουν ή να ενισχύσουν η μία την άλλη. Επίσης η ανατροφοδότηση που λάβαμε από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες και το γεγονός ότι ήμασταν δύο ερευνητές εξασφάλισε κάποια σημαντική αξιοπιστία στην έρευνα.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν για την υλοποίηση της παρούσας έρευνας ήταν :

- Ποιος είναι ο ρόλος της επαγγελματικής εποπτείας στη σχολική κοινωνική εργασία;
- Ποιες είναι οι ανάγκες των σχολικών κοινωνικών λειτουργών για επαγγελματική εποπτεία;
- Πώς η εποπτεία συμβάλλει στην ενίσχυση του ρόλου του σχολικού κοινωνικού λειτουργού και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων;
- Πώς μπορεί να ενισχυθεί η επαγγελματική κατοχύρωση της εποπτείας στον τομέα της σχολικής κοινωνικής εργασίας;

Για την απάντηση των ανωτέρω ερευνητικών ερωτημάτων διεξήχθησαν ημιδομημένες σε βάθος συνεντεύξεις με 10 κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται σε σχολικά πλαίσια (6 της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και 4 της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης). Οι συμμετέχοντες επελέγησαν βάσει κριτηρίων όπως η προϋπηρεσία τους και η ενεργή συμμετοχή τους σε προγράμματα επαγγελματικής εποπτείας. Η μέθοδος δειγματοληψίας που επιλέχθηκε για τον εντοπισμό των συμμετεχόντων ήταν αυτή της σκόπιμης δειγματοληψίας και της χιονοστιβάδας (Robson, 2007). Ειδικότερα, συμμετείχαν επτά γυναίκες κοινωνικοί λειτουργοί και τρεις άνδρες. Οι ερωτώμενοι είχαν ηλικία από 29-40 ετών. Όλοι οι ερωτώμενοι επαγγελματίες εργάζονταν στην εκπαίδευση μέχρι και την ημέρα διεξαγωγής της έρευνας ως αναπληρωτές για τουλάχιστον 5 έτη. Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης, 6 άτομα είχαν μεταπτυχιακό τίτλο εκπαίδευσης, 1 άτομο διδακτορικό τίτλο και 3 ήταν πτυχιούχοι ανωτάτης σχολής Κοινωνικής Εργασίας. Στην οικογενειακή τους κατάσταση 6 άτομα ήταν έγγαμοι και 4 άγαμοι και όλοι προέρχονταν από πόλεις της Βορείου Ελλάδος. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μέσω διαδικτυακών πλατφορμών, ώστε να διασφαλιστεί η ευκολία πρόσβασης, η ευρεία διασπορά του δείγματος και η άνεση των συμμετεχόντων/ουσών. Κάθε συνέντευξη διήρκεσε περίπου 60 λεπτά. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τους μήνες Ιανουάριο-Φεβρουάριο 2024.

Η αναβάθμιση του ρόλου της εποπτείας στη χώρα μας αναφέρεται αναπόφευκτα με ζητήματα που σχετίζονται με την επαγγελματική κατοχύρωσή της και, περισσότερο ακόμη, με την αποτελεσματική της άσκηση. Αν και η εποπτεία έχει υφιστάμενη θεωρητική παρουσία εδώ και πολλά χρόνια στη χώρα μας, δεν έχουν καταγραφεί επαρκώς το πλαίσιο, η μεθοδολογία και τα αποτελέσματά της μέσω μελετών. Παρ' όλα αυτά, αυτή η επαγγελματική δραστηριότητα έχει ήδη ενσωματωθεί στα εκπαιδευτικά προγράμματα και στις επαγγελματικές ενώσεις των κοινωνικών λειτουργών, των συμβούλων και των ψυχοθεραπευτών, ως μέσο αναβάθμισης των επαγγελματικών τους δεξιοτήτων. Πρόσφατα είδαμε και την Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Ανάπτυξης (Ε.Ε.Τ.Α.Α.) να παρέχει διαδικτυακά επαγγελματική Εποπτεία σε κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Η παρούσα έρευνα στοχεύει στην ανάδειξη της σημασίας της εποπτείας για την ενίσχυση του ρόλου των σχολικών κοινωνικών λειτουργών.

Η αναγκαιότητα της έρευνας

Η παρούσα έρευνα εξετάζει το πεδίο της επαγγελματικής εποπτείας μέσω της συμμετοχής 10 σχολικών κοινωνικών λειτουργών με σημαντική εμπειρία. Η έρευνα έχει ως στόχους, μέσα από τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν, να αναδείξει το ρόλο της επαγγελματικής εποπτείας, τη σημασία της επαγγελματικής κατοχύρωσής της, καθώς και τη συμβολή και τους λόγους αναγκαιότητάς της στην ενίσχυση του ρόλου του σχολικού κοινωνικού λειτουργού. Επίσης, μέσα από την παρούσα μελέτη,

επιδιώκουμε να διερευνηθεί η συμβολή της επαγγελματικής εποπτείας στην επίτευξη υψηλών προτύπων επαγγελματικής πρακτικής, στην ανάπτυξη δεξιοτήτων στους επαγγελματίες κοινωνικούς λειτουργούς και στην αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων στον τομέα της σχολικής κοινωνικής εργασίας και ευρύτερα.

Ζητήματα δεοντολογίας

Ένα από τα κύρια ηθικά ζητήματα αφορά την εχεμύθεια και την προστασία της ιδιωτικότητας των συμμετεχόντων/ουσών. Οι κοινωνικοί λειτουργοί οφείλουν να διασφαλίζουν την εμπιστευτικότητα των πληροφοριών που συλλέγονται, ώστε να προστατεύεται η ανωνυμία των ερωτώμενων (Howitt & Cramer, 2010). Παράλληλα, η συναίνεση των συμμετεχόντων/ουσών για εθελοντική συμμετοχή στην έρευνα αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ερευνητικής διαδικασίας, διασφαλίζοντας ότι κάθε άτομο ενημερώθηκε πλήρως για τον σκοπό και τη χρήση των συλλεχθέντων δεδομένων πριν από τη συμμετοχή του και υπέγραψε έντυπο συγκατάθεσης συμμετοχής στην παρούσα έρευνα.

Συμπληρωματικά, η ποιοτική έρευνα ενέχει τον κίνδυνο συναισθηματικής επιβάρυνσης των συμμετεχόντων/ουσών, καθώς οι συζητήσεις ενδέχεται να προκαλέσουν έντονα συναισθήματα όπως θυμό, ενοχή, απογοήτευση ή θλίψη (Τσιώλης, 2017). Συγκεκριμένα, κατά την παρούσα έρευνα, οι ερωτώμενοι/ες εξέφραζαν συχνά έντονη δυσαρέσκεια και θυμό σχετικά με την έλλειψη υποστηρικτικών δομών και οικονομικών πόρων για την παροχή επαγγελματικής εποπτείας.

Αποτελέσματα έρευνας

Όπως προαναφέρθηκε, η μέθοδος που ακολουθείται για την ανάλυση των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας είναι η θεματική ανάλυση. Οι ερευνητές, αρχικά, μελετούν τα σημαντικότερα ευρήματα της κάθε θεματικής, χρησιμοποιώντας αντίστοιχα αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις των συμμετεχόντων. Έπειτα, ακολουθεί η συζήτηση επί των αποτελεσμάτων, όπου τα ευρήματα της παρούσας μελέτης εξετάζονται σε σύγκριση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία στο υπό έρευνα πεδίο.

Η ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς ανέδειξε σημαντικά ευρήματα σχετικά με τη σημασία της επαγγελματικής εποπτείας.

α. Αναγκαιότητα της Εποπτείας

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που συλλέχθηκαν από τους/τις ερωτώμενους/ες, αναγνωρίζεται ότι η επαγγελματική εποπτεία στην εκπαίδευση αποτελεί ένα απαραίτητο κομμάτι της εργασίας, καθώς υφίσταται ένας υψηλός όγκος αιτημάτων από γονείς, εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες, στα οποία οι σχολικοί κοινωνικοί λειτουργοί αδυνατούν πάντα να ανταποκριθούν. Όπως προκύπτει και από την σχετική βιβλιογραφία, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια εργασίας, οι σχολικοί κοινωνικοί λειτουργοί πολλές φορές χρειάζονται καθοδήγηση, ενίσχυση και υποστήριξη, ώστε να αντιμετωπίσουν τις καθημερινές απαιτήσεις του επαγγέλματος. Ο/Η επόπτης/τρια, παρέχοντας ένα περιβάλλον αποδοχής, ενσυναίσθησης και αυθεντικότητας στον/στην εποπτευόμενο/η, στην ουσία δημιουργεί ένα ασφαλές κλίμα, ώστε να εξερευνηθούν τα συναισθήματα, τα κωλύματα και οι προσωπικές δυσκολίες που ανακύπτουν (Nickson et al., 2020). Κατά τη διάρκεια της εποπτείας, ο/η εκάστοτε επαγγελματίας έχει ανάγκη να αισθάνεται ελεύθερος/η να συζητά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, κατά την άσκηση του επαγγέλματος, χωρίς φόβο απόρριψης ή κριτικής. Η εποπτεία δεν πρέπει να έχει χαρακτήρα ελέγχου ή άσκησης κριτικής, αλλά αντίθετα να λαμβάνει χώρα σε ένα κλίμα ασφάλειας και ενθάρρυνσης, βοηθώντας τον/την εποπτευόμενο/η να διευρύνει τη γνώση του/της τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο πρακτικής και τεχνικής (Περαντινού, 2023). Σύμφωνα με όλους τους/τις ερωτώμενους/ες

(Σ1-Σ10) της έρευνάς μας η ανάγκη για εποπτεία εντοπίζεται σε πέντε κύρια σημεία :

1. Λήψη μιας δεύτερης έμπειρης γνώμης για σοβαρές περιπτώσεις
2. Καθοδήγηση λόγω έλλειψης εμπειρίας
3. Βελτίωση και ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων
4. Διαχείριση συγκρούσεων
5. Συναισθηματική αποφόρτιση

β. Ενίσχυση της επαγγελματικής ανάπτυξης και της αυτοπεποίθησης

Όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες ανέφεραν, επίσης, ότι η εποπτεία συμβάλλει στην προσωπική και επαγγελματική τους εξέλιξη. Παρέχει τη δυνατότητα λήψης μιας δεύτερης, πιο έμπειρης άποψης για πολύπλοκες καταστάσεις και, ταυτόχρονα, συνεισφέρει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων οριοθέτησης του ρόλου τους και στη λήψη ορθών αποφάσεων. Όπως ανέφερε ο/η Σ7 συμμετέχων/ουσα, «Έχοντας κάνει χρόνια ατομική ψυχοθεραπεία για προσωπικά μου ζητήματα, θεωρώ την βοήθεια ενός πιο έμπειρου επαγγελματία βοηθητική αλλά και ανακουφιστική». Οι 8 στους 10 συμμετέχοντες τόνισαν τη σημασία που είχε η εποπτεία που έκαναν σε προπτυχιακό επίπεδο στην μετέπειτα επαγγελματική τους πορεία. Σε αυτό το στάδιο, και ειδικότερα στο προπτυχιακό επίπεδο στο πλαίσιο της πρακτικής άσκησης οι φοιτητές/τριες έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν τον θεσμό της εποπτείας μέσα από εξειδικευμένο προσωπικό εποπτών/τριών με ακαδημαϊκούς τίτλους και σημαντική εμπειρία από το πεδίο.

Οι Ταυλαρίδου – Καλούστη και Παπαφλέσσα (2007) υποστηρίζουν ότι «ο επόπτης είναι αυτός που αποτελεί τον σύνδεσμο μεταξύ εκπαιδευτικού ιδρύματος και ασκούμενου φοιτητή και αυτό γιατί: Επιδιώκεται με την πρακτική άσκηση η βιωματική μάθηση, η οποία χωρίς την δομημένη σχέση εκπαιδευτή – εκπαιδευόμενου δεν μπορεί να επιτευχθεί. Ταυτόχρονα, ισχύει το παράδοξο να ξεκινά ο φοιτητής την πρακτική του χωρίς να κατέχει επαρκείς γνώσεις των μεθόδων και τεχνικών του επαγγέλματος». Έτσι δίνεται η ευκαιρία στους/στις φοιτητές/τριες να λαμβάνουν ανατροφοδότηση για τις δράσεις και τις υπηρεσίες που προσφέρουν στο πλαίσιο της πρακτικής τους άσκησης (Ταυλαρίδου Καλούστη & Παπαφλέσσα, 2007).

Η έλλειψη επαγγελματικής εποπτείας στους κοινωνικούς λειτουργούς μπορεί να έχει σοβαρές επιπτώσεις στην παροχή ποιοτικών υπηρεσιών και στην αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεών τους. Σύμφωνα με τον/την Σ4 ερωτώμενο/η, «Προσαρμόζομαι ανάλογα με το εργασιακό πλαίσιο και τον προϊστάμενο που έχω και προσπαθώ να ανταποκριθώ κατά το μέγιστο στον ρόλο μου. Αν ο προϊστάμενος είναι συνεργάσιμος έχει καλώς, εάν όχι... δυστυχώς δεν έχω επόπτη/ρια που θα με βοηθούσε, ώστε να τεθούν πιο αυστηρά όρια. Επίσης, πολλές φορές έχω νιώσει αβοήθητη σε δύσκολα περιστατικά και ως προς τη διαχείρισή τους, αλλά και ως προς τη δική μου συναισθηματική φόρτιση».

Ο/η Σ6 μάς ανέφερε : «Πολλές φορές χρειάζεται να απευθυνθούμε κάπου, για να ζητήσουμε βοήθεια επάνω στη δουλειά μας και δε ξέρουμε πού. Επικοινωνούμε με άλλους πιο έμπειρους συναδέλφους σε άλλα σχολεία, προσπαθώντας να βγούμε από δύσκολα αδιέξοδα».

Σύμφωνα με το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών, απαιτείται συστηματική επαγγελματική υποστήριξη και δημιουργία μηχανισμών υποστήριξης και συμβουλευτικής για τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την πίεση και τις δυσκολίες που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της εργασίας τους, αλλά και για την τόνωση της αυτοπεποίθησής τους και την επαγγελματική τους εξέλιξη. Επιπρόσθετα, η παροχή συστηματικής εποπτείας και καθοδήγησης από έμπειρους επαγγελματίες στον τομέα ενδέχεται να βοηθήσει σημαντικά στην ανάπτυξη νέων τεχνικών και δεξιοτήτων, καθώς και στην υιοθέτηση στρατηγικών για τη βελτίωση των παρεμβάσεών τους.

γ. Ο ρόλος του επόπτη στη σχολική κοινωνική εργασία

Αναφέρθηκε επίσης από κάποιους/ες συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα ότι ένας/μία επόπτης/τρια θα πρέπει να είναι βοηθητικός/ή, κατευθυντικός/ή, ενθαρρυντικός/ή, δέκτης/ρια των λεκτικών μηνυμάτων, μη-επικριτικός/ή, ειλικρινής/ής, αντικειμενικός/ή και ακριβής/ής (Σ2-Σ6). Γενικά, είναι αναγκαίο ο/η επόπτης/τρια να διαθέτει ένα σύνολο τεχνικών και προσωπικών χαρακτηριστικών που θα ενισχύουν την αποτελεσματικότητα της εποπτείας (Cox et al., 2022). Σύμφωνα με τον/την Σ2 ερωτώμενο/η, «Πρέπει να είναι ένας συνάδελφος ο οποίος θα έχει εμπειρία στο πεδίο, θα έχει την απαραίτητη ακαδημαϊκή κατάρτιση και γνώσεις σχολικής κοινωνικής εργασίας και συμβουλευτικής. Θεωρώ πως πρέπει να είναι κοινωνικός λειτουργός με αρκετή εμπειρία στο πεδίο, καταρτισμένος επιπρόσθετα στη Συμβουλευτική στην εκπαίδευση. Και σίγουρα θα πρέπει να έχει ενισχυμένη συναισθηματική νοημοσύνη και ενσυναίσθηση».

Σύμφωνα με τον/την Σ6, «Ο κοινωνικός λειτουργός στην εκπαίδευση χρειάζεται αρκετές φορές μια δεύτερη άποψη για κρίσιμες καταστάσεις που έχει να αντιμετωπίσει. Επιπλέον, η αποφόρτιση συναισθημάτων και η αποφυγή συναισθηματικής εμπλοκής είναι σημαντικές ανάγκες που πρέπει να καλύψει. Κατά την γνώμη μου, τα χαρακτηριστικά ενός επόπτη που θα μπορούσα να εμπιστευτώ είναι η εμπειρία του γενικότερα ως κοινωνικού λειτουργού και ειδικότερα η εξειδικευμένη εμπειρία του στο χώρο της εκπαίδευσης».

Η απώτερη επιτυχία της εποπτείας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα της σχέσης μεταξύ επόπτη/τριας και επαγγελματία. Οι εποπτευόμενοι/ες θα πρέπει να λαμβάνουν τον ίδιο σεβασμό, ποιότητα ακρόασης και αδιάλειπτης προσοχής που και οι ίδιοι φιλοδοξούν να προσφέρουν στους εξυπηρετούμενους/ες τους. Μια καλή σχέση εποπτείας χαρακτηρίζεται από τις προσωποκεντρικές βασικές συνθήκες της ενσυναίσθησης, της αποδοχής και της αυθεντικότητας (Rogers, 1957).

Επιπλέον, σύμφωνα με τους/τις ερωτώμενους/ες της έρευνας (Σ1-Σ10) ένα κρίσιμο στοιχείο ενός/μίας επόπτη/τριας είναι να έχει εμπιστοσύνη στις γνώσεις του/της, να μην εκδηλώνει ανασφάλεια, να επικοινωνεί με τους/τις εποπτευόμενους/ες με σαφήνεια και να εξηγεί τις διαδικασίες με παραδείγματα και καλές πρακτικές, προκειμένου να γίνουν κατανοητές από όλους/ες.

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον/την Σ1 ερωτώμενο/η, «Ο/η επόπτης/τρια πρέπει να ξέρει και να επισημαίνει τους δεοντολογικούς κανόνες και τις αρχές της κοινωνικής εργασίας, διευκρινίζοντας τα όρια της κάθε παρέμβασης, όπως ορίζονται από τον κώδικα αλλά και από το σχολικό πλαίσιο. Επίσης, ο/η επόπτης/τρια θα πρέπει να ενισχύει το ενδιαφέρον και την προθυμία του/της εκπαιδευόμενου/ης να ασχοληθεί ουσιαστικά με το αντικείμενο της εργασίας του/της».

δ. Βελτίωση της συνεργασίας και της επικοινωνίας

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες/ουσες, η διαδικασία της εποπτείας ενισχύει τη συνεργασία μεταξύ των επαγγελματιών και βελτιώνει τις επικοινωνιακές δεξιότητες, επιτρέποντας την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών. Οι 8 από τους 10 συμμετέχοντες/ουσες χαρακτηριστικά ανέφεραν ότι μέσω της εποπτείας αποκτούν την ευκαιρία εκπαίδευσης και τη δυνατότητα αξιοποίησης των γνώσεων και δεξιοτήτων τους με πιο αποτελεσματικό τρόπο. Λόγω της απειρίας, που έχουν, κυρίως οι νέοι/ες συνάδελφοι/ισσες, μέσω της εποπτείας, μπορούν να αποφύγουν λάθη σε διάφορους χειρισμούς καταστάσεων με εξυπηρετούμενους μαθητές και γονείς.

Οι 7 στους 10 συμμετέχοντες/ουσες εντοπίζουν κυρίως δύο τομείς όπου γίνονται εμφανή τα οφέλη της επαγγελματικής εποπτείας όσον αφορά τους/τις εξυπηρετούμενους/ες. Αφενός, διαπιστώνουν ότι βελτιώνονται ως προς τις δεξιότητες συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, ότι αισθάνονται μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και ασφάλεια στον ρόλο τους και αφετέρου, όταν πρόκειται για ομαδική εποπτεία, εντοπίζουν ότι ωφελείται η δυναμική της ομάδας των εργαζομένων, μέσω της ανταλλαγής

απόψεων και εμπειριών, καθώς και της ανάπτυξης συναδελφικής αλληλεγγύης και συνέργειας. Ακόμα, σύμφωνα με 6 στους 10 συμμετέχοντες/ουσες, ο θεσμός της εποπτείας προάγει τη θεραπευτική ικανότητα, την κλινική πρακτική, τη γνώση και την ανάπτυξη ποικίλων δεξιοτήτων, καθώς επίσης βελτιώνει την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και προάγει μια ηθική, επαγγελματική και χωρίς διακρίσεις επαγγελματική πρακτική. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους ίδιους συμμετέχοντες/ουσες, συμβάλλει στη βελτίωση της αυτογνωσίας και της εμπιστοσύνης στον/στην εποπτευόμενο/η μέσω στοχαστικής πρακτικής και παρέχει στον/στην κλινικό κοινωνικό λειτουργό έναν προστατευτικό μηχανισμό απέναντι στο άγχος και την επαγγελματική εξουθένωση. Τέλος, σύμφωνα με 9 στους 10 συμμετέχοντες/ουσες, η εποπτεία αποτελεί και ευκαιρία προσωπικής ανάπτυξης και εξέλιξης, καθώς καλλιεργεί μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση στην αντιμετώπιση δύσκολων περιπτώσεων, ειδικότερα σε περιόδους κρίσης.

ε. Ανάγκη για καθιέρωση και θεσμοθέτηση της εποπτείας

Οι απόψεις των σχολικών κοινωνικών λειτουργών που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα σχετικά με την ανάγκη επαγγελματικής εποπτείας είναι πολύ σημαντικές, καθώς αντικατοπτρίζουν χρόνια αιτήματα, προσδοκίες, αλλά και την ελπίδα για καθιέρωση της εποπτείας μέσω θεσμικών φορέων. Ακολουθούν ορισμένες από τις κύριες απόψεις που διατυπώθηκαν κατά την παρούσα έρευνα:

«Οι σχολικοί κοινωνικοί λειτουργοί επιθυμούν εξατομικευμένη υποστήριξη και καθοδήγηση από επαγγελματία επόπτη, που να αντικατοπτρίζει συγκεκριμένες ανάγκες και προκλήσεις τους στην εργασία. Θεωρώ την επαγγελματική εποπτεία ως διαδικασία συνεχούς βελτίωσης και εξέλιξης, που συμβάλλει στην ανάπτυξη των ικανοτήτων και την ενίσχυση της επαγγελματικής μου ταυτότητας και ευελπιστώ στο άμεσο μέλλον να μας παρέχεται δωρεάν μέσω των θεσμικών μας οργάνων» (Σ6).

«Εφόσον η επαγγελματική εποπτεία είναι περιορισμένη ή ανύπαρκτη, ορισμένοι κοινωνικοί λειτουργοί αντιμετωπίζουμε αντίσταση ή ανησυχία σχετικά με την ανάπτυξη και την ποιότητα της εργασίας μας, τα οποία κάποια στιγμή οδηγούν σε επαγγελματική εξουθένωση. Θα πρέπει η επίσημη πολιτεία και οι επιστημονικοί φορείς που μας εκπροσωπούν να κάνουν κάτι γι αυτό» Σ7.

«Ναι, όλοι συμφωνούν ότι πρέπει να υπάρχει εποπτεία και πολύ κακώς που δεν υπάρχει έως σήμερα, αλλά δωρεάν, δεν μπορούμε να πληρώσουμε και γι' αυτό. Η περαιτέρω συζήτηση με συναδέλφους που μετέχουν στα συνδικαλιστικά μας όργανα θεωρώ ότι μπορεί να βοηθήσει για την ικανοποίηση του χρόνιου αιτήματός μας για επαγγελματική εποπτεία» (Σ8).

Σε αυτό το σημείο της έρευνας αναδείχθηκε η ανάγκη θεσμοθέτησης της επαγγελματικής εποπτείας, καθώς οι 8 στους 10 συμμετέχοντες/ουσες σημείωσαν ότι δεν λαμβάνουν εποπτεία και οι δυο που τη λαμβάνουν την πληρώνουν ακριβά από ίδιους πόρους. Έξι στους δέκα έχουν αναζητήσει επόπτη/τρια, ωστόσο το υψηλό κόστος των εποπτειών αποτέλεσε αποτρεπτικό παράγοντα για την έναρξη της εποπτείας. Οι προτάσεις που διατυπώθηκαν περιλαμβάνουν αρχικά την εισαγωγή συστηματικής και εξειδικευμένης εποπτείας στο σχολικό περιβάλλον, από επαγγελματίες κοινωνικούς λειτουργούς με την αντίστοιχη εκπαίδευση και εμπειρία. Σημείωσαν ότι πλέον ο Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος (Σ.Κ.Λ.Ε.), ως Ν.Π.Δ.Δ., θα πρέπει να πρωτοστατήσει στη θεσμοθέτηση της εποπτείας στους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς, αλλά και σε συναδέλφους/ισσες που εργάζονται σε πολλά άλλα πλαίσια. Τέλος, τονίστηκε η ανάγκη ύπαρξης πιστοποίησης και εκπαίδευσης των υποψήφιων εποπτών/τριών με χαμηλό κόστος είτε από κρατικούς φορείς είτε από ιδιωτικούς, για τη διασφάλιση ποιότητας της παρεχόμενης εποπτείας από καταρτισμένους επαγγελματίες επόπτες/τριες.

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα προσπάθησε να αναδείξει τη σημασία της επαγγελματικής εποπτείας για τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς. Η εποπτεία δεν αποτελεί μόνο έναν μηχανισμό βελτίωσης της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, αλλά και ένα απαραίτητο εργαλείο επαγγελματικής και προσωπικής ανάπτυξης. Τα ευρήματα δείχνουν ότι η καθιέρωση της εποπτείας, ως θεσμικής πρακτικής, μπορεί να συμβάλλει στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών λειτουργών στην καθημερινή πρακτική στο σχολείο, στην ενίσχυση της ψυχικής τους ανθεκτικότητας, στην αυτοπραγμάτωσή τους και στην ισχυροποίηση της επαγγελματικής τους ταυτότητας.

Σήμερα, ο/η σχολικός κοινωνικός/ή λειτουργός παρεμβαίνει στο άτομο, την ομάδα και την κοινότητα. Ο/Η επαγγελματίας, ανάλογα με τις προκλήσεις που συναντά, αντιμετωπίζει διλήμματα που σχετίζονται με τον/την μαθητή/ρια, την οικογένεια, τους εκπαιδευτικούς, τη σχολική κοινότητα και τον ίδιο τον εαυτό του/της. Για να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις της κοινωνίας, είναι ανάγκη να εξοπλιστεί με τις κατάλληλες δεξιότητες και να τις εφαρμόσει στο πεδίο με αποδοτικό τρόπο. Ένα εργαλείο που βοηθά στην επίτευξη αυτού του σκοπού είναι, όπως είδαμε, η εποπτεία.

Για να επιτευχθούν οι στόχοι της εποπτείας, η σχέση μεταξύ επόπτη/τριας, εποπτευόμενου/ης και οργανισμού/φορέα παίζει σημαντικό ρόλο, όπως προκύπτει από τη σύγχρονη βιβλιογραφία (Fox, 2024). Ανακεφαλαιώνοντας μερικά βασικά σημεία της παρούσας έρευνας, τα οποία προκύπτουν από τις απαντήσεις των συμμετοχόντων/ουσών που λάβαμε, συνάγουμε το συμπέρασμα ότι η διαδικασία της εποπτείας εξασφαλίζει την αναβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών των σχολικών κοινωνικών λειτουργών. Επίσης, βοηθά σημαντικά τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς στην κλινική τους πρακτική, στην αυτοβελτίωσή τους, στην πρόληψη από επαγγελματική εξουθένωση, καθώς και στην απόκτηση σημαντικών γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

Κατά την έρευνά μας παρατηρήθηκαν αρκετά αρνητικά συναισθήματα θυμού και απογοήτευσης των συμμετεχόντων/ουσών για την έλλειψη υποστήριξης των αιτημάτων τους για επαγγελματική εποπτεία. Μπορεί να αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η εποπτεία είναι απολύτως απαραίτητη, αλλά αυτή δεν παρέχεται θεσμοθετημένα στη χώρα μας. Στην Ελλάδα, η εποπτεία στην πλειοψηφία των περιπτώσεων καλύπτεται με προσωπικά έξοδα των επαγγελματιών, οι οποίοι/ες, σύμφωνα με τους/τις ερωτώμενους/ες μας, δεν μπορούν να ανταποκριθούν και σ' αυτό το δαπανηρό έξοδο. Επιπρόσθετα, βάσει των ευρημάτων της παρούσας έρευνας, οι σχολικοί κοινωνικοί λειτουργοί που συμμετείχαν υποστηρίζουν ότι η εποπτεία στοχεύει στην προσωπική και επαγγελματική τους ανάπτυξη. Χωρίς επαγγελματική εποπτεία, όπως αναδεικνύουν οι απόψεις τους, η ποιότητα της δουλειάς τους τίθεται σε κίνδυνο και οι ίδιοι απειλούνται με συναισθηματική εξάντληση. Στη συζήτηση που έγινε για τα οφέλη της εποπτείας εντοπίστηκαν τρία κύρια επίπεδα, σύμφωνα με τις απαντήσεις που συλλέχθηκαν. Αρχικά, αναφέρθηκαν τα οφέλη της Εποπτείας για τους/τις ίδιους/ες εποπτευόμενους/ες, έπειτα παρατέθηκαν οι θετικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η παροχή εποπτείας για τους ωφελούμενους/ες των υπηρεσιών της κοινωνικής εργασίας και τέλος αναλύθηκαν τα οφέλη της εποπτείας για το πλαίσιο απασχόλησης των επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών.

Έρευνες, όπως εκείνες των Fox (2024), Cox et al. (2022), Westefeld (2014), Worthen & Lampert (2007), MacLeod (2003), Spence et al. (2001), Cashwell & Dooley (2001), έχουν διερευνήσει εκτενώς τα θετικά αποτελέσματα της εποπτείας στην ανάπτυξη και εξέλιξη των επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών, στην αύξηση της αποδοτικότητάς τους υπέρ των ωφελούμενων πληθυσμών και στην ποιοτική αναβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών σε πολλούς τομείς κοινωνικής παρέμβασης (ψυχική υγεία, εξαρτήσεις, παιδική προστασία, σχολική κοινότητα, πρόνοια, υγεία, δικαιοσύνη κ.α.).

Από όλους/ες τους συμμετέχοντες/ούσες προτείνεται η κινητοποίηση του Συνδέσμου Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος (Σ.Κ.Λ.Ε.) με στόχο την ανάπτυξη δικτύων για παροχή εποπτείας στους/στις κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται στην εκπαίδευση και όχι μόνο, καθώς και η διοργάνωση ενημερωτικών εκδηλώσεων και δράσεων για τη σημασία της εποπτείας στη δια βίου εκπαίδευση και την επαγγελματική εξέλιξη των κοινωνικών λειτουργών. Ιδανικά θα ήταν, όπως σημειώθηκε, να υπήρχαν τομείς εποπτειών ανά πεδίο, με επαγγελματίες επόπτες με εμπειρία και εξειδικευμένη γνώση στο κάθε πεδίο.

Επιπρόσθετα, μέσα από την παρούσα έρευνα προτείνεται η ανάπτυξη μεθόδων επαγγελματικής εποπτείας στην εκπαίδευση, είτε δια ζώσης είτε διαδικτυακά, καθώς και η δημιουργία μεταπτυχιακών προγραμμάτων ή εξειδικευμένων επιμορφωτικών προγραμμάτων για την εκπαίδευση έμπειρων κοινωνικών λειτουργών στην επαγγελματική εποπτεία. Είναι επιτακτική η ανάγκη για δημιουργία εθνικού μητρώου πιστοποιημένων επαγγελματιών εποπτών, ανά τομέα άσκησης της κοινωνικής εργασίας.

Οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα υπογράμμισαν αρκετές φορές ότι η τακτική και ποιοτική εποπτεία μπορεί να βελτιώσει σημαντικά την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, να μειώσει το άγχος και τη συναισθηματική φόρτιση, τέλος να αποτρέψει την επαγγελματική εξουθένωση που ήδη αισθάνονται σε πολλά πλαίσια οι κοινωνικοί λειτουργοί. Επιπλέον, είναι σημαντικό να καλλιεργηθεί η δεξιότητα του αναστοχασμού των κοινωνικών λειτουργών, μέσω στοχευμένης εκπαιδευτικής διαδικασίας, ώστε να ενισχυθούν η αυτογνωσία, η αυτοπραγμάτωση και ο εντοπισμός των δυνατών και αδύνατων σημείων του κάθε επαγγελματία κοινωνικού λειτουργού, αλλά και των ορίων που πρέπει να τηρεί.

Τέλος, προτείνεται η έρευνα της επίδρασης του θεσμικού πλαισίου και των πολιτικών που αφορούν την εποπτεία, η ανάπτυξη αξιόπιστων εργαλείων αξιολόγησης της αποτελεσματικότητάς της, καθώς και η συγκριτική μελέτη διαφορετικών μοντέλων εποπτείας όπως η ατομική και ομαδική εποπτεία, η κλινική και εκπαιδευτική διάστασή της, καθώς και τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της δια ζώσης εποπτείας, έναντι της διαδικτυακής – εξ αποστάσεως.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- American School Counselor Association (2019). ASCA national model: A framework for school counseling programs (4th ed.), published by American School Counselor Association.
- Bledsoe, K. G., Logan-McKibben, S., McKibben, W. B., & Cook, R. M. (2018). A content analysis of school counseling supervision. *Professional School Counseling, 22*(1), p. 1-8. <https://doi.org/10.1177/2156759X19838454>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Carroll, M. (2010). Supervision: Critical reflection for transformational learning (Part 2). *The Clinical Supervisor, 29*(1), 1–18.
- Cashwell, T. H., & Dooley, K. (2001). The impact of supervision on counselor self-efficacy. *The Clinical Supervisor, 20*(1), 39–47.
- Cox, T., Fitzgerald, T., & Alvarez, M. (2022). *The art of becoming indispensable: What school social workers need to know in their first three years of practice.* Oxford University Press.
- Davys, A., & Beddoe, L. (2021). *Best practice in professional supervision: A guide for the helping professions (2nd ed.).* Wiley Blackwell.
- Fox, J. (2024). Supervision in social work: Learning from success. *Journal Contribution, 30*(2), 129-150. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v30i2.397>
- Gardner, F. (2021). Embedding critical reflection across the curriculum. Στο Κ. O'Donoghue & L. Engelbrecht (Eds.), *The Routledge international handbook of social work supervision* (p.p. 462–472). Routledge.
- Hawkins, P., & Shohet, R. (2006). *Supervision in the helping professions (3rd ed.).* Open University Press.
- Howitt, D., & Cramer, D. (2011). *Introduction to research methods in psychology.* Pearson/Prentice Hall.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας [Προπτυχιακό εγχειρίδιο].* Κάλλιπος – Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Εκδόσεις Κριτική.

Καλούτση-Ταυλαρίδου, Α., & Παπαφλέσσα, Θ. (2007). Η βιωματική διδακτική στην εκπαίδευση των κοινωνικών λειτουργών. Εκδόσεις Κριτική.

Κανδυλάκη, Α. (2008). Η συμβουλευτική στην κοινωνική εργασία: Δεξιότητες και τεχνικές. Εκδόσεις Τόπος.

Κατσαμά, Ε. (2024). Κοινωνική εργασία με ομάδες στο σχολείο. Εκδόσεις Τόπος.

Κωνσταντινίδης, Μ. (2008). Η εποπτεία στην εκπαίδευση της κοινωνικής εργασίας. Τετράδια Ψυχολογίας, (104), 82–92.

Lincoln, Y. S. (2001). Varieties of validity: Quality in qualitative research. Στο J. Smart & W. Tierney (Eds.), Higher education: Handbook of theory and research. Agathon Press.

Loganbill, C., Hardy, E., & Delworth, U. (1982). Supervision: A conceptual model. The Counseling Psychologist, 10(1), 3–42.

MacLeod, J. (2003). An introduction to counselling (3rd ed.). Open University Press.

Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (2012). Συμβουλευτική ψυχολογία. Εκδόσεις Πεδίο.

Martinez Herrero, M., & Charnley, H. (2021). Resisting neoliberalism in social work education. Social Work Education, 40(1), 44–57.
<https://doi.org/10.1080/02615479.2020.1747421>

Nickson, A. M., Carter, M. A., & Francis, A. P. (2020). Supervision and professional development in social work practice. Στο Supervision and professional development in social work practice (σσ. 120–139).

Περαντινού, Α. (2023). Κλινική εποπτεία: Στόχος της εποπτείας και ο ρόλος του επόπτη. <https://annaperantinou.wordpress.com>

Rogers, C. R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. Journal of Consulting Psychology, 21(2), 95–103.

Robson, C. (2007). Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές. Εκδόσεις Gutenberg.

Spence, S. H., Rapee, R., McDonald, C., & Ingram, M. (2001). The structure of anxiety symptoms among preschoolers. *Behaviour Research and Therapy*, 39(11), 1293–1316. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(00\)00098-X](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(00)00098-X)

Ταυλαρίδου–Καλούτση, Α., & Παπαφλέσσα, Θ. (2007). Η Βιωματική Διδακτική στην Εκπαίδευση των Κοινωνικών Λειτουργών. Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ: Αθήνα, σελ. 215-216.

Τσιώλης, Γ. (2014). Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα. Εκδόσεις Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2017). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Wheeler, S., & Richards, K. (2007). The impact of clinical supervision on counsellors and therapists, their practice and their clients. A systematic review of the literature. *Counselling and Psychotherapy Research*, 7(1), 54–65. <https://doi.org/10.1080/14733140601185274>

Worthen, E.V., & Lambert, M.J. (2007). Outcome-oriented supervision. Advantages of adding systematic client tracking to supportive consultations. *Counseling and Psychotherapy Research*, 7(1), 48–53. <https://doi.org/10.1080/14733140601140873>

The importance of professional supervision for school social workers. A qualitative study.

Zafeiridou Kyriaki¹, Filippidis Georgios²

¹ School Social Worker, MSc "Social Work in Education and Inclusion of Diversities

² Assistant Professor in Clinical Social Work, Department of Social Work, DUTH

ABSTRACT

The present study examines the importance of professional supervision for school social workers in Greece. Although supervision has been practiced for many years, its framework, methods, and outcomes have not been sufficiently documented through research. Nevertheless, supervision has already been incorporated into educational programs and professional bodies of counselors and psychotherapists as a means of skills development and continuing professional education. For this reason, the present study seeks to highlight and emphasize the significance of professional supervision in strengthening the role of the school social worker. This is because supervision constitutes an important tool that contributes to the development of professional skills, the enhancement of self-awareness, and the improvement of self-regulation and self-esteem among school social workers, and beyond. It is worth noting that within the context of social work in the field of education, the development of professional skills in managing a wide range of crises and students' psychosocial and emotional difficulties is a key priority. The present qualitative study was conducted with ten school social workers through semi-structured interviews. The thematic analysis of the research findings revealed that professional supervision is more necessary than ever. Beyond the numerous contemporary psychosocial challenges, supervision contributes both to improving the quality of services provided by school social workers and to the creation of a safe and supportive environment that fosters collaboration and professional development.

Key-words: School community, crises, supervision, self-realization, school social workers

Correspondence: Georgios Filippidis, e-mail : geofilip@sw.duth.gr

Grey Divorce: the impact on mental health and the risk factors influencing post grey divorce adjustment. A narrative Review

Eleni Mavroeidi¹, Stephanos Vassilopoulos², Mary Gouva³, Georgia Konstantopoulou⁴, Manolis Mentis⁵

¹ Eleni Mavroeidi, Social Worker, Ph.D. c., Department of Educational Sciences and Social Work, University of Patras

² Stefanos Vassilopoulos, Professor, Department of Educational Sciences and Social Work, University of Patras,

³ Mary Gouva, Professor, Professor, Department of Nursing, University of Ioannina

⁴ Georgia Konstantopoulou, Laboratory Teaching Staff, Department of Educational Sciences and Social Work, University of Patras

⁵ Manolis Mentis, Assistant Professor, Department of Educational Sciences and Social Work, University of Patras

ABSTRACT

Grey divorce, or divorce that occurs in middle-aged and older adults (usually 50 years of age and older), is a phenomenon of increasing importance in many Western societies, among which Europe and the USA. Demographic change, shifting social norms, and increased life expectancy have contributed to the increase in divorces in midlife. At the same time, the impact of grey divorce on the mental health of middle-aged divorcees is significant and multidimensional, affecting not only the individual but also their social environment. This narrative literature review attempts to summarize and compare the recent findings on grey divorce and its effect on mental health in Western countries. It focuses on mental health factors such as stress, depression, loneliness and mental resilience and also examines social stigma, gender and social support. The review results indicate that social support is a protective factor for the mental health of grey divorcees. The literature also suggests that grey divorcees experience gender differences and social stigma, especially in Europe, with women carrying a heavier burden in terms of long-term psychological stress after a grey divorce. In all, this review showcases a wide range of mental health risk and protective factors for the grey divorcees and suggests directions for future research and practical interventions.

Key-words: grey divorce, mental health AND grey divorce, grey divorce AND social stigma, grey divorce AND mental resilience.

Correspondence: Eleni Mavroeidi, marilenamavroeidi@gmail.com

Introduction

Demographic changes and increased life expectancy have led to a growing number of divorces over the age of 50, known as “grey divorce”. In the USA grey divorce rates have doubled since 1990 for those between 50 and 64 years, and tripled for adults over 65 (Brown & Lin, 2012) making grey divorce an increasingly common experience for older adults and the primary cause of later life singlehood. Between 1990 and 2010 grey divorce rates reached 10.1% of the total number of divorces in the USA (Brown & Lin, 2012) and a similar increasing trend is observed in Europe and Australia (ABS, 2023; Alderotti et al., 2020; Amato & Previti, 2003; Leopold, 2018). Overall, today nearly 40% of divorced individuals in western societies are adults aged 50 and over making marital dissolution among older adults synonymous with grey divorce and no longer with widowhood (Brown & Lin, 2022). These growing numbers are linked to changes in social norms, behaviors and systems. The main factors associated with grey divorce in the literature are: a) demographic changes, b) increased life expectancy, c) shifting family roles, d) increased autonomy of older adults, e) shifting social and cultural attitudes regarding marriage and divorce, f) the empty nest syndrome and g) growing apart within the marriage (Brown & Lin, 2012, Brown et al., 2016). In Western societies where marital dissolution has traditionally had high rates, the grey divorce phenomenon is shaping individual lives, social structures and historical events by effecting not only psychological but also financial and social issues, i.e. retirement plans, social security, health benefits, splitting assets and home ownership (Brown et al., 2016). Apart from its increasing prevalence the significance of grey divorce also lies in the unique challenges it presents to 50+ adults compared to younger divorces. Grey divorce is accompanied by significant challenges in mental health and well-being, mainly depression, anxiety and loneliness and associated with elevated mental and physical health risks, greater losses in social and psychological resources, and risks of a cognitive decline onset (Brown et al., 2021; Brown & Lin, 2012; Leopold, 2018; Wright et al., 2020).

While transitions out of marriage, i.e. divorce and widowhood, are linked to high stress levels and poor health, compared to married or widowed, divorced 50+ adults have significantly higher mortality and morbidity rates, probably linked to losses in social and financial support and overall unhealthier behavioral patterns after the divorce (Manzoli et al., 2007). The chances of grey divorce increase in the face of retirement, mental illness and financial difficulties and decline in the face of physical illness and dependent children and/or grandchildren. Grey divorcees also have increased chances to experience the echo effect of “multiple grey divorces”, partly because of their emerging need to alleviate the post-divorce psychological burden (Alderotti et al., 2020). Although the motives behind grey divorce can be the same as in any age, i.e. infidelity, financial difficulties, substance abuse, domestic violence etc (Payne et al., 2024; Williamson et al., 2016), 50+ adults have usually gone through the phase of emotional separation first (Amato, 2000; Koren et al., 2025).

The divorce-stress-adjustment perspective (Amato, 2000) indicates various factors related to the individual's adjustment after divorce making the mental health consequences multifaceted. The consequences of grey divorces on mental health extend to all family members and are exacerbated by factors such as resignation, loneliness and loss of social and financial support (Sbarra & Whisman, 2022). Literature views the consequences of divorce both as a “Temporary Crisis” and as a persistent “Chronic Strain”. In the “Crisis Model” individuals gradually adjust to divorce and their stress and depression levels decrease over time. The “Chronic Strain Model” views factors such as financial difficulties, loneliness and single-parenting as chronic post-divorce strains able to indefinitely increase mental strain and decrease well-being. Personal resources, social and financial support are main determinants of whether the problems will be persistent or more short-termed taking into account that individuals have an innate tendency to mental recovery (Amato, 2000). Given that literature has so far examined the dissolution of later life marriage mainly in terms of widowhood, this narrative literature review aims to offer a comprehensive overview of the most current research on grey divorce and its effects on mental health. With global population aging, the number of 50+ grey divorcees will continue to increase by a third even if the rate of grey divorces does not change (Brown & Lin, 2012). Therefore,

this review aims to explore the consequences of grey divorce on mental health. Through the synthesis of the existing literature this review intends to identify and describe the factors influencing the mental health of grey divorcees and how it connects to their physical health and well-being. The findings of this review can also offer insight into the physical and financial consequences of grey divorcees and their families. Thus, this review aims to contribute to future research direction and practices for effectively managing the adverse mental health consequences of grey divorce. In short, in short, by identifying studies that could provide data on the short-term and long-term effects of grey divorce on mental health this review has the potential to lay the foundation for further research and designing of tools and strategies for the development of preventive interventions on a private and public level.

Method

The present narrative review followed the criteria of the guidelines for writing narrative reviews by Green et al., (2006). The qualitative and quantitative studies included in the present review were evaluated based on methodological rigor, the clear research objectives, relevance to the aims of the study and appropriate statistical analysis. The research articles included in the present study derived from a thorough literature search performed on multiple electronic databases: APA Psycnet, PubMed and Google Scholar. The search approach for the selection of articles employed a combination of keyword combinations related to mental health and grey divorces. Specifically, the key word combinations used were: *"grey divorce", "mental health after grey divorce", "grey divorce AND social stigma", "grey divorce AND mental resilience"* and we also applied the logical operator "AND" to combine the search terms. The literature search was limited to articles published in English and it was also time limited to relevant articles published from 2000 to 2025. To choose studies investigating the effects of grey divorce on mental health we applied the following inclusion criteria: a) original or review articles of quantitative or qualitative studies, b) studies written in English for ages 45+, c) publication year from 2000 to 2025. The exclusion criteria were: a) studies on younger than 45, b) articles without full texts or with inadequate methodology, c) publication year before 2000, d) language other than English, e) studies concerning Eastern societies. Quantitative studies were selected for offering objectivity and generalizability allowing for statistical comparisons. Qualitative studies were chosen to provide in-depth understanding of the psychological, social and cultural dimensions through rich descriptive data. The research was limited to studies from the USA, Europe and Australia available as full-text articles.

The initial literature search on the specified databases and based on the specified keywords yielded 57 research articles. After excluding duplicates and screening the article titles and their abstracts, these research articles were later screened based on the inclusion criteria to select studies investigating the challenges of grey divorces for mental health in Western countries and the socioeconomic factors and/or physical health risks associated with them. The remaining articles were also screened according to the exclusion criteria. Thus, we excluded studies irrelevant to mental health, studies prior to 2000 and studies regarding the mental health of grey divorcees in Eastern countries. Based on relevance to the purpose of the study and a more detailed evaluation of the research article methodology rigor, 18 articles were selected that most fully covered the study criteria and provided quantitative or qualitative data for the analysis (Table 1). According to the narrative review criteria and guidelines (Green et al., 2006), we thoroughly explored the rigor of the research validity, the design and the measurement tools reliability. The selected articles were analyzed using a thematic approach, in order to highlight trends and differences in the experience of grey divorce. Through the synthesis of the extracted data we attempted to offer a holistic view of the challenges of grey divorce for mental health in Western countries. After identifying the main themes, the findings, the discrepancies and the commonalities in the selected studies we developed the current comprehensive narrative review. While we followed the proposed quality assessment criteria and made every effort to ensure a thorough and accurate literature search, the included studies which are only in the English language may be open to bias. This is because this literature review may potentially exclude other possibly significant literature findings and/or overlook other relevant studies.

Table 1

Grey divorce consequences on mental health, review of key findings

Author, Year, Country	Population	Main Findings	Mental Health Findings	Social/Gender Factors	Method
Amato & Previti (2003) HΠΑ	Adults 18-65+	Divorce consequences begin within marriage	Increased levels of stress/depression immediately after divorce	Women experience more long-term emotional distress	Quantitative study
Bourassa, Sbarra, & Whisman (2015) HΠΑ	Middle-aged adults wide sample	The quality of marriage influences Life Satisfaction after divorce	Women in low quality marriages have higher levels of satisfaction after divorce	There is no correlation between quality of marriage and Life Satisfaction after grey divorce for men	Quantitative Analysis of National Data
Bowen, & Jensen (2015) HΠΑ	Adults 50+	Adjustment after grey divorce is influenced by factors after divorce	Personality traits influence Life Satisfaction after grey divorce	50+ divorced women with adult children adjust more quickly	Quantitative Analysis of National Data
Brown & Lin (2012) HΠΑ	Adults 50+ (national sample)	Doubling of grey divorce 1990-2010	50+ divorcees have high rates of social isolation and loneliness	Women 50+ have higher grey divorce rates	National Data analysis (quantitative)
Brown, Lin, Hammersmith, Wright, (2016) HΠΑ	Adults 50+	Repartnering: very often	gender asymmetry in divorce and widowhood	Half of 50+ single men come from divorce not widowhood	Quantitative National Data Analysis
Brown, Lin, Marino & Mellencamp (2025)	Adults 50+	Reconciliation -repartnering both potential outcomes after grey divorce	Age in grey divorce: negative association with repartnering	Men Resources: positive association with repartnering	Quantitative Analysis of National Data
Brown, Lin, Vielee, & Mellencamp (2021) HΠΑ	Middle-aged adults wide sample	Grey divorce: risk factor for cognitive impairment onset	cognitive levels of 50+ men and women divorcees who remarried the same as married couples	50+ women divorcees with fewer, inner, economic, social resources: higher chance of cognitive impairment onset	Quantitative Analysis of National Data

Carr & Springer (2010) ΗΠΑ	Adults wide sample	Grey divorce associated with worse mental and physical health for adults over 50	Age plays role in the severity of mental and physical consequences of divorce	Social support diminishes negative consequences of divorce	Systematic Meta-Analysis
Crowley, (2019) ΗΠΑ	Adults 50+	Both men and women 50+ divorcees found positive aspects in grey divorce	Right after grey divorce: more negative emotional-mental state	Freedom, Autonomy, pursuit of own desires: basic positive aspects of grey divorce	Qualitative study
Ding, Gale, Bauman, Phongsavan, & Nguyen (2021) Αυστραλία	Adults 45+	Lower mental and emotional strain of grey divorce for higher education divorcees	45-59 divorcees suffer more in quality of life and mental distress	50+ men more vulnerable when issuing a divorce	Quantitative study
Gloor, Gonin-Spahni, Znoj, & Perrig-Chiello (2021) Ελβετία	Adults 50+	Life Satisfaction after grey divorce increase over time. repartnering brings a surge	Increase in Life satisfaction after repartnering, unconnected to socio-economic circumstances	Similar increase on Life Satisfaction through repartnering for men and women	Quantitative Analysis of National Data
Grey, de Vaus, Qu, & Stanton (2010) Αυστραλία	Adults 55-74 years	Long -term negative consequences of grey divorce diminish after repartnering	Grey divorce consequences on women's mental and physical health increase budget for public health services	Energy levels, physical and mental health: women more impaired after grey divorce.	Quantitative study
Leopold (2018) ΗΠΑ & Γερμανία	Adults 50+	Greater divorce Social Stigma in Germany compared to the USA	Social stigma more severe on women	Men have more transient strain after divorce and women more chronic	Qualitative study
Lin, Brown, Wright, & Hammersmith, (2019) ΗΠΑ	Adults 50+	Depression levels after grey divorce associated with the choice for later life marital break-up	50+ levels of depression: higher for divorced compared to widowed	Depression levels of 50+ decreased faster for divorcees and more slowly for widowers	Quantitative Analysis of National Data

Perrig-Chiello, Hutchison, & Morselli (2014) ΕΛΒΕΤΙΑ	Adults 45-65 years	Adjustment after divorce depends on personal-interpersonal resources	Grey divorce after long marriage: more feelings of resignation	Gender differences not prominent in the adjustment after grey divorce	Quantitative Study
Tosi & van den Broek (2020) HB	Adults 50+	Grey divorce associated with temporary decrease in mental health	Depression levels rise 1 year before grey divorce and decline gradually each year after divorce	Both men and women show decreased depression in the years after grey divorce	Quantitative study
Williams & Marino (2024) ΗΠΑ	Adults 50+	“Multiple Grey divorce” phenomenon	Decrease in grey divorces during COVID-19	People who remarry after one grey divorce have higher chance of multiple grey divorces	Comparative quantitative demographic analysis of grey divorce rates in the USA
Wright, Hammersmith, Brown, & Lin (2020) ΗΠΑ	Adults 50+	50+ men divorcees without a partner have diminished social support compared to women	Men 55+ loneliness levels: higher for grey divorcees than widowers	Divorced and widowed 50+ women have similar levels of loneliness	Quantitative Analysis of National Data

The Impact of Grey Divorce on Mental Health

Grey divorce among 50+ adults is an increasingly common occurrence accompanied by significant mental health challenges. In particular 25%-60% of 50+ divorcees experience significant mental difficulties, such as depression, anxiety, social isolation and a decrease in life satisfaction (Brown & Lin, 2012; Leopold, 2018). The highest levels of depression usually occur before the divorce and/or on its decision, and they gradually begin to decrease after it (Lin et al., 2019). Compared to younger aged divorcees, grey divorce is associated with heavier financial losses, exacerbated levels of depression, anxiety, loneliness and social isolation. Also, there is increased risk of cognitive decline and greater losses in social and psychological resources indicating that later life marriage dissolution bares its own distinctive challenges (Brown et al., 2021). Ding et al., (2021) point out that recently divorced 50+ adults have approximately twice the rates of poor health and poor life quality compared to their married peers, they present decreased physical activity and higher rates of smoking and alcohol consumption. 50+ divorcees have the same depression levels as their peer widowers -higher than their married peers-, but they decrease more slowly than their widowed peers (Lin et al., 2019). While Tosi & van den Broek, (2020) indicate that the psychological burden after grey divorce is mainly temporary, Bowen, & Jensen (2015) show that new stressors, (i.e. financial difficulties, lack of social support) do not allow strain to subside even after an average of 9.32 years post-divorce leading to persistent and long-term stress.

Depending on personal and societal factors for some 50+, divorce has a more detrimental impact. Grey divorce is also strongly related to feelings of resignation and vulnerability, possibly because of fewer resources and choices. However, age is not per se related to low psychological adjustment after divorce, increased vulnerability and resignation (Perrig-Chiello et al., 2014). The ability to adjust after

divorce does not decrease as age increases, but it is time that makes the negative feelings subside for both younger and older divorcees, men and women (Tosi & van den Broek, 2020). When feelings such as resignation, loneliness and vulnerability are stronger immediately after grey divorce, personal resources, i.e. tolerance, financial stability, professional situation, educational level and social support can lessen or even eliminate these feelings over time (Perrig-Chiello et al., 2014).

Although the studies agree that 50+ divorcees experience greater negative consequences immediately after grey divorce, Crowley (2019) indicates that a portion of grey divorcees report positive feelings shortly after marital dissolution, i.e. liberation from anxiety and stress, independence and optimism for exploring new aspects of themselves they had repressed and zero concern about changes in their parental role. Brown et al., (2016) indicate that since grey divorce is not unpredictable and involuntary as widowhood, for some individuals, e.g. the initiators, it may have more positive effects as a new awaited beginning.

Risk and Protective Factors for Mental Health and Adjustment after Grey Divorce

Two studies indicate that the risk factors of grey divorce for mental health and well-being are mainly associated with individual differences, social and economic factors. Loneliness is a critical risk factor for mental disorders after grey divorce, as it negatively affects the overall quality of life (Crowley, 2019; Lin et al., 2019). Other risk factors are insufficient social support, financial difficulties and children. The care for underaged children increases stress and depression for the parents who exhibit slower post-divorce adjustment due to the multiple bond dissolutions. Independent adult children increase resilience and decrease loneliness, as children form part of the supportive social network (Tosi & van den Broek, 2020). Leopold (2018) indicates that the parent who does not take custody of underaged children experiences greater psychological burden, (i.e. loneliness, isolation), but the financial obligations for the child add to the psychological and practical difficulties of the parent with custody. Ding et al., (2021) show that adults who divorced between 45-59 years, regardless of gender, had lower quality of life after the divorce, decreased mental resilience and higher stress levels compared to the 59+ group. Two studies indicate that marital duration also influences resilience after divorce and the motive to repartner, especially for men. The level of education is also linked to mental health and adjustment after divorce. Two studies indicate that middle-aged divorcees with a higher education show increased mental resilience and lower levels of mental strain compared to their widowed peers. 50+ individuals with lower education either divorced or widowed show lower levels of mental health and resilience. Brown et al., (2021) stress the association between low financial resources and increased risk of cognitive decline after grey divorce making the economic situation a critical variable for post-divorce adjustment. More prone to grey divorce are middle-aged than older adults, high school diploma graduates than university graduates and non-Whites than Whites making grey divorce also a matter of ethnicity and race (Brown et al., 2016).

Social support is closely linked to the well-being and mental health of grey divorcees' (Leopold, 2018), while some studies associate marital quality with post-divorce adjustment. Bourassa et al., (2015) support that middle-aged women from low-quality marriages experience higher levels of life satisfaction after grey divorce. In contrast Perrig-Chiello et al., (2014) show that marital quality is not related to better adjustment after divorce, since in most long-term marriages the causes of separation are not unexpected events but mainly stem from long-term incompatibilities and disagreements. Post-divorce adjustment and mental health is also associated with personal and interpersonal resources, the individual's own conceptualization of the divorce and the relationship with the ex-partner. For instance, higher levels of emotional stability, extraversion, openness, resilience and low neuroticism prevent a decline in well-being and are linked to better adjustment and increased life satisfaction (Gloor et al., 2021; Perrig-Chiello et al., 2014). As time heals all wounds, three studies indicate that 50+ divorcees face more psychological difficulties and temporary decrease in mental health in the first years after grey divorce, but these gradually fade over time. Two studies show that depression and stress are more increased in the period leading up to grey divorce, as it is a broader process that includes confrontations and painful decisions. Studies vary regarding the adjustment time of grey divorcees to offset the adverse

consequences and return pre-divorced levels. The English need approximately three years, the Australians almost five and the Americans almost four. Time after grey divorce also affects repartnering. 50+ divorcees -men and women- are less likely to repartner shortly after grey divorce, compared to their widowed peers, but they are twice as likely to repartner in the long term compared to widowed peers (Brown et al., 2016). Four studies indicate that a new partner after grey divorce, either through remarriage or cohabitation, increases life satisfaction, reduces vulnerability, offsets the negative effects on mental and physical health age and is associated with reducing or even eliminating depressive and stress symptoms, reduced morbidity and mortality, greater social and financial support and healthier psychological patterns. Five studies show that repartnering, regardless of when it occurs, more often occurs through remarriage. It contributes to reducing the likelihood of cognitive decline, especially in men, for whom well-being is more associated with companionship than women, compared to single grey divorcees who have worse mental and physical health profiles compared to their widowed or married peers. Two studies highlight that men repartner more often than divorced or widowed 50+ women who are deterred to repartner by the notion of taking up the caregiver role once again, while the men are inclined to repartner in order to ensure they are cared for. The quest to satisfy the needs mainly covered by a partner (i.e. intimacy, close bonds, companionship, change in social role) is also evident in the "multiple grey divorces phenomenon" (Gloor et al., 2021).

Gender Differences and Grey Divorce

Two studies show that most divorces after the age of 50 are initiated by women, who more feel relieved shortly after as opposed to men who experience increased discomfort. Most of the studies support the prevailing view that there are big differences between men and women in terms of divorce consequences, with women facing more challenges. Women experience increased psychological burden and report lower life satisfaction and higher levels of stress than men. Two studies indicate the increased risk of losing income, taking on the sole responsibility of raising children without additional income and facing the risk of poverty as a permanent situation. Brown et al., (2021) highlight that socio-political practices that leave 50+ women divorcees economically behind the rest of the population have a direct negative affect on their physical, cognitive and mental health. Although three studies show that there are no gender differences in the period shortly after the divorce, the rest of the studies agree that the gendered differences are greater in this period. Three studies indicate that during this time, men experience a greater decline in life satisfaction and family life satisfaction, have higher rates of depression and worse general health. They also experience greater loss of social support and support from their children and face bigger difficulties in re-establishing social networks. In contrast, women have a more developed social network which protects their mental health, but not completely offsets the difficulties they face. Family bonds after grey divorce are also gendered. Grey divorce often strengthens the mother-adult child bond thus increasing women's social support and facilitating better adjustment after grey divorce. However, fathers have difficulty maintaining close bonds with their adult children and this further weakens their social support network depriving men of its benefits (Bowen & Jensen 2015). Middle-aged male divorcees are more at risk of a cognitive impairment onset which is linked to higher levels of morbidity and mortality. (Brown et al., 2021). However, three studies indicate that divorce strain is more often transient on men and chronic on women as the long-term economic difficulties faced by women and linked to various negative implications for their well-being. In all three western societies studied in this review, grey divorce affects men more severely in the perceived social support and life satisfaction but not on their general health, energy and mental health. On the other hand, women are affected by all of the above and in addition they are less satisfied with their financial situation, feel less secure and less part of their local community. According to four studies, these gender differences do not have a lasting effect. If women's coping styles are more internalized and men's more externalized, then the average negative effects of post-divorce stress do not differ. Also, objective factors (i.e. financial situation, unemployment) are common for both genders, while the tendency to return to pre-divorce levels of well-being is an innate need of individuals regardless of gender. Studies agree that repartnering after grey divorce has gender differences. Age, the empty nest syndrome, good health, unemployment

and financial strains are basic motives for women to repartner, whereas unemployment and the lack of financial security deter men from repartnering. The percentage of men repartnering (through marriage or cohabitation) immediately after grey divorce is higher and it has per se greater benefits for men identified in reducing stress and depression symptoms, increasing life satisfaction, social integration and the need to be cared for and assisted with immediate needs.

Social Stigma and Grey Divorce

Social stigma surrounding grey divorce varies significantly depending on the cultural context. In Germany it is clearly more intense than in the US, particularly for women, who face greater social rejection, isolation and feelings of shame (Leopold, 2018). In contrast, in the USA, where divorce is more socially acceptable, this psychological burden is reduced, although not completely abolished (Brown et al., 2012; Lin et al., 2019), since 50+ divorced American women experience reduction in their economic standard of living and are more likely to lose their home and social security. This diminished status may be socially stigmatizing and motivate women, especially the unemployed ones, to remarry in order to buffer the disadvantages linked to singlehood. As cohabitation does not offer economic benefits, i.e. home ownership, health insurance or spousal retirement benefits, women prefer to remarry (Brown et al., 2016). Studies both in Europe and the US show that social stigma affects men more in social acceptance and access to social support networks. Overall, men have a reduced ability to access and benefit from the family network, as they do not have strong lifelong bonds with their children as women do (Leopold, 2018; Wright et al., 2020). Social bonds and economic resources are related to social stigma and the ability of individuals to adjust and form new unions after grey divorce. Older adults with greater resources are more likely to form new relationships after grey divorce compared to poorer peers who may be more inclined to reconcile with their spouse to avoid the risks related to poverty, (i.e. poor health care, housing, health insurance costs). Higher education, homeownership and employment may also reduce social stigma as they make individuals more secure and attractive (Brown et al., 2025). Crowley (2019), stresses that men's greater financial security after grey divorce puts them in an advantageous position by increasing their chances to repartner and thus their levels of life satisfaction. In contrast, the greater financial insecurity of women forces them to choose to remain single thus excluding them from the benefits of a new relationship. The intense concern about their future financial survival is more permanent and chronic for German women, as it is linked to social rejection, economic and political practices, i.e. unemployment (Leopold, 2018). Studies in Switzerland and Australia link the socioeconomic level of divorcees to mental resilience. The higher it is, the greater independence, support and resources it provides. Mental strain is lower for the educated and wealthy 50+ divorcees, while the opposite is true for the poorer and lower educated adults. Two studies link poor social and economic level of 50+ divorcees to the risk of cognitive decline (Brown et al., 2021), while the socioeconomic level and the level of education are also linked to the "multiple grey divorces" phenomenon. Middle-aged and older divorcees, especially men, with a high school education are more likely to experience multiple grey divorces, whereas higher education reduces these chances (Williams & Marino, 2024).

Social Support After Grey Divorce

According to Carr & Springer (2010) a strong social support network after the divorce is crucial for a healthy mental state and adjustment, as it can reduce feelings of loneliness and depression, helping divorcees adapt to their new situation. In American society, where there is a greater variety of social support forms, the mental health of divorcees over 50 seems to benefit the most. In contrast, in European countries where the social stigma is stronger, social isolation is more common limiting opportunities for support (Leopold, 2018). Friends, and especially those who live nearby play a benefiting role as they decrease social isolation and the associated negative consequences (Wright et al., 2020). Perrig-Chiello et al., (2014), highlight that although interpersonal resources play a primary role in the psychological adjustment after divorce, a new relationship brings far greater reduction in the levels of depression, loneliness and stress. The new partnered social role limits negative thoughts about

the old relationship and the future, relieves stress and increases healthier and more positive behaviors. These include social interaction, which often flourishes through the new partner. In particular, 50+ divorced men have fewer friendships than women and lack family support to help them regulate the post-divorce stress and strain. Thus, they mainly rely on their partners to support them and offset the losses from the family and the social environment (Brown et al., 2021). Also, having adult children living close to the divorced 50+ parents is associated with less loneliness for women but not for men. Men's ties to their adult children almost disappear after divorce increasing their mental and psychological burden and their need to counterbalance it through a new partner (Wright et al., 2020). Finally, middle-aged or older divorcees are more likely to have greater demands on their children for social support, i.e. to act as caregivers instead of their spouses. The pressure of such intense obligations can weaken intergenerational family ties reducing the quality of the relationship especially between divorced fathers and their adult children. Compared to 50+ divorced mothers, adult children are particularly unlikely to provide care to their divorced fathers, whereas when the adult children live far or are less available, their support to both parents is limited (Brown & Lin, 2012).

Discussion

The included studies examining the effects of grey divorces on mental health reveal similarities but also significant differences between Europe, USA and Australia. The methodological approach of the studies is diverse, with most American and Australian studies being based on large quantitative databases, and European studies also utilizing qualitative methods for a deeper understanding of social and cultural contexts. The present review highlights an increase in grey divorce rates in Western societies over the last two decades, associated mostly with increased life expectancy, shifts in family roles and social and cultural perceptions around marriage and divorce and increased autonomy of older adults (Brown & Lin, 2012). Marital dissolution after the age of 50 emerges as a distinct process that does not conform to traditional models, with unique impacts on psychological well-being that differ from both divorce at younger ages and widowhood (Carr & Springer, 2010; Lin et al., 2019). The different social implications of grey divorces in Europe compared to the USA and Australia are linked to cultural and social differences mainly concerning the social stigma of divorce, welfare services and the social role of women. Two studies show that in Europe women face greater negative consequences, while three studies indicate that in the USA the greater social acceptance of divorce is linked to lower levels of social isolation. All studies agree that the mental effects of grey divorce are primarily associated with increased rates of depression, anxiety, feelings of loneliness and reduced satisfaction in life, while the mental state of divorcees is under greater pressure in the period immediately after the divorce and as time progresses, rates of depression and anxiety decrease regardless of gender. Specifically, repartnering after grey divorce is associated with a reduction in depressive symptoms and other negative consequences linked to it. The negative effects become chronic in cases where there are financial difficulties and a lack of a support network. These findings are common for Europe, USA and Australia differentiating only in intensity and expression since social and cultural conditions can exacerbate or mitigate these differences. Also, three studies agree that in all three Western regions divorce is more psychologically straining for women who experience chronic negative consequences and increased rates of depression and anxiety compared to men who have higher levels of loneliness due to limited social networks but a more transient adjustment to divorce.

Regarding the first research question, four studies indicate that grey divorce is associated with more adverse mental health compared to divorce at younger ages and with an increased risk of cognitive decline and greater losses in social, economic and psychological resources. However, age is not per se related to low psychological adjustment, but it can exacerbate mental health effects and reduce life satisfaction rates. Age plays a role within the group of grey divorcees, with 45-59 adults exhibiting greater stress and decline in quality of life compared to 59+. Recently divorced show increased levels -they can be even higher before the divorce- of depression, anxiety, social isolation and vulnerability which decrease over time, although not for everyone (Ding et al., 2021; Perrig-Chiello et al., 2014). Financial difficulties, lack of social support and social isolation can maintain the initial stress levels,

causing long-term strain particularly for the 50+ divorced women (Bowen & Jensen, 2015), while people initiating the divorce also report positive feelings of liberation from anxiety (Leopold, 2018). Concerning the second question, the research showed loneliness to be a critical risk factor for mental disorders affecting the overall quality of life (Lin et al., 2019). Underaged children affect post-divorce adjustment as they require more investment in time and money. While adult children can reduce stress and loneliness and increase life satisfaction and social support, this is true mostly for women as adult children are particularly unlikely to provide care to their divorced fathers (Tosi & van den Broek, 2020; Brown & Lin, 2012). Seven studies indicate that repartnering, through either marriage or cohabitation, is a main protective factor reducing stress, loneliness, depression, the likelihood of mental decline and the negative effects on mental health as a whole. It also increases life satisfaction and the chances of a faster adjustment. Personal and interpersonal resources are directly linked to the patterns of adjustment to grey divorce, i.e. mental resilience prevents a serious decrease in well-being and increases life satisfaction. A poor relationship between ex-spouses, a poor personal conceptualization of grey divorce, low economic status and lack of social support increase stress levels and impedes post-divorce adjustment and life satisfaction that can continue indefinitely. As time heals all wounds, time after grey divorce is associated with mental health improvement and stress reduction (Gloor et al., 2021). According to region, adverse consequences subside from three to five years, while adjustment depends on subjective and objective factors, such as mental resilience levels, education, financial security and social support (Perrig-Chiello et al., 2014).

Regarding gender differences, all but three studies agree that there are significant gender differences in mental health after grey divorce, while women face greater challenges after grey divorce, greater psychological strain, higher levels of stress and lower levels of life satisfaction especially in Europe. Men in Australia and Germany have higher rates of depression and poorer general health than women shortly after the divorce and these rates weaken over the years. Men's negative consequences are more transient and women's more chronic (Ding et al., 2021; Leopold 2018). Family bonds are also gendered with grey divorce strengthening the mother-adult child bond -thus increasing social support- and weakening the father-adult child bond -thus depriving men of the support network benefits- (Bowen & Jensen 2015). Repartnering also has different motives according to gender. Age, the empty nest syndrome, good health and financial strains are basic motives for women to repartner, whereas the lack of financial security deters men from it. More men repartner, whereas women often prefer to remain single as they do not wish to take on the caregiver role again (Brown et al., 2016). Men's repartnering is associated with compensating for the losses on the support network and the need to strengthen it after divorce, as they rely mainly on their partners to support and care for them, (Brown et al., 2021). Social stigma still exists and it is more intense for European women who face greater social rejection, isolation and feelings of shame (Leopold, 2018). In the USA the relatively wider social acceptance of divorce reduces social stigma and the related strain, although it does not completely eliminate it, with women bearing the brunt of it (Brown & Lin, 2012, Lin et al., 2019). Crowley's (2019) research links social stigma to differences in financial security between men and women. Middle-aged men divorcees feel more financially secure than women and this increases their chances of starting a new relationship and puts men at an advantage due to the association of a new relationship with increased levels of life satisfaction. Five studies indicate that the absence of social support significantly exacerbates the negative mental and physical effects of grey divorce for both men and women further reducing the sense of well-being. Studies agree that strong social networks are protective factors of mental health, they reduce loneliness and social isolation and increase post-divorce adjustment, but this mainly favors women, as men have more difficulty re-establishing social networks. They generally have fewer friendships and a greater lack of family support, which could help regulate the stress and strain from a grey divorce. Repartnering also increases social support, improves mental health and adjustment levels, limits loneliness and meets basic needs of intimacy and sharing thus contributing to positive behaviors (Perrig-Chiello et al., 2014). According to Brown & Lin (2012), the increase in grey divorces may ultimately burden the entire society as many middle-aged divorcees will be forced to turn to public institutions rather than family sources of support. Grey divorce can exacerbate the natural decline in

health of middle-aged and older adults by increasing their physical and mental needs. Furthermore, the decline in the economic well-being following grey divorce is associated with greater reliance on public rather than private forms of support, i.e. public health and insurance, which can increase the burden on public funds allocated for insurance and health (Brown & Lin, 2012). Therefore, the growing grey divorces have broad implications that may require coordinated responses through public health or policy initiatives.

Limitations

One of the limitations of this review is related to language, as studies in languages other than English were excluded. Secondly, as the data came from studies conducted only in the USA, Australia and some European countries, the findings cannot fully reflect the grey divorce trends in the West. Canada for instance is not included in this review because of limited access to data. Also, due to the limited number of articles in English within the time frame set for this review and the heterogeneity of the populations – not only between countries but also within the same country e.g. the USA - the quality of the selected studies may vary thus limiting the generalizability of the findings. However, despite the abovementioned limitations, this review contributes to the understanding of the multidimensional effects of grey divorce on mental health in Western countries, while highlighting the need for further research.

Conclusions

Grey divorce is a growing phenomenon with significant impacts on mental health and increasing social importance in the West. The mental health impacts include increased levels of depression, anxiety and loneliness, especially in cases where social support is limited. There are gender differences and social stigma in grey divorce, especially in Europe, while women more often experience greater and long-term psychological stress after grey divorce. Cultural differences affect how grey divorces are experienced, while repartnering is an emerging theme increasing life satisfaction in both men and women 50+ divorcees independently of the surrounding circumstances and the objective obstacles. Low social support and financial abilities are basic risk factors for chronic mental strain after grey divorce. This review highlights that, while the trends and core mental health impacts of grey divorce are common across Western countries, personal, cultural, social and gender factors differentiate the experience and mental health consequences of grey divorce. Finally, the number of grey divorces will continue to increase because of the demographic changes and the later life marriages highlighting that researchers cannot ignore its role in studies of mental well-being.

References

- Alderotti, G., Tomassini, C., Vignoli, D. (2020). Antecedents of “Grey Divorces” in Europe: The Role of Children and Grandchildren 10.13140/RG.2.2.28828.31365.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650–666. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x>
- Amato, P. R., & Previti, D. (2003). People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 24(5), 602–626. <https://doi.org/10.1177/0192513X03024005002>
- Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Australian Bureau of Statistics (ABS). (2025). Marriage and Divorces, Australia. Retrieved from <https://www.abs.gov.au/statistics/people/people-and-communities/marriages-and-divorces-australia/latest-release>
- Bourassa, K. J., Sbarra, D. A., & Whisman, M. A. (2015). Women in very low quality marriages gain life satisfaction following divorce. *Journal of family psychology : JFP : journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 29(3), 490–499. <https://doi.org/10.1037/fam0000075>
- Bowen, G. L., & Jensen, T. M. (2015). Late-Life Divorce and Postdivorce Adult Subjective Well-Being. *Journal of Family Issues*, 38(10), 1363–1388. doi:10.1177/0192513x15596197
- Brown, S. L., Lin, I.-F., Marino, F. A., & Mellencamp, K. A. (2025). Marital separation, reconciliation, and repartnering in later life. *Journal of Marriage and Family*, 87(1), 182–200. <https://doi.org/10.1111/jomf.13024>
- Brown, S. L., & Lin, I.-F. (2022). The greying of divorce: A half century of change. *The Journals of Gerontology: Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 77(9), 1710-1720.
- Brown, S. L., Lin, I. F., Vielee, A., & Mellencamp, K. A. (2021). Midlife Marital Dissolution and the Onset of Cognitive Impairment. *The Gerontologist*, 61(7), 1085–1094. <https://doi.org/10.1093/geront/gnaa193>

- Brown, S. L., Lin, I.-F., Hammersmith, A. M., & Wright, M. R. (2019). Repartnering following grey divorce: The roles of resources and constraints for women and men. *Demography*, 56(2), 503-523.
- Brown, S. L., Lin, I. F., Hammersmith, A. M., & Wright, M. R. (2018). Later Life Marital Dissolution and Repartnership Status: A National Portrait. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, 73(6), 1032–1042. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbw051>
- Brown, S. L., & Lin, I-F. (2012). The grey divorce revolution: Rising divorce among middle-aged and older adults, 1990-2010. *The Journals of Gerontology: Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 67(6), 731–741. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbs089>
- Carr, D., & Springer, K. W. (2010). Advances in families and health research in the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 743–761. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00728.x>
- CDC. (2023). National Marriage and Divorce Rate Trends for 2000-2023. Retrieved from <https://www.cdc.gov/nchs/fastats/marriage-divorce.htm>
- Crowley, J. E. (2019). Does Everything Fall Apart? Life Assessments Following a Grey Divorce. *Journal of Family Issues*, 0192513X1983973. doi:10.1177/0192513x19839735
- Ding, D., Gale, J., Bauman, A., Phongsavan, P., & Nguyen, B. (2021). Effects of divorce and widowhood on subsequent health behaviours and outcomes in a sample of middle-aged and older Australian adults. *Scientific reports*, 11(1), 15237. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-93210-y>
- Eurostat. (2023). Marriage and divorce statistics. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics
- Gloor, S., Gonin-Spahn, S., Znoj, H., & Perrig-Chiello, P. (2021). Repartnering and trajectories of life satisfaction after separation and divorce in middle and later life. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(7), 2205–2224.
- Green, B. N., Johnson, C. D., & Adams, A. (2006). Writing narrative literature reviews for peer-reviewed journals: Secrets of the trade. *Journal of Chiropractic Medicine*, 5(3), 101–117. [https://doi.org/10.1016/s0899-3467\(07\)60142-6](https://doi.org/10.1016/s0899-3467(07)60142-6)

Grey, M., de Vaus, D., Qu, L., & Stanton, D. (2010). Divorce and the Wellbeing of Older Australians. *Ageing & Society*, 30(6), 1093–1115. DOI: 10.1017/S0144686X10000285

Koren, C., Cohen, Y., & Demeter, N. (2025). Being alone after late-life divorce: freedom and loneliness from an intergenerational familial/dyadic perspective. *Aging & mental health*, 29(1), 176–184. <https://doi.org/10.1080/13607863.2024.2377264>

Leopold T. (2018). Gender Differences in the Consequences of Divorce: A Study of Multiple Outcomes. *Demography*, 55(3), 769–797. <https://doi.org/10.1007/s13524-018-0667-6>

Manzoli, L., Villari, P., Pirone, G. M., & Boccia, A. (2007). Marital status and mortality in the elderly: A systematic review and meta-analysis. *Social Science and Medicine*, 64, 77–94.

Lin, I.-F., Brown, S. L., Wright, M. R., & Hammersmith, A. M. (2019).

Depressive Symptoms Following Later-life Marital Dissolution and Subsequent Repartnering. *Journal of Health and Social Behavior*, 60(2), 153–168. DOI: 10.1177/0022146519839683

Payne, J. A., Price, C. J., Cox, R. B., & Brosi, M. W. (2024). Reasons Couples Divorce: Differences by Sex, Race, and Education Level. *Family Transitions*, 65(6), 409–433. <https://doi.org/10.1080/28375300.2024.2400422>

Perrig-Chiello, P., Hutchison, S., & Morselli, D. (2014). Patterns of psychological adaptation to divorce after a long-term marriage. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32(3), 386–405. doi:10.1177/0265407514533769

Sbarra, D. A., & Whisman, M. A. (2022). Divorce, health, and socioeconomic status: An agenda for psychological science. *Current Opinion in Psychology*, 43, 75–78. doi:10.1016/j.copsyc.2021.06.007

Statistics Canada (Statcan), (2025).

<https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/220309/dq220309a-eng.htm>

Tosi, M., & van den Broek, T. (2020). Grey divorce and mental health in the United Kingdom. *Social Science & Medicine*, 256, 113030. doi:10.1016/j.socscimed.2020.113030

Williams, T., & Marino, F. (2024). Multiple grey divorces: Demographic trends & comparisons. *Family Profile*, FP-24-22. National Center for Family & Marriage Research. <https://doi.org/10.25035/ncfmr/fp-24-22>

Williamson, H. C., Bradbury, T. N., Nguyen, T. P., & Karney, B. R. (2016). Are Problems that Contribute to Divorce Present at the Start of Marriage, or Do They Emerge Over Time?. *Journal of social and personal relationships*, 33(8), 1120–1134. <https://doi.org/10.1177/0265407515617705>

Wright, M. R., Hammersmith, A. M., Brown, S. L., & Lin, I. F. (2020). The Roles of Marital Dissolution and Subsequent Repartnering on Loneliness in Later Life. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, 75(8), 1796–1807. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbz121>

Γκρι Διαζύγια: οι επιπτώσεις στην ψυχική υγεία και οι παράγοντες κινδύνου που επηρεάζουν την προσαρμογή μετά το γκρι διαζύγιο.

Ελένη Μαυροειδή¹, Στέφανος Βασιλόπουλος², Μαίρη Γκούβα³, Γεωργία Κωνσταντοπούλου⁴, Μανώλης Μέντης⁵.

¹ Ελένη Μαυροειδή, Κοινωνική Λειτουργός, Υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Πατρών

² Στέφανος Βασιλόπουλος, Καθηγητής, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας (ΤΕΠΕΚΕ), Πανεπιστήμιο Πατρών

³ Μαίρη Γκούβα, Καθηγήτρια, Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

⁴ Γεωργία Κωνσταντοπούλου: ΕΔΙΠ, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας (ΤΕΠΕΚΕ), Πανεπιστήμιο Πατρών

⁵ Μανώλης Μέντης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας (ΤΕΠΕΚΕ), Πανεπιστήμιο Πατρών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα γκρι διαζύγια ή διαζύγια ενηλίκων μέσης και μεγαλύτερης ηλικίας (συνήθως 50 ετών και άνω) αποτελούν ένα φαινόμενο αυξανόμενης σημασίας σε πολλές δυτικές κοινωνίες, ιδιαίτερα στην Ευρώπη και την Αμερική. Η δημογραφική αλλαγή, η μετατόπιση κοινωνικών προτύπων και η αύξηση του προσδόκιμου ζωής έχουν συμβάλει στην αύξηση των διαζυγίων αυτής της ηλικιακής ομάδας. Οι συνέπειες στην ψυχική υγεία των ατόμων που βιώνουν γκρι διαζύγιο είναι σημαντικές και πολυδιάστατες επηρεάζοντας όχι μόνο το άτομο αλλά και το κοινωνικό του περιβάλλον. Σκοπός της παρούσας ανασκόπησης είναι να συνοψίσει και να συγκρίνει τα επιστημονικά ευρήματα από τις χώρες της Δύσης σχετικά με τα γκρι διαζύγια και τις επιπτώσεις τους στην ψυχική υγεία των ενηλίκων άνω των 45 ετών εστιάζοντας σε παράγοντες όπως το κοινωνικό στίγμα, οι προστατευτικοί και επαπειλητικοί παράγοντες για την ψυχική υγεία, το φύλο και η κοινωνική υποστήριξη. Η ανασκόπηση αυτή επιδιώκει να αναδείξει τις τάσεις του φαινομένου και να προτείνει κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα και πρακτική παρέμβαση.

Λέξεις-κλειδιά: γκρι διαζύγιο, ψυχική υγεία, κοινωνικό στίγμα, ψυχική ανθεκτικότητα

Στοιχεία Επικοινωνίας: Ελένη Μαυροειδή, marilenamavroeidi@gmail.com

Κοινωνική εργασία με ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες: ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών στην ανάπτυξη ψυχικής ανθεκτικότητας

Δέσποινα Κομπότη¹, Βασιλική Δόμπρη², Ελευθερία Μαλίσιοβα³

¹ Λέκτορας, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

² Κοινωνική Λειτουργός, Δήμος Αθηναίων, Υποψήφια Διδακτόρισα, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

³ Νηπιαγωγός- Ειδική Παιδαγωγός, 2ο Νηπιαγωγείο Πικερμίου Αττικής, Υποψήφια Διδακτόρισα, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κοινωνική εργασία με ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες συνιστά ένα πολυσύνθετο πεδίο παρέμβασης, καθώς αφορά μία ιδιαίτερα ευάλωτη κοινωνική ομάδα με σύνθετες ψυχοκοινωνικές ανάγκες. Οι ανήλικοι αυτοί βιώνουν συχνά τραυματικές εμπειρίες, όπως την απώλεια της οικογένειας και της πατρίδας, τις κακουχίες του μεταναστευτικού ταξιδιού και τις δυσκολίες προσαρμογής στη χώρα υποδοχής, γεγονός που αυξάνει τον κίνδυνο εμφάνισης ψυχικών διαταραχών όπως κατάθλιψη, άγχος και μετατραυματικό στρες. Οι κοινωνικοί λειτουργοί που εργάζονται σε δομές φιλοξενίας καλούνται να ανταποκριθούν στις σύνθετες ανάγκες των ασυνόδευτων ανηλίκων, εφαρμόζοντας παρεμβάσεις που ενισχύουν την ψυχική ανθεκτικότητα μέσα από σχέσεις εμπιστοσύνης, ενδυνάμωση και ανάπτυξη διαπροσωπικών δεξιοτήτων. Η παρούσα μελέτη διερευνά τον ρόλο των κοινωνικών λειτουργών σε σχέση με τις ανάγκες των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων, τις προσεγγίσεις που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες στο πεδίο. Η έρευνα βασίζεται σε ποιοτικά δεδομένα από κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται σε δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων αιτούντων άσυλο στην Περιφέρεια Αττικής. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν τη σημασία της σταθερότητας, της ψυχοκοινωνικής στήριξης και της διαπολιτισμικής προσέγγισης ως βασικών παραγόντων για την ενδυνάμωση, την ψυχική ευημερία και την κοινωνική ένταξη των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων.

Λέξεις-κλειδιά: ασυνόδευτοι ανήλικοι, κοινωνική εργασία, ευαλωτότητα, ανθεκτικότητα, προκλήσεις κοινωνικών λειτουργών

Στοιχεία Επικοινωνίας: Δέσποινα Κομπότη, dkompoti@uniwa.gr

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, οι προσφυγικές κρίσεις ανέδειξαν μια ιδιαίτερα ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα: τα ασυνόδευτα ανήλικα παιδιά (ΑΑΠ). Πρόκειται για παιδιά που, εξαιτίας ένοπλων συγκρούσεων και κοινωνικοπολιτικών αναταραχών, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα καταγωγής τους χωρίς τη συνοδεία γονέων ή φροντιστών, αναζητώντας ασφάλεια και προστασία (University of Oxford, 2016). Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, το 2019 περίπου το 40% του παγκόσμιου προσφυγικού πληθυσμού ήταν παιδιά (UNHCR, 2020), ενώ το 7% των αιτούντων άσυλο στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελούσαν ασυνόδευτοι ανήλικοι (European Migration Network, 2020). Υπό το πρίσμα αυτό, η διεθνής κοινότητα καλείται να διασφαλίσει συνθήκες ασφαλούς διαβίωσης για τα παιδιά που, σύμφωνα με την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2005), στερούνται γονικής φροντίδας και δεν προστατεύονται από στενό συγγενικό περιβάλλον (Binford et al., 2023). Οι ψυχοκοινωνικές δυσκολίες των ΑΑΠ σχετίζονται άμεσα με τον χωρισμό από την οικογένεια, την έκθεση σε τραυματικά γεγονότα, καθώς και με τους παρατεταμένους στρεσογόνους παράγοντες της μετανάστευσης και της ζωής στις χώρες υποδοχής (McKelvey & Webb, 1995; Derluyn & Broekaert, 2008). Τα βιώματά τους χαρακτηρίζονται από απώλεια σπιτιού, οικογένειας, κοινωνικών δεσμών και πολιτισμικής ταυτότητας (Berman, 2001), ενώ κατά τη διάρκεια του μεταναστευτικού ταξιδιού εκτίθενται συχνά σε κακοποίηση, εκμετάλλευση και μη ασφαλείς συνθήκες διέλευσης (Derluyn, 2018). Ακόμη και μετά την άφιξή τους στις χώρες υποδοχής, η απουσία σταθερών φροντιστών τους καθιστά ευάλωτους σε νέες μορφές βίας, με αποτέλεσμα την εμφάνιση συναισθηματικών και συμπεριφορικών δυσκολιών (Derluyn & Broekaert, 2008).

Η εφηβεία, ως κρίσιμο αναπτυξιακό στάδιο, καθίσταται ιδιαίτερα περίπλοκη για τα ασυνόδευτα παιδιά, καθώς καλούνται να επιδείξουν πρόωρη ωριμότητα και ανθεκτικότητα, ενώ παραμένουν θεσμικά εξαρτημένα από δομές φροντίδας (Ajdukovic & Ajdukovic, 1998). Πλήθος ερευνών καταδεικνύουν αυξημένα επίπεδα ψυχοπαθολογίας στον πληθυσμό αυτό, συμπεριλαμβανομένων συμπτωμάτων μετατραυματικού στρες, άγχους και κατάθλιψης (Castañeda et al., 2021; Hasson et al., 2022; Patel, 2022). Βραχυπρόθεσμα, η κατάσταση αυτή ενδέχεται να προκαλέσει νομικά και διοικητικά κωλύματα, επιτείνοντας τα επίπεδα άγχους (Castañeda et al., 2021), ενώ μακροπρόθεσμα μπορεί να οδηγήσει σε χρήση ουσιών, χαμηλή εκπαιδευτική επίδοση και ανεργία (Cardoso et al., 2019; Dash, 2020; Linton et al., 2018).

Στην Ελλάδα, η φροντίδα των ασυνόδευτων ανηλίκων παρέχεται σε μεγάλο βαθμό από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, όπου οι κοινωνικοί λειτουργοί διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο τόσο στην παιδική προστασία όσο και στην ψυχοκοινωνική υποστήριξη των παιδιών (Eurostat, 2021). Η παρούσα μελέτη εστιάζει στον ρόλο των κοινωνικών λειτουργών στις δομές φιλοξενίας ΑΑΠ στην Περιφέρεια Αττικής, εξετάζοντας τις πρακτικές, τις προκλήσεις και τις στρατηγικές παρέμβασης που εφαρμόζονται στο πλαίσιο αυτό.

2. Συναισθηματικά και Συμπεριφορικά Προβλήματα των Ασυνόδευτων Ανηλίκων Προσφύγων

Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι πρόσφυγες (ΑΑΠ), αν και συχνά επιδεικνύουν αξιοσημείωτη ψυχική ανθεκτικότητα, αποτελούν μια ιδιαίτερα ευάλωτη κοινωνική ομάδα (Brock, 2012; Liden, Eide, Hidle, Nilsen & Waerdahl, 2013). Η ευάλωτότητά τους πηγάζει από το βεβαρημένο ιστορικό τραυματικών εμπειριών, την απουσία οικογενειακής υποστήριξης και τη συνθήκη της μετανάστευσης, που τους τοποθετεί ταυτόχρονα σε θέση μειονότητας (Berg & Tronstad, 2015; Kohli, 2007; Liden et al., 2013; Liden, 2017).

Η προσφυγική εμπειρία συνοδεύεται από πολλαπλές απώλειες — κατοικίας, οικογένειας, φίλων,

σχολείου, πολιτιστικής ταυτότητας και συνηθειών — οι οποίες διαταράσσουν τη συναισθηματική τους ισορροπία (Berman, 2001). Ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι οι έφηβοι που μεγαλώνουν εντός οικογενειακού περιβάλλοντος εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ψυχιατρικών διαταραχών σε σύγκριση με όσους διαβιούν σε ιδρυματικές ή ανάδοχες δομές (Kinizie et al., 1986, 1989; Macksoud & Aber, 1996). Για παράδειγμα, μελέτη σε ανήλικους Βιετναμέζους πρόσφυγες στις Φιλιππίνες ανέδειξε αυξημένα επίπεδα άγχους (12,7%) και κατάθλιψης (10,8%) (Felsman et al., 1990), ενώ στη Φινλανδία σχεδόν οι μισοί ΑΑΠ παρουσίασαν συμπεριφορές εντός του οριακού ή κλινικού εύρους στο CBCL (Sourander, 1998).

Ο αριθμός και η φύση των τραυματικών εμπειριών αποτελούν καθοριστικούς προγνωστικούς δείκτες ψυχολογικής ευαλωτότητας, καθώς οι ΑΑΠ αναφέρουν σημαντικά περισσότερα τραύματα σε σχέση με συνομηλίκους τους (Derluyn, 2004, 2005). Πολλοί έχουν βιώσει πολεμικές συγκρούσεις, σωματική ή σεξουαλική κακοποίηση και απώλεια αγαπημένων προσώπων (Ajdukovic & Ajdukovic, 1998; Weine et al., 1998; Barrett et al., 2000). Κατά τη διάρκεια του μεταναστευτικού ταξιδιού, εκτέθηκαν σε επικίνδυνες συνθήκες διαβίωσης και εξάρτησης από διακινητές (Derluyn & Broekaert, 2005). Μετα-αναλυτικά δεδομένα τεκμηριώνουν ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της μεταναστευτικής εμπειρίας και της εκδήλωσης μετατραυματικού στρες (PTSD), άγχους και καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Bryant et al., 2018; Steel et al., 2009). Στη χώρα υποδοχής, οι ανήλικοι ενδέχεται να βιώσουν νέες τραυματικές εμπειρίες, όπως η διαδικασία συνεντεύξεων ασύλου, η διαβίωση σε κλειστές δομές, η έκθεση σε ρατσιστικές συμπεριφορές και οι δυσκολίες προσαρμογής σε μια άγνωστη γλώσσα και κουλτούρα (Ferencic, 2001). Η προσαρμογή στη νέα κοινωνία συνεπάγεται σημαντική ψυχολογική πίεση, ιδίως όταν συνυπάρχει πολιτισμική απόσταση, κοινωνική απομόνωση ή απώλεια των οικογενειακών ρόλων (Karakosta, 2016; Παυλόπουλος, Ντάλλα & Motti-Stefanidi, χ.χ.; Stolk, Kaplan & Szwarc, 2017). Το μετατραυματικό στρες (PTSD) είναι συχνή διάγνωση στους ΑΑΠ, με χαρακτηριστικά όπως επίμονες αναμνήσεις, αποφυγή, υπερδιέγερση, ευερεθιστότητα, συναισθηματική απόσυρση και αυτοκαταστροφικές τάσεις (Eguyar, Maltby & Vostanis, 2018; Zannas, Provencal & Binder, 2015). Η ένταση των συμπτωμάτων εξαρτάται από τη φύση του τραύματος, την ηλικία και άλλους βιοψυχοκοινωνικούς παράγοντες (Bryant et al., 2018; Morgan et al., 2017; Laor et al., 1997). Η πλειονότητα των ΑΑΠ βρίσκεται στην εφηβική ηλικία, περίοδο κατά την οποία συντελείται η ανάπτυξη της ταυτότητας και η απόκτηση κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων (Derluyn et al., 2005). Ωστόσο, οι τραυματικές εμπειρίες και η απουσία γονεϊκής φροντίδας περιπλέκουν αυτή τη διαδικασία (Ajdukovic, 1998; Bruce, 2001). Παράλληλα, τα θεσμικά κενά προστασίας και η περιορισμένη πρόσβαση σε υποστηρικτικές υπηρεσίες εντείνουν το αίσθημα εγκατάλειψης, αυξάνοντας τον κίνδυνο εμφάνισης ψυχοπαθολογικών εκδηλώσεων και παραβατικών συμπεριφορών (Anagnostopoulos et al., 2004). Συνεπώς, είναι αυξημένη η πιθανότητα εμφάνισης μετατραυματικής διαταραχής, αγχωδών και καταθλιπτικών συνδρόμων, ψυχωσικών επεισοδίων, διαταραχών συμπεριφοράς ή διατροφής και αυτοκτονικού ιδεασμού (Curtis, Thompson & Fairbrother, 2018; Adeponle et al., 2012).

3. Μεθοδολογία Έρευνας

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση του ρόλου των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται σε δομές φιλοξενίας ασυνόδετων ανηλικών προσφύγων (ΑΑΠ) στην Περιφέρεια Αττικής, μέσα από ποιοτική ερευνητική προσέγγιση. Ειδικότερα, η έρευνα επιδιώκει : (α) να κατανοήσει τον επαγγελματικό ρόλο των κοινωνικών λειτουργών σε σχέση με τις σύνθετες ανάγκες των ΑΑΠ, (β) να διερευνήσει τις διαδικασίες και τις πρακτικές που συμβάλλουν στην καλλιέργεια ψυχικής ανθεκτικότητας και κοινωνικής ένταξης των ανηλικών και (γ) να αναδείξει τις προκλήσεις και τα δομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες στο πλαίσιο της καθημερινής τους πρακτικής.

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε το 2025, σε χρονικό διάστημα έξι μηνών, ακολουθώντας ποιοτική μεθοδολογία έρευνας με συνδυασμό φαινομενολογικής ερμηνευτικής προσέγγισης και θεωρητικού πλαισίου της κριτικής κοινωνικής εργασίας. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν δέκα (N=10) κοινωνικοί λειτουργοί που απασχολούνται σε δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων στην Περιφέρεια Αττικής και επιλέχθηκαν μέσω σκόπιμης δειγματοληψίας (purposive sampling), με κριτήριο τη δυνατότητα παροχής πλούσιων και ουσιαστικών πληροφοριών σχετικών με το υπό μελέτη φαινόμενο.

Ως κριτήριο ένταξης στη μελέτη τέθηκε η ελάχιστη επαγγελματική εμπειρία ενός (1) έτους σε δομές φιλοξενίας ανηλίκων, ενώ ο μέσος χρόνος επαγγελματικής εμπειρίας των συμμετεχόντων ανήλθε στα τρία (3) έτη. Ο μέσος όρος ηλικίας των κοινωνικών λειτουργών ήταν τα 27 έτη, γεγονός που αντανakλά τη νεαρή ηλικιακή σύνθεση του ανθρώπινου δυναμικού στις συγκεκριμένες δομές. Από τους δέκα συμμετέχοντες, πέντε (n=5) κατείχαν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών σε συναφές αντικείμενο, στοιχείο που συνέβαλε στην πολυφωνία και το βάθος των αφηγήσεων.

Ως κύριο εργαλείο συλλογής δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν εις βάθος ημιδομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες επέτρεψαν την ανασύσταση και κατανόηση των βιωμένων εμπειριών των συμμετεχόντων, σύμφωνα με τις αρχές της φαινομενολογικής έρευνας (Van Manen, 1990). Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke, 2022), ακολουθώντας συστηματικά τα στάδια της εξοικείωσης με τα δεδομένα, της αρχικής κωδικοποίησης, της ανάπτυξης και αναθεώρησης θεματικών κατηγοριών και, τέλος, της σύνθεσης και ερμηνείας των κεντρικών θεμάτων.

Η συλλογή των δεδομένων ολοκληρώθηκε όταν επιτεύχθηκε θεωρητικός κορεσμός, ο οποίος ορίστηκε με βάση τα ακόλουθα κριτήρια: (α) επανάληψη όμοιων νοηματικών μοτίβων και αφηγηματικών στοιχείων στις συνεντεύξεις, (β) απουσία νέων κωδίκων ή θεματικών κατηγοριών κατά τα τελευταία στάδια της ανάλυσης και (γ) επαρκής εννοιολογική κάλυψη των ερευνητικών ερωτημάτων. Ο κορεσμός αξιολογήθηκε παράλληλα με τη διαδικασία ανάλυσης, σύμφωνα με τις αρχές της επαγωγικής ποιοτικής έρευνας.

Για την ενίσχυση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας των ευρημάτων εφαρμόστηκαν διαδικασίες διασταύρωσης και επιβεβαίωσης από τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας (member checking), καθώς και αναστοχασμός του/της ερευνητή/τριας καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τις αρχές της δεοντολογίας και της ηθικής της κοινωνικής έρευνας, διασφαλίζοντας την ενημερωμένη συγκατάθεση, την ανωνυμία, την εμπιστευτικότητα και την προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων. Το ερευνητικό πρωτόκολλο εγκρίθηκε από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής.

4. Αποτελέσματα

Η σύνδεση των ερευνητικών ερωτημάτων με τα αποτελέσματα της μελέτης διασφαλίζεται μέσω της συστηματικής θεματικής ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων. Τα ερευνητικά ερωτήματα καθοδήγησαν τόσο τη συλλογή όσο και την ερμηνεία των δεδομένων, ενώ οι αναδυόμενες θεματικές κατηγορίες συνιστούν ερμηνευτικές απαντήσεις σε αυτά. Συγκεκριμένα, τα ευρήματα που αφορούν τον ρόλο των κοινωνικών λειτουργών ανταποκρίνονται στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα, οι πρακτικές ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας και της κοινωνικής ένταξης στο δεύτερο, ενώ οι θεσμικές και επαγγελματικές προκλήσεις που αναδείχθηκαν συνδέονται άμεσα με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα. Με τον τρόπο αυτό, τα αποτελέσματα παρουσιάζουν εννοιολογική συνοχή και ευθυγράμμιση με τους στόχους της έρευνας.

4.1 Ο ρόλος των προστατευτικών παραγόντων και των παραγόντων κινδύνου στην ψυχική υγεία των παιδιών προσφύγων

Η έκθεση παιδιών και των εφήβων σε συνθήκες υψηλού κινδύνου δεν οδηγεί κατ' ανάγκη στην

εκδήλωση ψυχοκοινωνικών διαταραχών. Η παρουσία ωστόσο προστατευτικών παραγόντων μπορεί να περιορίσει τις αρνητικές συνέπειες των τραυματικών εμπειριών και να ενισχύσει την ψυχική ανθεκτικότητα και ευεξία (MacDonald & O'Hara, 1998).

Σύμφωνα με το διαπολιτισμικό μοντέλο των MacDonald και O'Hara (1998), οι θετικοί προσδιοριστές της ψυχικής υγείας είναι: (α) η ποιότητα του περιβάλλοντος, (β) η υψηλή αυτοεκτίμηση, (γ) οι δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων και (δ) η ενεργός κοινωνική συμμετοχή. Αντίθετα, στους παράγοντες κινδύνου συγκαταλέγονται: (α) η περιβαλλοντική αποστέρωση, (β) η συναισθηματική κακοποίηση, (γ) η παραμέληση, (δ) η έκθεση σε παρατεταμένους αγχογόνους παράγοντες που επηρεάζονται από ατομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά και (ε) οι εμπειρίες διακρίσεων. Τα ευρήματά μας ευθυγραμμίζονται με ανασκοπήσεις (Fazel & Stein, 2002; Ethnolt & Yule, 2006) και ομαδοποιούνται σε τέσσερις διαστάσεις: α) τραυματική έκθεση (πόλεμος, βία, απώλεια και τραυματισμοί πριν/κατά/μετά τη μετακίνηση αυξάνουν τον κίνδυνο PTSD και συναισθηματικής δυσφορίας) β) ατομικοί ρυθμιστές (προυπάρχουσα ευαλωτότητα, συμπεριφορικές δυσκολίες, μεγαλύτερη ηλικία και ασυνόδευτη μετανάστευση επιβαρύνουν τον κίνδυνο, ενώ θετική ιδιοσυγκρασία/αυτοεκτίμηση/προσαρμοστικότητα λειτουργούν προστατευτικά, ενισχύοντας την ανθεκτικότητα) γ) οικογενειακοί μηχανισμοί (συνοχή και συναισθηματική στήριξη σχετίζονται με καλύτερα αποτελέσματα, ενώ η απουσία οικογενειακού πλαισίου αυξάνουν τον κίνδυνο ψυχολογικών δυσκολιών) και δ) κοινωνική υποστήριξη στη χώρα υποδοχής (σταθερές υποστηρικτικές σχέσεις με επαγγελματίες/συνομηλικούς/κοινότητα ενισχύουν την ασφάλεια και την ένταξη). Οι συμμετέχοντες περιέγραψαν τον ρόλο του κοινωνικού λειτουργού ως πολυδιάστατο και διαμεσολαβητικό, καλύπτοντας νομικές, ψυχοκοινωνικές και πρακτικές ανάγκες των ασυνόδευτων ανηλίκων «Ο ρόλος μας είναι πολυδιάστατος... έχεις την ευθύνη του παιδιού ... οποιαδήποτε απόφαση για το παιδί λαμβάνω πρέπει να υπογράψω και εγώ... και να το εκπροσωπήσω οπουδήποτε εξωτερικά, π.χ. υπηρεσία ασύλου» (Σ3). Ο κοινωνικός λειτουργός αναδεικνύεται ως βασικό πρόσωπο αναφοράς και συνδετικός κρίκος μεταξύ του παιδιού και του συστήματος υπηρεσιών. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε συμμετέχουσα: «Είμαστε το πρόσωπο που το παιδί θα απευθυνθεί για οτιδήποτε, από τα πιο απλά μέχρι τα πιο σοβαρά ζητήματα» (Σ6).

Η ανάλυση των προστατευτικών και επιβαρυντικών παραγόντων αναδεικνύει την εφαρμογή του Οικοσυστημικού Μοντέλου (Ecological Systems Theory), καθώς η ψυχική υγεία των ανηλίκων προσεγγίζεται ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ του ατόμου και των διαφορετικών επιπέδων του περιβάλλοντός του (μικρο-σύστημα, μεσο-σύστημα, μακρο-σύστημα). Οι κοινωνικοί λειτουργοί παρεμβαίνουν ως "συνδετικοί κρίκοι" ανάμεσα στο παιδί και τα υποστηρικτικά δίκτυα, προσπαθώντας να ενισχύσουν τους προστατευτικούς παράγοντες σε όλα τα επίπεδα.

4.2 Οι παρεμβάσεις και ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού

Η προσφυγική εμπειρία αποτελεί μία τραυματική κατάσταση για ένα παιδί και κατά συνέπεια η αντιμετώπιση των ψυχοκοινωνικών αναγκών των ΑΑΠ και η ενίσχυση της ψυχικής τους ευεξίας αποτελούν πρωταρχική προτεραιότητα στις πολιτικές υποδοχής. Το πλαίσιο των παρεμβάσεων βασίζεται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989) και στις κατευθυντήριες οδηγίες της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες.

Οι βασικοί τομείς παρέμβασης που επισημάνθηκαν από τους συμμετέχοντες σε αυτή τη μελέτη περιλαμβάνουν:

- Διασφάλιση βασικών αναγκών και σταθερότητας: Η διασφάλιση των βασικών αναγκών, δηλαδή στέγασης, υγείας, εκπαίδευσης και νομικής υποστήριξης, αλλά και η δημιουργία ενός σταθερού περιβάλλοντος διαβίωσης αποτελούν προϋποθέσεις για την ψυχολογική ανθεκτικότητα. Οι

απαραίτητες παρεμβάσεις περιλαμβάνουν την κάλυψη των βασικών αναγκών και την ανάπτυξη δομών, που ενισχύουν το υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο. Η παρατεταμένη αβεβαιότητα, όπως οι καθυστερήσεις στη διαδικασία ασύλου, επιφέρει αυξημένο άγχος και ανασφάλεια (Betacourt et al., 2015).

- Κοινωνική υποστήριξη: Η κοινωνική υποστήριξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ψυχοκοινωνική υγεία των ΑΑΠ. Η παρουσία κοινωνικών δικτύων σε θεσμικό επίπεδο, όπως τα σχολεία, οι υπηρεσίες και οι ΜΚΟ) και άτυπο επίπεδο, μπορεί να μειώσει την απομόνωση και να συμβάλλει στην κοινωνική ένταξη (Kanji & Cameron, 2010).
- Εκπαίδευση: Η παγκόσμια κοινότητα αναγνωρίζει ότι εκτός της κάλυψης των βασικών αναγκών, η ευθύνη για την ένταξη στην εκπαίδευση είναι μείζονος σημασίας (Theodore & Landry, 2017). Το σχολείο αποτελεί χώρος κοινωνικοποίησης και εκτόνωσης, καθώς τα επαναφέρονται σε μία φυσιολογική συνθήκη (Fazel, 2018). Ωστόσο, εμπόδια όπως ο εκφοβισμός εμποδίζουν την ένταξη και υπογραμμίζουν την ανάγκη για πολιτισμικά ευαίσθητες παρεμβάσεις (McBrien, 2005). Αναφορικά με την εκπαίδευση η Σ2 αναφέρει: *“Πολλά παιδιά δεν θέλουν να πάνε σχολείο. Οπότε μπορεί να σου πω ότι ας πούμε δεν θέλω γιατί σε 3 μήνες θα φύγω αυτό το ξέρεις και θα του εξηγήσεις. Ας πούμε ότι ναι, αλλά πρέπει να μάθεις αλληλοεπιδράς, ε το σχολείο δεν είναι μόνο να μάθεις ελληνικά. Είναι και ένα συσχετιστείς ή ας πούμε, υπάρχουν πολλά προγράμματα που προετοιμάζουν για την ενηλικίωση, για την ένταξη στην κοινωνία υπάρχουν μαθήματα συμπληρωματικά”*.
- Ασφάλεια και εμπιστοσύνη: Όταν γίνουν κατανοητές οι βασικές ανάγκες ενός ωφελούμενου για ασφάλεια, σεβασμό και αποδοχή στη σχέση βοήθειας, μπορεί να δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης (Elliott et al., 2005). Η διασφάλιση της ασφάλειας των ΑΑΠ είναι ένα πρώτο βήμα για την υποστήριξή τους, λαμβάνοντας υπόψη το τραυματικό ιστορικό τους. Η αναγνώριση αυτού του ιστορικού είναι απαραίτητη για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος ασφάλειας και εμπιστοσύνης μεταξύ των παιδιών και των κοινωνικών λειτουργών (Elliott et al., 2005; Fallot & Harris, 2009) και την καλλιέργεια της ψυχολογικής σταθερότητας.

Όπως ανέφεραν οι συμμετέχοντες, η σωματική ασφάλεια ενισχύεται μέσω της πρόληψης της έκθεσης των παιδιών σε περαιτέρω κινδύνους. Παράλληλα, η χρήση γλώσσας σεβασμού, η σαφής οριοθέτηση και η αποφυγή αυταρχικών συμπεριφορών βοηθούν στη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων, που δεν αναπαράγουν καταπιεστικές δυναμικές εξουσίας, όπως χαρακτηρίζονται οι προηγούμενες εμπειρίες των ανήλικων προσφύγων (Harris & Fallot, 2001). Τα βασικά στοιχεία περιλαμβάνουν την καλλιέργεια σχέσεων που χαρακτηρίζονται από συνέπεια, προβλεψιμότητα και απουσία ντροπής, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία ασφαλών προσκολλήσεων (Elliott et al., 2005). Οι συμμετέχοντες τόνισαν περαιτέρω ότι προτεραιότητά τους είναι η δημιουργία ενός μη απειλητικού περιβάλλοντος που προάγει την εμπιστοσύνη, την οικειότητα και τη συναισθηματική ασφάλεια. Ένα τέτοιο περιβάλλον καλλιεργεί την αίσθηση του ανήκειν σε έναν προστατευμένο χώρο που προσφέρει σταθερότητα και σεβασμό στην ατομικότητα του παιδιού. Η καλλιέργεια σχέσης εμπιστοσύνης αναδείχθηκε ως βασική προϋπόθεση για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των ανήλικων. Οι κοινωνικοί λειτουργοί τόνισαν τη σημασία της σταθερότητας και της αποδοχής στο πλαίσιο της καθημερινής φροντίδας. Ενδεικτικά, ένας συμμετέχων ανέφερε:

«Όταν το παιδί νιώσει ότι το αποδέχεσαι χωρίς κριτική, τότε μπορεί να ανοιχτεί και να δουλέψεις ουσιαστικά μαζί του» (Σ5). Η συμμετοχή σε θεραπευτικές ομάδες και κοινωνικές δραστηριότητες λειτουργεί ως μέσο ενίσχυσης τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής συναισθηματικής ανθεκτικότητας. Με αυτόν τον τρόπο, η κοινότητα αποκτά θεραπευτική λειτουργία και ανταποκρίνεται στην ανάγκη των νέων για συμπερίληψη, ορατότητα και φροντίδα. Η απώλεια της πατρίδας και της

οικογένειας επηρεάζει συχνά τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Οι ασυνόδετοι ανήλικοι βρίσκονται συχνά σε “οριακές καταστάσεις” για παρατεταμένες περιόδους, εν αναμονή του καθεστώτος παραμονής, γεγονός που διαταράσσει τις διαδικασίες πένθους και την ανάπτυξη μιας συνεκτικής αίσθησης ταυτότητας στη χώρα υποδοχής (Chase, 2013). Πολλά από τα παιδιά άφησαν πίσω τους αγαπημένα πρόσωπα, οικεία μέρη, καθημερινότητα υπό συνθήκες φόβου και επείγουσας φυγής. Αρκετοί είχαν εκπαιδευτικές φιλοδοξίες και επαγγελματικά σχέδια που διακόπηκαν λόγω του διωγμού.

Η έρευνα του Chase (2013) υπογραμμίζει τις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες της αβεβαιότητας που βιώνουν οι ανήλικοι αιτούντες άσυλο, καθώς και το βαθύ αντίκτυπο στην ψυχοκοινωνική τους ευημερία. Η αίσθηση της ευημερίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ικανότητα διατήρησης του ελέγχου των παρελθοντικών και παροντικών βιωμάτων, καθώς και με την ανάπτυξη ενός ελπιδοφόρου μέλλοντος. Η απουσία σταθερότητας και ασφάλειας επηρεάζει αρνητικά την ανάπτυξη των παιδιών και την ικανότητά τους να επεξεργάζονται τα παρελθοντικά τραύματα.

Η δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος και η ανάπτυξη μιας θεραπευτικής σχέσης εμπιστοσύνης με τον κοινωνικό λειτουργό είναι θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την ψυχοκοινωνική ανάκαμψη (Elliott et al., 2005; Harris & Fallot, 2001). Μέσα σε αυτό το περιβάλλον ανασφάλειας, ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού ως συνηγόρου των ανηλίκων είναι καθοριστικός. Ο σεβασμός, η άνευ όρων αποδοχή και το γνήσιο ενδιαφέρον για τις ανάγκες και τις εμπειρίες των ασυνόδετων ανηλίκων αποτελούν βασικά συστατικά για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης (Arnold & Collins, 2010-2011; Nair, 2013).

Οι παρεμβάσεις που εστιάζουν στη διασφάλιση της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης ευθυγραμμίζονται πλήρως με τις αρχές της Προσέγγισης με Επίκεντρο το Τραύμα (Trauma-Informed Care). Αναγνωρίζοντας το επιβαρυνμένο παρελθόν των ΑΑΠ, οι επαγγελματίες υιοθετούν πρακτικές που αποφεύγουν την επανατραυματοποίηση, δίνοντας έμφαση στη σταθερότητα και την προβλεψιμότητα της καθημερινής φροντίδας.

4.3 Αυτονομία και συμμετοχή

Σύμφωνα με τους Ryan και Deci (2000), η αυτονομία αποτελεί βασική ψυχολογική ανάγκη, ενώ η ενίσχυση της αυτονομίας συνδέεται άμεσα με την ταυτότητα και την αξιοπρέπεια, ενώ η συνεργατική προσέγγιση ενδυναμώνει τους νέους και καλλιεργεί την εμπιστοσύνη στην επαγγελματική σχέση (Fallot & Harris, 2009).

Όπως ανέφεραν οι συμμετέχοντες, πολλοί από τους ανήλικους έχουν ζήσει συνθήκες υπό τις οποίες ελήφθησαν αποφάσεις για αυτούς από τις οικογένειές τους, από λαθρεμπόρους, από θεσμούς. Ωστόσο, η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων συμβάλλει στην αποκατάσταση τους αισθήματος ελέγχου. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει από καθημερινές επιλογές, όπως του πού να καθίσουν, πώς θα διαμορφώσουν το πρόγραμμά τους, αλλά και πότε ή με ποιον θα μιλήσουν (Elliott et al., 2005). Η αυτονομία των ΑΑΠ ενισχύεται, επίσης, μέσω της τήρησης σαφών ορίων, που εξηγούνται, είναι προβλέψιμα και συνεπή. Η συνέπεια αυτή ενισχύει την αίσθηση ελέγχου μιας κατάστασης που μέχρι πρότινος ήταν αβέβαιη (Harris & Fallot, 2001). Οι κοινωνικοί λειτουργοί προσπαθούν να ενθαρρύνουν τους ΑΑΠ στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν. Οι ανήλικοι προχωρούν με τον δικό τους ρυθμό, καθώς εξερευνούν τις δικές τους εμπειρίες και συνειδητοποιούν πώς αυτές τους οδήγησαν να ανταποκριθούν με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Καθώς αναπτύσσουν στρατηγικές αντιμετώπισης, αντιλαμβάνονται σταδιακά ότι μπορούν να ελέγχουν μόνοι τις δικές τους επιλογές. Έτσι, αποκτούν μία αίσθηση ελέγχου, ενώ οι κοινωνικοί λειτουργοί ενισχύουν την αυτονομία και την αυτοδιάθεση, έτσι ώστε να λαμβάνει αποφάσεις με αποτελεσματικότητα (Elliott et al., 2005).

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανέφεραν ότι η διευκόλυνση της επιλογής μπορεί να περιλαμβάνει

το να ρωτάς τους ανήλικους για τις προτιμήσεις τους, να τους βοηθάς να εντοπίσουν επιλογές και να συλλογιστούν εναλλακτικές και να τους καθοδηγούν στη δική τους τεκμηριωμένη λήψη αποφάσεων. Για παράδειγμα, οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν να τους βοηθήσουν να αξιολογήσουν την ετοιμότητά τους για αλλαγή κι έτσι να εξερευνούν τα εμπόδια στους στόχους τους και να επιλέγουν τον τρόπο ζωής τους.

Επιπλέον, οι επαγγελματίες οφείλουν να επιδεικνύουν γνήσιο ενδιαφέρον, υπομονή, συνέπεια και να παρέχουν συστηματική ανατροφοδότηση (Arnold & Collins, 2010-2011; Nair, 2013; Newbigging & Thomas, 2011; Harris & Fallo, 2001). Η καλλιέργεια εμπιστοσύνης διευκολύνει τους ανήλικους να υπερβούν τη σιωπή τους, που συχνά λειτουργεί ως μορφή αντίστασης (Chase, 2010; Kohli, 2006). Έτσι, παύει να υπάρχει η καχυποψία απέναντι στους κοινωνικούς λειτουργούς που συχνά εκλαμβάνονται ως αυθεντίες (McDonald, 2016; Okitipi & Aymer, 2003). Η Σ1 αναφέρει: *“Ουσιαστικά το να μιλάς με το παιδί είναι η δουλειά σου, θέλει χρόνο για να σε εμπιστευτεί... όμως το αποτέλεσμα σε δικαιώνει”*, ενώ η Σ8: *“Συνεχώς θα μπαίνει κάποιιο παιδί στο γραφείο σου... γιατί γνωρίζει ότι ο ΚΛ είναι εκεί γι αυτόν ... γιατί νιώθει ασφάλεια και εμπιστοσύνη”*.

Στο πλαίσιο αυτό οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι η ενσυναίσθηση, σε συνδυασμό με τον σεβασμό προς την προσωπικότητα, τις αρχές και τις αξίες των ανηλίκων αποτελούν τις αναγκαίες συνθήκες για την οικοδόμηση συνεργατικής σχέσης, ικανής να οδηγήσει σε σταθερή και αποτελεσματική επαγγελματική συμμαχία. Άλλωστε, η ενεργός συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων ενισχύει την αίσθηση του ελέγχου και της αξιοπρέπειας και κατ'επέκταση την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας και της θετικής ταυτότητας (Ryan & Deci, 2000; Hart, 1992).

Η ενίσχυση της αυτονομίας των ανηλίκων εδράζεται στη Θεωρία της Αυτοδιάθεσης, η οποία θεωρεί την ανάληψη ελέγχου της ζωής ως βασική ψυχολογική ανάγκη για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας. Παράλληλα, αναδεικνύεται το Μοντέλο της Συνηγορίας (Advocacy), καθώς οι κοινωνικοί λειτουργοί υπερασπίζονται το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων που τα αφορούν.

4.4 Ενδυνάμωση

Η πραγματική ενδυνάμωση επιτυγχάνεται μέσω μιας προσέγγισης που βασίζεται στα δυνατά σημεία, αναπλαισιώνοντας τα συμπτώματα ως μορφές προσαρμογής και δίνοντας έμφαση στην ανθεκτικότητα και όχι στην παθολογία.

Όπως ανέφεραν οι συμμετέχοντες, οι ασυνόδετοι ανήλικοι πρόσφυγες υποστηρίχθηκαν στην ανάπτυξη συγκεκριμένων δεξιοτήτων και ικανοτήτων, καθώς και στην ενίσχυση της εμπιστοσύνης στις ευκαιρίες ένταξής τους (Kohli, 2007; Tonheim et al., 2015). Από τους συμμετέχοντες τονίστηκε η ανάγκη για διεπιστημονική συνεργασία ώστε να μην χάνεται η πληροφορία και να ενδυναμώνεται το παιδί: *«Ο φροντιστής είναι αυτός που θα δει το παιδί σε κάθε του φάση... όταν παρατηρήσεις κάτι, πρέπει να το μεταφέρεις στο πρόσωπο αναφοράς. Μπορεί να χρειαστεί η ψυχολόγος, ο εκπαιδευτικός... όλη η ομάδα μπορεί να κάνει μία παρέμβαση»*(Σ7). Ένα σημαντικό κενό εντός των κρατικών δομών ήταν η ανεπαρκής προετοιμασία για το μέλλον των ανηλίκων κατά την ενηλικίωση και την έξοδο από τα κέντρα υποδοχής, γεγονός που δημιούργησε αίσθημα ανασφάλειας (McDonald, 2016). Για τον λόγο αυτό οι κοινωνικοί λειτουργοί επικεντρώθηκαν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και την ενδυνάμωση των νέων, με ιδιαίτερη προσοχή στην επαγγελματική τους αποκατάσταση κατά τη μετάβαση στην ενηλικίωση.

Η αναγνώριση των δεξιοτήτων και των δυνατοτήτων των ανηλίκων καλλιεργεί την ελπίδα, μειώνει τα συναισθήματα αδυναμίας και προετοιμάζει τους νέους για μια ομαλή ένταξη στην ενήλικη ζωή (Kohli, 2007; McDonald, 2016).

Η διαδικασία ενδυνάμωσης των ασυνόδετων ανηλίκων βασίζεται στην Προσέγγιση των Δυνατών

Σημείων (Strengths-Based Approach), η οποία μετατοπίζει το επίκεντρο από την παθολογία και τα ελλείμματα στις δεξιότητες και τις ικανότητες των παιδιών. Οι κοινωνικοί λειτουργοί αναπλασιάζουν τις συμπεριφορές των παιδιών ως μηχανισμούς επιβίωσης και ανθεκτικότητας, επενδύοντας στην εκπαίδευση και την προετοιμασία για την ενηλικίωση. Αυτή η προσέγγιση καλλιεργεί την ελπίδα και την αυτοπεποίθηση, βοηθώντας τους νέους να μεταβούν από την κατάσταση του "θύματος" σε εκείνη του ενεργού υποκειμένου που μπορεί να σχεδιάσει το μέλλον του στην κοινωνία υποδοχής.

4.5. Προκλήσεις των κοινωνικών λειτουργών στην εργασία με ασυνόδευτους ανήλικους

Η εργασία με ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες παρουσιάζει ένα ιδιαίτερα απαιτητικό και σύνθετο πλαίσιο παρεμβάσεων, το οποίο επηρεάζεται τόσο από το θεσμικό και νομικό περιβάλλον όσο και από τις εξειδικευμένες ψυχοκοινωνικές ανάγκες των παιδιών αυτών. Οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να ισορροπήσουν ανάμεσα στις επαγγελματικές τους δεσμεύσεις, τα συχνά περιοριστικά διοικητικά πρωτόκολλα και τις προσωπικές ανάγκες των ανηλίκων, γεγονός που δημιουργεί σημαντικές επαγγελματικές προκλήσεις.

Μία από τις βασικές δυσκολίες που αναδείχθηκαν αφορά τις ψυχολογικές διακυμάνσεις των παιδιών, οι οποίες απορρέουν από το τραυματικό τους παρελθόν, την αβεβαιότητα του μέλλοντος και τη χρονοβόρα διαδικασία ασύλου (Kohli, 2007). Οι καθυστερήσεις και οι αρνητικές αποφάσεις σχετικά με το άσυλο εντείνουν τα συναισθήματα απογοήτευσης και ανασφάλειας. Όπως ανέφερε η Σ2: *«Η γραφειοκρατία είναι τεράστια... όμως τα παιδιά προηγούνται... Ένα έντυπο το κάνω τρεις ώρες στο γραφείο, ενώ στο σπίτι μου θα μου πάρει μισή ώρα».*

Επιπλέον, οι κοινωνικοί λειτουργοί αντιμετωπίζουν συχνά γλωσσικά εμπόδια στην επικοινωνία με τους ασυνόδευτους ανηλικούς. Η περιορισμένη γνώση ελληνικών ή αγγλικών από τα παιδιά και η ανεπαρκής διαθεσιμότητα διερμηνέων δυσχεραίνουν τη διαπροσωπική σχέση και τη μετάδοση ουσιαστικών μηνυμάτων (Westwood, 2012; Silva et al., 2022). Όπως σημείωσε η Σ7: *«Η γλώσσα είναι σίγουρα ένα θέμα... υπάρχουν διερμηνείς, αλλά η διερμηνεία είναι περιορισμένη. Σε μια δομή μπορεί να υπάρχουν επτά διαφορετικές γλώσσες — δεν γίνεται να υπάρχει διερμηνέας για κάθε παιδί».* Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα αφορά τα ηθικά διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι κοινωνικοί λειτουργοί. Εργάζονται εντός ενός πλαισίου κυβερνητικών πολιτικών, ενώ παράλληλα καλούνται να υπερασπιστούν τις αξίες και την ηθική της κοινωνικής εργασίας (Wright, 2014). Οι μεταναστευτικές πολιτικές και οι περιορισμοί των υπηρεσιών μετανάστευσης συχνά περιορίζουν τη δυνατότητά τους να παρέμβουν ουσιαστικά (Haider, 2017). Η Σ10 σημείωσε χαρακτηριστικά: *«Υπάρχει αυστηρό πρωτόκολλο, π.χ. για το φαγητό· αν ένα παιδί δεν φάει στις καθορισμένες ώρες, η κουζίνα κλειδώνει. Εγώ δεν συμφωνώ — για μένα κανένα παιδί δεν πρέπει να μείνει νηστικό. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί πράξη αντίστασης».*

Παράλληλα, οι κοινωνικοί λειτουργοί βιώνουν ασάφεια ρόλου, καθώς καλούνται να λειτουργήσουν ταυτόχρονα ως «εταιρικοί γονείς» και ως συνδεδειγμένοι κριτικοί μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων (Ambrose-Miller & Ashcroft, 2016). Η ασαφής οριοθέτηση του ρόλου τους μπορεί να προκαλέσει συγκρούσεις και ασυνέχειες στη συνεργασία με άλλους επαγγελματίες. Ο Σ10 τόνισε: *«Είμαστε το πρόσωπο στο οποίο το παιδί απευθύνεται για κάθε ανάγκη... λειτουργούμε ως διαμεσολαβητές ανάμεσα σε όλες τις υπηρεσίες της δομής — εκπαιδευτικές, νομικές, ψυχοκοινωνικές».*

Οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις εντείνουν περαιτέρω τις προκλήσεις. Πολλοί ανήλικοι, όπως οι Αφγανοί, δεν έχουν εξοικείωση με τον θεσμό της κοινωνικής εργασίας, καθώς στη χώρα καταγωγής τους δεν αποτελεί θεσμοθετημένο επάγγελμα (Papell, 2015). Παράλληλα, σε ορισμένες αφρικανικές κουλτούρες, η εξωτερική ψυχολογική δυσφορία θεωρείται ένδειξη αχαριστίας ή ντροπής, οδηγώντας τους ανηλικούς σε απόκρυψη πληροφοριών σχετικά με τη συναισθηματική τους κατάσταση (Nidos, 2018).

Η βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι οι ρόλοι των κοινωνικών λειτουργών διαμορφώνονται ανάλογα με τον φορέα απασχόλησης και τις δομικές πολιτικές του (Zwebathu, 2018). Οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορεί να δραστηριοποιούνται ως διαχειριστές υποθέσεων, σύμβουλοι ένταξης ή υποστηρικτές σε εκπαιδευτικά και πλαίσια φιλοξενίας. Ωστόσο, οι ίδιοι συχνά έρχονται αντιμέτωποι με αντιστάσεις των παιδιών, ελλειψείς πόρους και περιοριστικές πολιτικές. Η Σ2 ανέφερε: *«Ο ρόλος μας είναι και να συνηγορούμε για τα παιδιά και να βλέπουμε ποια δικαιώματα καταπατώνται... Αν για παράδειγμα ένα παιδί δεν πάρει το πλήρες επίδομα, εγώ δεν συμφωνώ και παρεμβαίνω»*. Μία ακόμη πρόκληση αφορά την αντιμετώπιση των περιπτώσεων επαναπατρισμού, καθώς οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να ενημερώσουν τα παιδιά για απορριπτικές αποφάσεις ασύλου. Η διαδικασία αυτή συχνά προκαλεί συναισθήματα αδυναμίας και απογοήτευσης στους ίδιους τους επαγγελματίες (Sundquist et al., 2015). Οι συμμετέχοντες της μελέτης τόνισαν ότι ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στις δομές φιλοξενίας είναι περιορισμένος, εστιάζοντας κυρίως στη διαχείριση περιστατικών, χωρίς επαρκή περιθώρια για κλινικές ή μακροκοινωνικές παρεμβάσεις. Ο Σ3 σημείωσε: *«Υπάρχει έλλειψη επιστημονικού προσωπικού... πολλά κενά· εξαρτάται από το ποιον θα βρει το παιδί να ασχοληθεί μαζί του. Έχουμε δει υποθέσεις παιδιών που καταστράφηκαν επειδή κανείς δεν ασχολήθηκε σωστά»*.

Ωστόσο, οι ίδιοι οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι η ενδυνάμωση του ρόλου τους και η αξιοποίηση του πλήρους φάσματος δεξιοτήτων της κοινωνικής εργασίας θα μπορούσε να βελτιώσει ουσιαστικά την ψυχοκοινωνική ευημερία των παιδιών. Η Σ2 δήλωσε: *«Εάν μας επιτραπεί να ασκήσουμε το επάγγελμα με ουσιαστικό τρόπο, ο αντίκτυπός του στη ζωή αυτών των παιδιών θα είναι σημαντικός»*, ενώ ο Σ5 πρόσθεσε: *«Η ύπαρξη εξειδικευμένων κοινωνικών λειτουργών που εφαρμόζουν τόσο μακροκοινωνικές όσο και κλινικές παρεμβάσεις θα βελτιώνει ουσιαστικά την κατάσταση των παιδιών»*

Οι θεσμικές και ηθικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες συνδέονται με τις αρχές της Κριτικής Κοινωνικής Εργασίας (Critical Social Work), η οποία εξετάζει πώς οι δομικές ανισότητες και οι κρατικές πολιτικές περιορίζουν την άσκηση του επαγγέλματος. Οι κοινωνικοί λειτουργοί βιώνουν "ηθική δυσφορία" όταν τα αυστηρά πρωτόκολλα (π.χ. το κλειδωμά της κουζίνας που αναφέρει η Σ10) συγκρούονται με τις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η αντίσταση των επαγγελματιών σε αυτές τις καταπιεστικές πρακτικές και η προσπάθειά τους να συνηγορήσουν υπέρ των δικαιωμάτων των παιδιών (όπως η παρέμβαση της Σ2 για τα επίδοματα) αποτελούν μορφές κριτικής παρέμβασης που στοχεύουν στην αλλαγή του συστήματος από μέσα.

5. Συζήτηση

Η ψυχοκοινωνική κατάσταση των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων επηρεάζεται καθοριστικά από τη μεταναστευτική εμπειρία, την απώλεια και την επανεγκατάσταση (Silva et al., 2022). Παρότι το τραυματικό παρελθόν δεν οδηγεί αναπόφευκτα σε ψυχολογική κατάρρευση, η ύπαρξη θεσμικών υποστηρικτικών μηχανισμών μπορεί να ενισχύσει τους προστατευτικούς παράγοντες και να διευκολύνει την προσαρμογή και την κοινωνική τους ένταξη (Scharpf et al., 2021). Σύμφωνα με τη θεωρία της «διπλής στέρξης» των Henry & William (1974), οι αμυντικοί μηχανισμοί που αναπτύσσουν τα παιδιά για να προστατευθούν από τις εξωτερικές ανιξιοδότητες ενδέχεται να περιορίσουν τη δυνατότητά τους να αξιοποιήσουν θετικούς πόρους, γεγονός που καθιστά κρίσιμη την επαγγελματική υποστήριξη.

Η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ κοινωνικού λειτουργού και ασυνόδευτου ανηλίκου αποτελεί καταλυτικό παράγοντα στη διαχείριση των ψυχοκοινωνικών δυσκολιών. Το γνήσιο ενδιαφέρον, η ενσυναίσθηση και η συνέπεια των κοινωνικών λειτουργών βοηθούν τους νέους να αποδομήσουν τους μηχανισμούς άμυνας και να εκφράσουν ελεύθερα τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους (Arnold & Collins, 2010–2011; Chase, 2010; Kohli, 2006). Παράλληλα, η εφαρμογή προσεγγίσεων που εστιάζουν στα δυνατά σημεία και στην ενδυνάμωση ενθαρρύνει τους ανηλίκους να αποφεύγουν την παθητική

ταύτιση με τον ρόλο του θύματος και να συμμετέχουν ενεργά στις αποφάσεις που αφορούν τη ζωή τους (Nair, 2013; Wade et al., 2003). Η ίδια η επιλογή της φυγής μπορεί να θεωρηθεί πράξη ανθεκτικότητας και επιβίωσης (Corcoran, 2012; Saleebey, 2014). Η κοινωνική υποστήριξη, καθώς και η ύπαρξη σταθερών, υποστηρικτικών ενηλίκων, αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ψυχικής ανθεκτικότητας και επιτυχημένης ένταξης (Berry, 1991; Tonheim et al., 2015). Ωστόσο, οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να επιτελέσουν το έργο τους μέσα σε ένα πλαίσιο με σημαντικά εμπόδια — όπως οι γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές, ο μεγάλος φόρτος εργασίας, οι ελλείψεις πόροι και η αστάθεια του νομοθετικού και μεταναστευτικού συστήματος (Kohli, 2007). Παρά τις προκλήσεις αυτές, η συμβολή τους παραμένει καθοριστική, καθώς αποτελούν συνδετικό κρίκο μεταξύ του ανηλικού και των θεσμών κοινωνικής προστασίας.

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε την πολυπλοκότητα των παραγόντων που επηρεάζουν την ψυχική υγεία των ασυνόδετων ανηλικών προσφύγων. Η συσσώρευση τραυματικών εμπειριών, οι απώλειες και οι συνθήκες επισφαλούς διαβίωσης τόσο κατά το μεταναστευτικό ταξίδι όσο και στη χώρα υποδοχής αυξάνουν τον κίνδυνο εμφάνισης ψυχοπαθολογίας. Παράγοντες κινδύνου όπως η συναισθηματική παραμέληση, η κακοποίηση, οι διακρίσεις και η περιβαλλοντική αποστέρωση ενδέχεται να επιδεινώσουν την ψυχική ευαλωτότητα. Αντίθετα, η ύπαρξη προστατευτικών στοιχείων — όπως ένα σταθερό και ασφαλές περιβάλλον, η υψηλή αυτοεκτίμηση, η ανάπτυξη δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων και η ενεργός κοινωνική συμμετοχή— μπορεί να λειτουργήσει ρυθμιστικά, ενισχύοντας την ανθεκτικότητα και τη συνολική ψυχική ευημερία των παιδιών.

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού, επομένως, είναι πολυδιάστατος: περιλαμβάνει τη διασφάλιση των βασικών αναγκών, την προώθηση της κοινωνικής υποστήριξης, την καλλιέργεια σχέσεων εμπιστοσύνης και την ενδυνάμωση των ανηλικών προς την αυτονομία και τη λήψη αποφάσεων. Παράλληλα, οι κοινωνικοί λειτουργοί χρειάζεται να λειτουργούν ως υπερασπιστές των δικαιωμάτων των παιδιών και να συμβάλλουν ενεργά στη διαμόρφωση πολιτικών που προάγουν την κοινωνική δικαιοσύνη και τη συμπερίληψη.

6. Πρακτικές και Πολιτικές Εφαρμογές

Η υποστήριξη των ασυνόδετων ανηλικών προσφύγων προϋποθέτει συντονισμένες παρεμβάσεις σε πολλαπλά επίπεδα. Σε θεσμικό επίπεδο, απαιτείται η δημιουργία ενός σταθερού και συνεκτικού νομικού πλαισίου, το οποίο θα διασφαλίζει την πρόσβαση των παιδιών σε βασικές υπηρεσίες, όπως εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, στέγαση και ψυχοκοινωνική φροντίδα. Η ενίσχυση της διατομεακής συνεργασίας μεταξύ δημόσιων φορέων, μη κυβερνητικών οργανισμών και τοπικών κοινοτήτων μπορεί να συμβάλει στην αποτελεσματική κάλυψη των αναγκών τους (UNHCR, 2020).

Σε επαγγελματικό επίπεδο, η διαρκής εκπαίδευση και εποπτεία των κοινωνικών λειτουργών είναι καίριας σημασίας για την ανάπτυξη πολιτισμικής επάρκειας και δεξιοτήτων διαχείρισης τραύματος. Η ενίσχυση της επαγγελματικής ανθεκτικότητας των λειτουργών συμβάλλει στην αποτροπή της επαγγελματικής εξουθένωσης και βελτιώνει την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Παράλληλα, η ενεργός συμμετοχή των ίδιων των παιδιών στη λήψη αποφάσεων που αφορούν τη ζωή τους ενδυναμώνει το αίσθημα αυτονομίας και ευθύνης, προάγοντας την κοινωνική τους ένταξη (Hart, 1992).

Σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής, η ανάπτυξη ολοκληρωμένων προγραμμάτων ένταξης που συνδυάζουν ψυχοκοινωνική υποστήριξη, εκπαίδευση και πρόσβαση στην αγορά εργασίας μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ομαλή μετάβαση των ανηλικών στην ενήλικη ζωή. Η μελέτη καταδεικνύει την ανάγκη μετάβασης από την αποσπασματική διαχείριση σε ένα ολιστικό οικοσυστημικό μοντέλο φροντίδας. Προκρίνεται η θεσμοθέτηση μικρών κοινοτικών δομών και η ενίσχυση της αναδοχής, με ταυτόχρονη νομοθετική πρόνοια για τη συνέχεια της υποστήριξης (aftercare) μετά την ενηλικίωση. Η

θωράκιση του ρόλου των κοινωνικών λειτουργών μέσω εποπτείας και μείωσης του διοικητικού φόρτου κρίνεται ζωτική για την εφαρμογή παρεμβάσεων με επίκεντρο το τραύμα. Επιπλέον, η ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών και η αντιμετώπιση στερεοτύπων και προκαταλήψεων είναι αναγκαίες προϋποθέσεις για την καλλιέργεια περιβάλλοντος αποδοχής και ασφάλειας. Τέλος, η ενίσχυση της φωνής των κοινωνικών λειτουργών στη χάραξη πολιτικής αποτελεί κρίσιμη παράμετρο για την προώθηση πιο στοχευμένων, αποτελεσματικών και βιώσιμων στρατηγικών υπεράσπισης των δικαιωμάτων των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων.

7. Περιορισμοί της Μελέτης και Μελλοντικές Κατευθύνσεις

Η μελέτη παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Το μικρό δείγμα περιορίζει τη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Επίσης, η ποιοτική προσέγγιση, αν και προσφέρει εις βάθος κατανόηση, βασίζεται σε υποκειμενικές αφηγήσεις που ενδέχεται να επηρεάζονται από προσωπικές αντιλήψεις. Επιπλέον, η απουσία των φωνών των ίδιων των ασυνόδευτων ανηλίκων δεν επιτρέπει την πλήρη αποτύπωση της εμπειρίας τους.

Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να διευρύνουν το δείγμα, να συνδυάσουν ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους και να συμπεριλάβουν τις απόψεις των ίδιων των παιδιών.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ajdukovic, M., & Ajdukovic, D. (1998). Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children. *International Review of Psychiatry*, 10(3), 186–195. <https://doi.org/10.1080/09540269874837>
- Ambrose-Miller, W., & Ashcroft, R. (2016). Challenges faced by social workers as members of interprofessional collaborative health care teams. *Health & Social Work*, 41(2), 101-109. <https://doi.org/10.1093/hsw/hlw006>
- Anagnostopoulos, D., Vlassopoulou, M., Rotsika, V., Pehlivanidou, H., Legaki, L., Rogakou, E., & Lazaratou, H. (2004). Psychopathology and mental health service utilization by immigrants' children and their families. *Transcultural Psychiatry*, 41(4), 465–485. <https://doi.org/10.1177/1363461504047924>
- Arnold, S., & Collins, L. S. (2011). Closing a protection gap: Irish national report 2010–2011. Irish Refugee Council. <https://www.researchgate.net/publication/326266027>
- Berg, B., & Tronstad, K. R. (Eds.). (2015). *Levekår for barn i asylsøkerfasen* [Living conditions for asylum-seeking children]. NTNU Samfunnsforskning. https://samforsk.no/uploads/files/Levekar-for-barn-i-asylsokerfasen_WEB.pdf
- Berman, H. (2001). Children and war: Current understanding and future directions. *Public Health Nursing*, 18(4), 243–252. <https://doi.org/10.1046/j.1525-1446.2001.00243.x>
- Berry, J. W. (1991). Refugee adaptation in settlement countries: An overview with an emphasis on primary prevention. In F. L. Ahern & J. L. Athey (Eds.), *Refugee children: Theory, research, and services* (pp. 20–38). Johns Hopkins University Press.
- Betancourt, T. S., Frounfelker, R. L., Mishra, T., Hussein, A., & Falzarano, R. (2015). Addressing health disparities in the mental health of refugee children and adolescents through community-based participatory research: A study in two communities. *American Journal of Public Health*, 105(S3), S475–S482. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.302389>
- Binford, W., Bochenek, M. G., Cernadas, P.C., Day, E., Field, S., Hamilton, M., Verhellen, J. (2023). Report on enforcing the Rights of Children in Migration. *Laws*, 12 (5), 85. <https://www.mdpi.com/2075-471X/12/5/85>
- Braun, V., & Clarke, V. (2022). *Thematic analysis: A practical guide*. SAGE Publications.

- Brock, A. (2012). Psychological well-being of unaccompanied refugee minors: A review of the literature. *Child & Youth Services*, 33(3–4), 157–180.
- Bryant, A. R., Edwards, B., Creamer, M., O'Donnell, M., Forbes, D., Felmingham, K. L., Silove, D., Steel, Z., Nickerson, A., McFarlane, A., Van Hooff, M., & Hadzi-Pavlovic, D. (2018). The effect of post-traumatic stress disorder on refugees' parenting and their children's mental health: A cohort study. *The Lancet Public Health*, 3(5), e249–e258. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(18\)30051-3](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(18)30051-3)
- Cardoso, J. B., Brabeck, K., Stinchcomb, D., Heidbrink, L., Price, O. A., Gil-García, Ó. F., Crea, T. M., & Zayas, L. H. (2019). Integration of unaccompanied migrant youth in the United States: A call for research. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(2), 273–292. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1404261>
- Castañeda, E., Gandarillas, L., O'Neal, E., & Welch, J. (2021). Symptoms of PTSD and depression among Central American immigrant youth. *Trauma Care*, 1(2), 168–180. <https://doi.org/10.3390/traumacare1020010>
- Chase, E. (2010). Agency and silence: Young people seeking asylum alone in the UK. *British Journal of Social Work*, 40(7), 2050–2068. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp103>
- Chase, E. (2013). Security and subjective well-being: The experiences of unaccompanied young people seeking asylum in the UK. *Sociology of Health & Illness*, 35(6), 858–872. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2012.01541.x>
- Committee on the Rights of the Child. (2005). General comment No. 6: Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin. United Nations. <https://www.refworld.org/docid/42dd174b4.html>
- Curtis, P., Thompson, J., & Fairbrother, H. (2018). Migrant children within Europe: A systematic review of children's perspectives on their health experience. *Public Health*, 158, 71–85. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2018.01.038>
- Derluyn, I. (2004). Emotional and behavioural problems in minor migrants in Belgium. *Ethnicity & Health*, 9(Suppl. 1), S34–S35.
- Derluyn, I., & Broekaert, E. (2005). On the way to a better future: Belgium as transit country for trafficking and smuggling of unaccompanied minors. *International Migration*, 43(4), 31–56. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2005.00332.x>
- Derluyn, I., Broekaert, E., & Schuyten, G. (2005). Emotional and behavioural problems

in migrant adolescents in Belgium. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 14(7), 395–402. <https://doi.org/10.1007/s00787-005-0470-3>

Derluyn, I., & Broekaert, E. (2008). Unaccompanied refugee children and adolescents: The glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(4), 319–330. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.06.006>

Derluyn, I. (2018). A critical analysis of the creation of separate care structures for unaccompanied minors. *Child and Youth Services Review*, 133, 50–62. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106306>

Ehnholt, K. A., & Yule, W. (2006). Practitioner review: Assessment and treatment of refugee children and adolescents who have experienced war-related trauma. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(12), 1197–1210.

Elliott, D. E., Bjelajac, P., Fallot, R. D., Markoff, L. S., & Reed, B. G. (2005). Trauma-informed or trauma-denied: Principles and implementation of trauma-informed services for women. *Journal of Community Psychology*, 33(4), 461–477. <https://doi.org/10.1002/jcop.20063> <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01638.x>

Erucar, S., Maltby, J., & Vostanis, P. (2018). Mental health problems of Syrian refugee children: The role of parental factors. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27(4), 401–409. <https://doi.org/10.1007/s00787-017-1101-0>

European Migration Network. (2020). Annual report on migration and asylum 2019. <https://www.emn.at/wp-content/uploads/2020/06/emn-arm-2019-compressed.pdf>

Eurostat. (2021). Asylum applicants considered to be unaccompanied minors by citizenship, age and sex – annual data (rounded).

Fallot, R. D., & Harris, M. (2009). Creating cultures of trauma-informed care (CCTIC): A self-assessment and planning protocol. *Community Connections*.

Fazel, M., & Stein, A. (2002). The mental health of refugee children. *Archives of Disease in Childhood*, 87(5), 366–370. <https://doi.org/10.1136/adc.87.5.366>

Fazel, M. (2018). Psychological and psychosocial interventions for refugee children resettled in high-income countries. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 27(2), 117–123. <https://doi.org/10.1017/S2045796017000695>

- Felsman, J. K., Leong, F. T. L., Johnson, M. C., & Felsman, I. C. (1990). Estimates of psychological distress among Vietnamese refugees: Adolescents, unaccompanied minors, and young adults. *Social Science & Medicine*, 31(11), 1251–1256. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(90\)90132-C](https://doi.org/10.1016/0277-9536(90)90132-C)
- Ferenci, B. (2001). Separated refugee children in Austria. *International Journal of Refugee Law*, 12(4), 525–547.* <https://doi.org/10.1093/ijrl/12.4.525>
- Haidar, J. I. (2017). Sanctions and export deflection: Evidence from Iran (CID Working Paper No. 80). Center for International Development, Harvard University. https://growthlab.hks.harvard.edu/wp-content/uploads/2017/06/economic_policy_haider_apri_l_2017.pdf
- Hart, R. A. (1992). Children's participation: From tokenism to citizenship (Innocenti Essay 6). UNICEF Innocenti Research Centre. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/ucf/inness/inness92-6.html>
- Harris, M., & Fallot, R. D. (Eds.). (2001). Using trauma theory to design service systems. *New Directions for Mental Health Services*, 2001(89). Jossey-Bass.
- Henry, G., & Williams, G. (1974). Double deprivation. *Journal of Child Psychotherapy*, 3(4), 15–28. <https://doi.org/10.1080/00754177408259114>
- Kanji, Z., & Cameron, B. L. (2010). Exploring the experiences of resilience in Muslim Afghan refugee children. *Journal of Muslim Mental Health*, 5(1), 22–40. <https://doi.org/10.1080/15564901003622113>
- Karakosta, A. (2016). Acculturation and symptoms of depression and stress in young adult immigrants in the Athens area (Doctoral dissertation). National and Kapodistrian University of Athens.
- Kinzie, J. D., Sack, W. H., Angell, R. H., Manson, S. M., & Rath, B. (1986). The psychiatric effects of massive trauma on Cambodian children: I. The children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25(3), 370–376. [https://doi.org/10.1016/S0002-7138\(09\)60259-4](https://doi.org/10.1016/S0002-7138(09)60259-4)
- Kohli, R. K. S. (2007). Social work with unaccompanied asylum-seeking children. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-62575-4>
- MacDonald, G., & O'Hara, K. (1998). Ten elements of mental health, its promotion and demotion: Implications for practice. *Position Paper on Mental Health Promotion*, 261(8). Birmingham: Society of Health Education and Health Promotion

Specialists.

McBrien, J. L. (2005). Educational needs and barriers for refugee students in the United States: A review of the literature. *Review of Educational Research*, 75(3), 329–364. <https://doi.org/10.3102/00346543075003329>

McDonald, K. (2016). The social networks of unaccompanied asylum seeking young people in the transition to adulthood (Unpublished doctoral dissertation). University of York.

McKelvey, R. S., & Webb, J. A. (1995). Unaccompanied status as a risk factor in Vietnamese Amerasians. *Social Science & Medicine*, 41(2), 261–266. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)00314-J](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)00314-J)

Nidos. (2018). Trust and the triggers of trauma: Exploring experiences of trust between Eritrean unaccompanied minors and their caregivers in the Netherlands. Tilburg University / EIPA / Nidos. https://www.nidos.nl/storage/1014/Trust-and-the-Triggers-of-Trauma-NIDOS-2018_Final_coverpage.pdf

Papell, C. P. (2015). The need for Afghan social workers. *Social Work with Groups*, 38(3-4), 228-230. <https://doi.org/10.1080/01609513.2014.948589>

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>

Scharpf, F., Kaltebach, E., Nickerson, A., & Hecker, T. (2021). A systematic review of socio-ecological factors contributing to risk and protection of the mental health of refugee children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 83, 101930. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101930>

Silva, M. A., McQuaid, J., Rojas Perez, O., & Paris, M. (2022). Unaccompanied migrant youth from Central America: Challenges and opportunities. *Current Opinion in Psychology*, 46, 101415. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2022.101415>

Sourander, A. (1998). Behavior problems and traumatic events of unaccompanied refugee minors. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 719–727. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(98\)00053-2](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(98)00053-2)

Sundquist, J., Frank, G., Sundquist, K., Ösby, U., & Sundquist, J. (2015). Familial and neighborhood effects on psychiatric disorders: A population-based intergenerational study in Sweden. *Journal of Psychiatric Research*, 70, 111-118.

<https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2015.08.001>

- Theodore, D., Landry, G. (2017). Crisis and resilience of youth and children's associations conducting health activities. *Journal of Sociology and Social Work*, December 5 (2), pp. 73-81.
- United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child (Treaty Series, Vol. 1577, p. 3). https://www.ohchr.org/en/instruments_mechanisms/instruments/convention-rights-child
- University of Oxford. (2016). The story of “missing children”: Unaccompanied minors in the prevailing refugee crisis. Oxford Faculty of Law – Centre for Criminology, Border Criminologies Blog. <https://blogs.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2016/09/story-%E2%80%98missing>
- Van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action-sensitive pedagogy* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315421056>
- Westwood, G. (2012). Investigating the information needs of university students in foundational foreign language courses. *Studies in Self-Access Learning Journal*, 3(2), 149-162. Retrieved from <http://sisaljournal.org/archives/jun12/westwood>
- Wright, K. (2014). Social work, political conflict and displacement: Ethical and practical implications for social work practice. *Ethics and Social Welfare*, 8(4), 404–419. <https://doi.org/10.1080/17496535.2014.953074>
- Zwebathu, K. (2018). Roles of social workers working with unaccompanied minors: Experiences of social workers in Gothenburg (Master's thesis, University of Gothenburg). GUPEA. <http://hdl.handle.net/2077/57126>

Social work with unaccompanied minor refugees: the role of social workers in the development of psychological resilience

Despoina Kompoti¹, Vasiliki Dompri², Eleftheria Malisiova³

¹ Lecturer, Department of Social Work, University of West Attica

² Social worker, Municipality of Athens, PhD Candidate, Department of Social Work, University of West Attica

³ Social worker, Municipality of Athens, PhD Candidate, Department of Social Work, University of West Attica

ABSTRACT

Social work with unaccompanied minor refugees constitutes a complex field of intervention, as it concerns a highly vulnerable social group with multifaceted psychosocial needs. These minors often experience traumatic events such as the loss of family and homeland, hardships during the migratory journey, and the challenges of adaptation in the host country, which increase the likelihood of developing mental health disorders such as depression, anxiety, and post-traumatic stress. Social workers in accommodation facilities are called upon to address the complex needs of unaccompanied minors by implementing interventions that foster psychological resilience through trust-based relationships, empowerment, and the development of interpersonal skills. This study explores the role of social workers in relation to the needs of unaccompanied minor refugees, the approaches that promote psychological resilience, and the challenges professionals face in practice. The research is based on qualitative data collected from social workers employed in accommodation structures for unaccompanied asylum-seeking minors in the Attica Region. The findings highlight the importance of stability, psychosocial support, and intercultural approaches as key factors for the empowerment, mental well-being, and social integration of unaccompanied minor refugees.

Key-words: unaccompanied minors, social work, vulnerability, resilience, social workers' challenges.

Correspondence: Despoina Kompoti, dkompoti@uniwa.gr

Διεισδύοντας στην εμπειρία κοινωνικών λειτουργών του πεδίου κατά την προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων

Ζαφειροπούλου Νίκη¹, Μανιαδάκη Κατερίνα²

¹ Κοινωνική Λειτουργός, MSc., Υποψήφια Διδασκώρισα, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

² Καθηγήτρια Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η τεκνοθεσία, ως εν δυνάμει επανορθωτική εμπειρία, προϋποθέτει κατάλληλα προετοιμασμένους γονείς ώστε να ανταποκριθούν στις σύνθετες ψυχοκοινωνικές προκλήσεις της θετής οικογένειας. Εφαλτήριο για τη διεξαγωγή της παρούσας ποιοτικής μελέτης αποτέλεσαν ο Νόμος 4538/2018 που θεσμοθέτησε την εκπαίδευση των υποψηφίων θετών γονέων, η ευρωπαϊκή στρατηγική που προωθεί την οικογενειακού τύπου φροντίδα για τα παιδιά που απομακρύνονται από τις βιολογικές τους οικογένειες, καθώς και η προτεραιότητα που δίνεται σε διεθνές επίπεδο στις πρώιμες παρεμβάσεις ως στρατηγικής πρόληψης και προαγωγής της ψυχικής υγείας. Με το παρόν άρθρο επιδιώκεται να αναδειχθεί η βιωμένη εμπειρία των κοινωνικών λειτουργών που δραστηριοποιούνται στο πεδίο και να αποτυπωθούν οι αντιλήψεις τους σχετικά με τον θεσμό και την προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων, συνεισφέροντας στο επιστημονικό κενό που καταγράφεται στην εγχώρια βιβλιογραφία και έρευνα. Τα ευρήματα φωτίζουν την πολυδιάστατη φύση της προετοιμασίας, η οποία επισημαίνεται ως διεργασία ενδυνάμωσης και μετασχηματισμού, άρρηκτα συνδεδεμένη με την αξιολόγηση, ενώ αναδύεται η πολυσημία του όρου *πρώιμη παρέμβαση*. Σχετικά με τα εκπαιδευτικά προγράμματα, οι επαγγελματίες αναγνωρίζουν ότι η εισαγωγή τους στο θεσμικό πλαίσιο συνιστά ένα από τα θετικά σημεία της νομοθετικής μεταρρύθμισης, ωστόσο επισημαίνεται η ανάγκη για συστηματικότερη πλαισίωση και ενίσχυση των υποστηρικτικών δομών.

Λέξεις-κλειδιά: τεκνοθεσία, αξιολόγηση, προετοιμασία, θετοί γονείς, κοινωνικοί λειτουργοί

Στοιχεία Επικοινωνίας: Νίκη Ζαφειροπούλου, nzafiropoulou@uniwa.gr, nzafiro@gmail.com

Ο θεσμός της τεκνοθεσίας

Η προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων

Η τεκνοθεσία συνιστά μια πολυδιάστατη διαδικασία και ο γονεϊκός ρόλος οργανώνεται στη βάση πολλαπλών παραγόντων που σχετίζονται με το άτομο, το ζευγάρι, τη δυάδα γονέα-παιδιού, το οικογενειακό σύστημα, το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Οι θετοί γονείς έχουν προσδοκίες πριν την τεκνοθεσία, αντιμετωπίζουν προκλήσεις κατά τη διάρκεια της διαδικασίας και προσαρμόζονται σε ένα νέο τρόπο ζωής μετά την ολοκλήρωση της πράξης (Liang et al., 2024). Παράλληλα, η ανατροφή ενός θετού παιδιού είναι πιο πολύπλοκη από ότι ενός βιολογικού, και τα δυναμικά που αναπτύσσονται εντός του οικογενειακού συστήματος, αλλά και η ποιότητα της γονεϊκότητας, είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με την ψυχική υγεία των παιδιών, αλλά και των ίδιων των γονέων (Anthony et al., 2019; Pinderhughes & Brodzinsky, 2019). Δεδομένων, λοιπόν, των μοναδικών προκλήσεων της τεκνοθεσίας, η κατάλληλη προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων θεωρείται κομβική.

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, ως *προετοιμασία*¹ ορίζεται μια πολυεπίπεδη διαδικασία που περιλαμβάνει ψυχολογικές, κοινωνικές και πρακτικές προεκτάσεις και αποτελεί ουσιώδη προστατευτικό παράγοντα για τη θετική έκβαση της τεκνοθεσίας. Σε αυτήν συγκαταλέγονται επιμορφωτικά και ψυχοεκπαιδευτικά προγράμματα στοχευμένης ή οικολογικής προσέγγισης και συμβουλευτική υποστήριξη που αποσκοπούν στην αποτελεσματικότερη διαχείριση των ιδιαίτερων πτυχών που περιλαμβάνει η τεκνοθεσία και στην ενίσχυση της ετοιμότητας των υποψήφιων θετών γονέων (Barbosa-Ducharne & Marinho, 2019; Brodzinsky et al., 2022; Dowby-Hazlett & Clark, 2023). Πλέον τα προγράμματα προετοιμασίας είναι υποχρεωτικά στις περισσότερες χώρες και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Τεκνοθεσία (Council of Europe, 2008) αναφέρει ότι οι δημόσιοι φορείς θα πρέπει να μεριμνούν ώστε οι υποψήφιοι θετοί γονείς, οι θετοί γονείς και τα θετά παιδιά να έχουν έγκαιρη πρόσβαση σε συμβουλευτικές/υποστηρικτικές υπηρεσίες.

Τα ζητήματα που συνήθως περιλαμβάνουν τέτοιου είδους εκπαιδευτικά προγράμματα, αφορούν στη διερεύνηση των εσωτερικών κινήτρων και των προσδοκιών των υποψηφίων, στην αποκάλυψη της τεκνοθεσίας και την αναζήτηση ριζών, στη διαχείριση του κοινωνικού στίγματος, καθώς και στην εκπαίδευση σε αποτελεσματικές γονεϊκές πρακτικές (Bergsund et al., 2018; Palacios, Rolock et al., 2019; Toland et al., 2024). Σημαντικό μέρος της εκπαίδευσης αποτελεί η κατανόηση των συνεπειών των πρώιμων αρνητικών εμπειριών, συμπεριλαμβανομένης της παραμέλησης/κακοποίησης και της ιδρυματικής φροντίδας, και του τραύματος. Οι Αντίξοες Εμπειρίες Παιδικής Ηλικίας (Adverse Childhood Experiences [ACEs]), όπως προσδιορίστηκαν από τους Felitti et al. (1998, reprinted 2019), αφορούν σε δυσμενή ή τραυματικά γεγονότα κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας που έχουν σοβαρές συνέπειες στη συνολική ανάπτυξη ενός παιδιού. Ο αντίκτυπος των εμπειριών αυτών-ειδικά όταν βιώνονται κατά την κρίσιμη φάση ανάπτυξης του εγκεφάλου και της ψυχοσυναισθηματικής δομής του παιδιού- ορίζεται ως αναπτυξιακό τραύμα με επιπτώσεις σε πολλαπλά επίπεδα και ενδέχεται να εκδηλώνεται με συμπεριφορές που μοιάζουν υπερβολικές ή ακατανόητες, καθώς ασυνείδητα τα παιδιά νιώθουν σαν να βρίσκονται ακόμη σε κίνδυνο (van der Kolk, 2018). Η ενημέρωση σχετικά με τις αυξημένες

¹ Οι όροι *προετοιμασία*, *εκπαίδευση* και *πρώιμη παρέμβαση* στο πεδίο της τεκνοθεσίας, συχνά τέμνονται, χωρίς ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ τους, καθώς σχετίζονται με την εκάστοτε στρατηγική παιδικής προστασίας και το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.

ψυχοκοινωνικές ανάγκες των παιδιών θεωρείται πολύ σημαντική, καθώς η ανεπαρκής πληροφόρηση ενδέχεται να οδηγήσει σε μη ρεαλιστικές προσδοκίες και να εντείνει το άγχος και τις ανησυχίες των θετών γονέων (Lee et al., 2018; McKay & Ross, 2010), ενώ ερευνητικά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι αποτελεί πρωταρχική τους ανάγκη. Παράλληλα, διαπιστώνεται ότι η πρόσβαση σε αυτές τις πληροφορίες, σε συνδυασμό με την ψυχολογική τους προετοιμασία, συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση ρεαλιστικών προσδοκιών, στην ενίσχυση της αυτογνωσίας ως προς τον γονεϊκό ρόλο και στον επαναπροσδιορισμό στερεοτυπικών αντιλήψεων που σχετίζονται με την τεκνοθεσία (Russu, 2023).

Τα προαναφερθέντα σύνθετα ζητήματα απαιτούν παρεμβάσεις ολιστικής προσέγγισης (Mohanty et al., 2019) και υποστηρικτικές υπηρεσίες τόσο πριν και όσο μετά την τεκνοθεσία (Palacios, Adroher et al., 2019; Toland et al., 2024). Στο ευρύτερο πλαίσιο ψυχοκοινωνικής προετοιμασίας των γονέων-βιολογικών και θετών-εντάσσεται και η συστηματική προσπάθεια που καταγράφεται διεθνώς για την ανάπτυξη υπηρεσιών πρώιμης παρέμβασης που απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας 0-6 ετών, στους γονείς τους και στο ευρύτερο δίκτυο φροντίδας. Βασικός στόχος των προγραμμάτων αυτών είναι η πρόληψη παραγόντων επικινδυνότητας που επηρεάζουν αρνητικά την εξέλιξη των παιδιών, η έγκαιρη αντιμετώπιση αναπτυξιακών και κοινωνικο-συναισθηματικών δυσκολιών, καθώς και η ενδυνάμωση της γονεϊκής επάρκειας (Frazer, 2016; Nelson et al., 2024).

Ανταποκρινόμενη σε αυτές τις εξελίξεις, η ελληνική Πολιτεία προχώρησε-το 2018-στην αναθεώρηση της νομοθεσίας (Νόμος 2447/1996)², επιδιώκοντας τον εκσυγχρονισμό των θεσμών ώστε να εναρμονίζονται με τις διεθνείς πρακτικές. Μια από τις σημαντικές καινοτομίες που εισήγαγε, αποτέλεσε η θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής παρακολούθησης εκπαιδευτικού προγράμματος προετοιμασίας για τους υποψήφιους θετούς γονείς (Νόμος 4538/2018, άρθρο 24). Το πρόγραμμα αυτό, διάρκειας τουλάχιστον 30 ωρών, υλοποιείται σε κλειστού τύπου ομάδες και καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων ψυχοκοινωνικού και νομικού περιεχομένου (Πουλόπουλος και συν., 2019).

Ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών

Ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών στην τεκνοθεσία αποτελεί ένα πεδίο με περιορισμένη βιβλιογραφική και ερευνητική τεκμηρίωση που επικεντρώνεται κυρίως στη διαδικασία αξιολόγησης των υποψηφίων θετών γονέων, καθώς και σε ζητήματα που αφορούν στην πολυδιάστατη και ενίοτε αλληλοσυγκρουόμενη φύση του ρόλου τους. Στα πολλαπλά καθήκοντα των επαγγελματιών περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η αξιολόγηση των υποψηφίων θετών γονέων, η συμβουλευτική ή/και θεραπευτική υποστήριξη, η εκπαίδευση-προετοιμασία, η διαμεσολάβηση/διασύνδεση και η συνηγορία (Palacios, Rolock et al., 2019).

Κατά την πρώτη φάση της διαδικασίας, οι κοινωνικοί λειτουργοί οφείλουν να διεξάγουν την κοινωνική έρευνα και να αξιολογήσουν την καταλληλότητα των υποψηφίων θετών γονέων σε δύο επίπεδα. Αφενός, να εξετάσουν την πλήρωση των τυπικών προϋποθέσεων που προβλέπει το ισχύον νομικό πλαίσιο και, αφετέρου να διερευνήσουν και να συνεκτιμήσουν εξίσου σημαντικές παραμέτρους που σχετίζονται με την προσωπικότητα, την ψυχική οργάνωση, τις στάσεις και τις

² Ακολούθησαν νομοθετικές ρυθμίσεις και προεδρικά διατάγματα που συμπλήρωναν ή τροποποιούσαν τα προηγούμενα νομοθετήματα (ενδεικτικά: π.δ. 226/1999, Ν. 2721/1999, Ν. 3089/2002 & Ν. 3765/2009).

αντιλήψεις των υποψηφίων κ.ά.. Όπως αναφέρουν οι Wirzén και Čekaitė (2022) είναι σημαντικό η κοινωνική έρευνα να πραγματοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε οι υποψήφιοι να μη νιώθουν ότι κρίνονται, αλλά ότι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για να αναστοχαστούν την επιλογή τους και τις δυνατότητες τους για τον γονεϊκό ρόλο. Σε αυτή τη διαδρομή, ο κοινωνικός λειτουργός είναι ταυτόχρονα *θεματοφύλακας* και *σύμβουλος*, καθώς πέραν του αξιολογητικού/ελεγκτικού του ρόλου, αναλαμβάνει υποστηρικτικό/θεραπευτικό ρόλο, προκειμένου να προετοιμάσει τους υποψηφίους (Wirzén & Lindgren, 2021). Η διπλή αυτή ιδιότητα ενδέχεται να δημιουργήσει σύγχυση, καχυποψία και αβεβαιότητα στους υποψήφιους θετούς γονείς, αλλά και εσωτερικές συγκρούσεις στους ίδιους τους επαγγελματίες, καθώς καλούνται να συγκεράσουν τις απαιτήσεις μιας διπλής ατζέντας (Wirzén & Čekaitė, 2022; Wirzén & Lindgren, 2021). Επιπλέον, η έλλειψη επιστημονικά τεκμηριωμένων εργαλείων και εξειδικευμένης κατάρτισης, σε συνδυασμό με τον αυξημένο φόρτο εργασίας και την πίεση για άμεση λήψη αποφάσεων, συχνά οδηγούν σε αποκλίσεις μεταξύ των επιθυμητών και των παρεχόμενων υπηρεσιών (Featherstone & Gupta, 2020).

Η προσέγγιση του κοινωνικού λειτουργού όχι μόνο ως αξιολογητή, όπως προβλέπεται από τη νομοθεσία, αλλά ως ενός προσώπου που επέχει ρόλο μέντορα, έχει αναδειχθεί από τη βιβλιογραφία ως κρίσιμη για την οικοδόμηση μιας αμοιβαίας σχέσης εμπιστοσύνης με τους υποψήφιους θετούς γονείς, ώστε να επιτευχθεί η βελτιστοποίηση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης και της προετοιμασίας (Eriksson, 2016; Grogger & Bhagwan, 2023), ενώ διαδραματίζει κομβικό ρόλο και στη μετέπειτα συνεργασία με την οικογένεια (Jakhara, 2018; Wirzén & Čekaitė, 2022).

Μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας

Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να αποτυπωθεί η βιωμένη εμπειρία των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται στο πεδίο της τεκνοθεσίας, καθώς και να διερευνηθούν οι πεπαιθώσεις και αντιλήψεις τους σχετικά με τον θεσμό και τη συμβολή των προγραμμάτων προετοιμασίας των υποψηφίων θετών γονέων και πρώιμης παρέμβασης στην επιτυχή έκβαση της τεκνοθεσίας.

Ηθικές και δεοντολογικές δεσμεύσεις

Η έρευνα εγκρίθηκε από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (9η/03-7-2020 Συνεδρίαση). Επιπρόσθετα, παρασχέθηκε λεπτομερής ενημέρωση στους συμμετέχοντες για τον σκοπό της έρευνας και τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν, ενώ ζητήθηκε η γραπτή συναίνεσή τους. Τέλος, η παρουσίαση των αποσπασμάτων των συνεντεύξεων δεν περιλαμβάνει κανένα στοιχείο που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ταυτοποίησή τους.

Ερευνητική μέθοδος

Η ερευνητική προσέγγιση που επιλέχθηκε ήταν η ποιοτική, καθώς θεωρείται η πλέον κατάλληλη όταν μελετώνται ευαίσθητα ζητήματα, όπου η αλληλεπίδραση μεταξύ των εμπλεκόμενων υποκειμένων συνιστά εργαλείο για την κατανόηση της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης εμπειρίας. Μέσα από αυτή τη διαδικασία αναδεικνύονται και συνδέονται νοήματα που διαμορφώνουν την αντίληψη των ερευνητικών υποκειμένων σχετικά με συγκεκριμένα κοινωνικά

φαινόμενα και καταστάσεις (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Δείγμα της έρευνας

Στην έρευνα συμμετείχαν 25 επαγγελματίες, εκ των οποίων 23 ήταν κοινωνικοί λειτουργοί, 1 ψυχολόγος και 1 κοινωνιολόγος. Κριτήρια επιλεξιμότητας ήταν να εμπλέκονται στις πράξεις τεκνοθεσίας και να διαθέτουν εμπειρία στο αντικείμενο ≥ 3 έτη (Πίνακας 1). Τα δειγματοληπτικά πλαίσια από τα οποία πραγματοποιήθηκε η προσέλευσή τους ήταν οι Διευθύνσεις/Τμήματα Κοινωνικής Μέριμνας 10 Περιφερειακών Ενοτήτων από 5 Περιφέρειες της Επικράτειας, η Διεθνής Κοινωνική Υπηρεσία-Ελληνικός Κλάδος, φορείς εποπτευόμενοι από το Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Περιφέρειας Αττικής, το Κέντρο Ερευνών «Ρίζες», το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης και το Μη Κερδοσκοπικό Σωματείο «Το Χαμόγελο του Παιδιού».

Πίνακας 1.

Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Χαρακτηριστικά	Συχνότητα (f)	Ποσοστό (%)
Φύλο		
Άνδρας	2	8,7%
Γυναίκα	21	91,3%
Ηλικία		
Έως 55 ετών	17	73,9%
56 ετών και άνω	6	26,1%
Γεωγραφική τοποθεσία		
Αττική	16	69,6%
Εκτός Αττικής	7	30,4%
Προϋπηρεσία		
Έως 10 έτη	3	13,0%
11 - 20 έτη	10	43,5%
21 έτη και άνω	10	43,5%
Έτη στην παρούσα θέση εργασίας		
έως 5 έτη	6	26,1%
6 - 12 έτη	7	30,4%
13 έτη και άνω	10	43,5%
Ψυχοθεραπευτική Εκπαίδευση		
Ναι	6	26,1%
Όχι	17	73,9%

Εργαλεία συλλογής δεδομένων

Το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο που αξιοποιήθηκε ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη με ερωτήσεις ανοικτού τύπου, η επιλογή του οποίου βασίστηκε στην πεποίθηση ότι τα υποκείμενα είναι ειδικοί και ενεργοί συμμετέχοντες στην ερευνητική διαδικασία. Μέσω της συνέντευξης, δίνεται η δυνατότητα να εκδιπλωθεί ο λόγος και η σκέψη τους, χωρίς να καθοδηγούνται από αυστηρά

διατυπωμένες ερωτήσεις που εκφράζουν τον τρόπο αντίληψης και την εννοιολογική προσέγγιση του ερευνητή (Καλλινικάκη, 2010).

Επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων

Η επεξεργασία και ανάλυση του υλικού βασίστηκε στην προσέγγιση της Θεματικής Ανάλυσης κατά Braun και Clarke (2006; 2023), η οποία θεωρείται κατάλληλη για φαινόμενα που δεν έχουν μελετηθεί διεξοδικά. Η διαδικασία βασίστηκε στην επαγωγική συλλογιστική, κατά την οποία η ανάπτυξη κωδικών, κατηγοριών και θεματικών ενοτήτων προέκυψε από την επεξεργασία των δεδομένων, έως ότου διαμορφωθεί ένα συνεκτικό και λειτουργικό νοηματικό πλαίσιο που θα ανταποκρίνεται στα ερευνητικά ζητούμενα.

Αποτελέσματα της έρευνας

Η διερεύνηση των εμπειριών και των αντιλήψεων των επαγγελματιών ανέδειξε καίρια ζητήματα, τα οποία συνιστούν αλληλένδετους κρίκους μιας ευρύτερης αλυσίδας διεργασιών, όπου κάθε παράγοντας επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την εύρυθμη και αποτελεσματική εφαρμογή της προετοιμασίας. Επιμέρους ζητήματα όπως η οργανωσιακή κουλτούρα, η διαθεσιμότητα ανθρώπινων και υλικών πόρων, η κατάλληλη επιστημονική γνώση και οι πεποιθήσεις καταγράφονται ταυτόχρονα ως διακριτά, αλλά και αδιάσπαστα μεταξύ τους, διαμορφώνοντας τις πρακτικές των επαγγελματιών στο συγκεκριμένο πεδίο.

Δημιουργώντας μια ασφαλή βάση

Μια βασική διαπίστωση που διατρέχει την παρούσα μελέτη είναι ότι κάθε εμπλεκόμενος/η στη διαδρομή της τεκνοθεσίας έχει ρητές και άρρητες προσδοκίες. Για τους κοινωνικούς λειτουργούς, αυτές οι προσδοκίες μεταφράζονται στην ευθύνη να επιλέξουν τους καταλληλότερους θετούς γονείς για το εκάστοτε παιδί. Κοινή πεποίθηση των επαγγελματιών είναι ότι η αξιολόγηση αποσκοπεί στο να εκτιμήσουν αν οι υποψήφιοι είναι έτοιμοι να υποστηρίξουν τον ρόλο του θετού γονέα και να προάγουν ένα θετικό και ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον. Άλλωστε, όπως αναφέρουν οι Wirzén και Lindgren (2021), δεν υφίσταται ένας καθολικά αποδεκτός όρος της *καταλληλότητας*, αλλά αυτή προσδιορίζεται ανάλογα με τις νόρμες που αναπαράγονται σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια. Ταυτόχρονα, στόχος είναι να διερευνηθούν αν οι υποψήφιοι έχουν λάβει μια συνειδητή απόφαση ή αν παρακινούνται, κυρίως, από την ανάγκη για αποκατάσταση της ατεκνίας.

Σύμφωνα με τα ευρήματα, η αξιολόγηση σηματοδοτεί την έναρξη της προετοιμασίας των υποψήφιων θετών γονέων. Αναφέρθηκε χαρακτηριστικά: *«Ως προς το κομμάτι της αξιολόγησης, λειτουργεί με διπλή στόχευση. Να κατευθύνει τους επαγγελματίες ποια πράγματα διερευνώ και ταυτόχρονα να είναι μια διαδικασία βαθιά συμβουλευτική, όχι να στήσουμε τους υποψηφίους στη γωνία και να τους κρίνουμε [...] την ίδια στιγμή, όταν διερευνάς τα κίνητρα τους, τους προετοιμάζεις και για το μετά...»* (Σ15).

Μία από τις κύριες επιδιώξεις των κοινωνικών λειτουργών κατά τη διαδικασία αυτή είναι να ενισχύσουν τον συμβουλευτικό τους ρόλο έναντι αυτού του *ελεγκτικού μηχανισμού* που τους αποδίδουν οι υποψήφιοι θετοί γονείς, δηλαδή αυτού που αποσκοπεί μόνο στο να τεκμηριώσει εάν είναι κατάλληλοι για τον γονεϊκό ρόλο. Αντίθετα, επενδύουν στη διαμόρφωση μιας σχέσης βασισμένης στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και μεριμνούν ώστε να δημιουργηθεί ένας χώρος ασφαλής, όπου σκέψεις, συναισθήματα και προβληματισμοί τοποθετούνται σε ένα πλαίσιο

διεργασίας και επαναπροσδιορισμού.

«Αυτό που προσπαθώ να τους εξηγήσω είναι ότι εγώ είμαι εδώ για εκείνους [...] και ότι δεν είμαι εδώ για να τους κρίνω [...] πρώτα απ' όλα δεν είμαστε εμείς κακοποιητικοί προς εκείνους [...] αισθάνονται μια ασφάλεια, μας βλέπουν σαν σύμμαχο.» (Σ2)

«Η εικόνα ότι είμαστε ο ελεγκτικός μηχανισμός εξακολουθεί να υπάρχει και έρχονται με τον φόβο ότι θα τους κρίνουμε, ότι θα τους απορρίψουμε [...] χρειάζεται να χτίσεις μια σχέση εμπιστοσύνης στη διαδικασία [...] τότε είναι πολύ πιο ουσιαστική και πολύ πιο αποτελεσματική η αξιολόγηση και η προετοιμασία [...]» (Σ5)

«Ξέρεις, κάποιοι φοβούνται επειδή είμαστε ο φορέας ο εποπτικός και ο ελεγκτικός, μπλέκεται λίγο ο ρόλος [...]» (Σ12)

Η δυναμική αυτή αλληλεπίδραση θεωρείται ουσιώδης για την επιτυχή έκβαση της αξιολόγησης, της προετοιμασίας και της ομαλής προσαρμογής των εμπλεκόμενων μερών (Bergsund et al., 2018; Grogger & Bhagwan, 2023), ενώ οι Wirzén και Lindgren (2021) αναφέρουν ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί οφείλουν να δημιουργούν τις προϋποθέσεις, ώστε οι υποψήφιοι θετοί γονείς να αποκαλύψουν πτυχές του εαυτού τους και να μοιραστούν εμπειρίες ζωής που θα βοηθήσουν τον επαγγελματία στη διαμόρφωση μιας τεκμηριωμένης και αξιόπιστης αξιολόγησης.

Ως θεμελιώδη ζητήματα διαπραγμάτευσης επισημάνθηκαν η διερεύνηση των κινήτρων και των προσδοκιών των υποψήφιων θετών γονέων, τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, καθώς και η αναδόμηση του φαντασιακού παιδιού. Ειδικά η διερεύνηση των κινήτρων που αποτελούν το εναρκτήριο λάκτισμα της διαδικασίας, είναι εξαιρετικής σημασίας για την έκβαση της τεκνοθεσίας. Συνδυαστικά με τα κίνητρα, οι μη ρεαλιστικές προσδοκίες, οι οποίες μπορεί να αφορούν είτε σε μια εξιδανικευμένη εικόνα για το παιδί και την οικογενειακή ζωή είτε στις δικές τους ικανότητες ως γονέων, αποτελούν σημαντικό παράγοντα κινδύνου και, ως εκ τούτου, η επεξεργασία και ο επαναπροσδιορισμός τους σε μια πιο ρεαλιστική βάση βρίσκεται υψηλά στην ατζέντα της προετοιμασίας (Grogger & Bhagwan, 2023; Palacios, Adroher et al., 2019).

«[...] Δουλεύουμε αρκετά τα στερεότυπα και τις προσδοκίες, γιατί αλλιώς και το παιδί θα υποφέρει και οι γονείς θα ματαιωθούν [...]» (Σ4)

«[...] διερευνώ πεποιθήσεις γύρω από τον θεσμό της υιοθεσίας, τι προσδοκίες έχουν, τα κίνητρα τους [...] έρχονται αλλιώς και φεύγουν αλλιώς [...] Γενικά, είναι διπλή η δουλειά, είναι αξιολόγηση και προετοιμασία μαζί» (Σ5)

«Το ένα κομμάτι της κοινωνικής μελέτης είναι να διερευνήσει τα κίνητρα των ανθρώπων που έρχονται να υιοθετήσουν, τη στάση τους απέναντι στην υιοθεσία, να μην έχουν προκαταλήψεις [...] το άλλο είναι ευαισθητοποιώ και εκπαιδεύω για τα ειδικά θέματα της υιοθεσίας, ποια είναι αυτά παιδιά. Είναι σημαντικό να το καταλάβουν αυτό το κομμάτι [...]» (Σ25)

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ζήτημα της υπογονιμότητας, προκειμένου να εκτιμηθεί εάν έχει διαμορφωθεί ο απαραίτητος ψυχικός χώρος για την υποδοχή του παιδιού. Η βιβλιογραφία αναδεικνύει ως σημαντικό προγνωστικό παράγοντα για την καλή έκβαση της τεκνοθεσίας την αποδοχή της αδυναμίας απόκτησης βιολογικού παιδιού (Schofield & Beek, 2023). Ωστόσο, ο παράγοντας αυτός θα πρέπει να συνεκτιμάται με άλλες παραμέτρους και να διαχωρίζεται από τις προσωπικές αξίες, τις πεποιθήσεις και τα στερεότυπα του επαγγελματία. Ο Jakhara (2018) μάλιστα επισημαίνει ότι η υπερβολική εστίαση σε αυτό το ζήτημα ενδέχεται να δημιουργήσει συναισθήματα αμφισβήτησης και δυσπιστίας και να περιορίσει την ενσυναίσθηση και την αμοιβαία

εμπιστοσύνη μεταξύ κοινωνικών λειτουργών και υποψήφιων θετών γονέων, παρεμποδίζοντας τελικά την ανοιχτή και ουσιαστική επικοινωνία.

« [...] έρχονται σε άσχημες ψυχολογικές συνθήκες, γιατί έχουν ήδη ματαιωθεί, έχουν κουραστεί από τις εξωσωματικές ή την υπογονιμότητα τους που δεν είναι δουλεμένη. Η ματαίωση που δεν είναι δικό τους παιδί, αν δεν δουλευτεί έχει σκαμπανεβάσματα αρκετά στην πορεία.» (Σ8)

Σημαντική είναι και η διερεύνηση της στάσης των υποψήφιων θετών γονέων απέναντι στην αποκάλυψη και την αναζήτηση ριζών (Liang et al., 2024; Palacios, Rolock et al., 2019). Καθοριστικό ρόλο παίζει η ειλικρινής επικοινωνία καθώς αναμένεται ότι αυτή θα βοηθήσει το παιδί να συμπληρώσει, νοητικά και ψυχικά, τα κομμάτια του προσωπικού του παζλ χτίζοντας την ταυτότητα του, αλλά και θα συμβάλλει στο να εδραιώσει το αίσθημα του ανήκειν στη θετή οικογένεια (Luu et al., 2018). Αυτή την πολύ σημαντική διάσταση θα πρέπει οι υποψήφιοι θετοί γονείς να την γνωρίζουν εκκινώντας τη διαδικασία, ώστε να προετοιμαστούν επαρκώς, δεδομένου ότι συνιστά μια πρόκληση που θα αναμοχλεύεται διαρκώς, θα επηρεάζει και θα διαμορφώνει τη σχέση τους με το παιδί.

«[...] Επίσης, αυτό που δουλεύουμε είναι ότι, στην υιοθεσία υπάρχει το κομμάτι της ενημέρωσης, του σεβασμού του ιστορικού του παιδιού, της ταυτότητας, τις ρίζες του. Αν δεν μπορείς να ανταπεξέλθεις σε αυτά, η υιοθεσία δεν θα πάει καλά και δεν θα φταίει το παιδί, αλλά ο γονέας που δεν θα είναι προετοιμασμένος.» (Σ4)

Όλα τα προαναφερθέντα ζητήματα τίθενται σε διεργασία μέσα από μια αναστοχαστική προσέγγιση με σκοπό να εντοπιστούν τα δυνατά σημεία των υποψηφίων θετών γονέων, αλλά και εκείνα που απαιτούν περαιτέρω ενίσχυση ώστε τελικά να διαμορφωθεί μια πιο συνειδητοποιημένη στάση, επιτρέποντας την ουσιαστική σύνδεση με το μελλοντικό τους παιδί. Κατά τις Schofield και Beek (2023), η διαδικασία της αξιολόγησης μπορεί να αναγνωριστεί ως εκτίμηση της ικανότητας των μελλοντικών γονέων να προσφέρουν μια ασφαλή βάση σε ένα παιδί, ενώ οι Wirzén και Čekaitė (2022) επισημαίνουν ότι πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία που ενσωματώνει τη συμβουλευτική υποστήριξη και τη συνηγορία.

«Η προετοιμασία, θεωρώ ότι αφορά όλη την διαδικασία αξιολόγησης [...] Θέλω να δούμε αν τα χαρακτηριστικά εκείνα της προσωπικότητας του καθενός θα είναι βοηθητικά για να αναλάβουν τη φροντίδα ενός παιδιού και θα είναι βοηθητικά και για τους ίδιους [...] τους εξηγώ ότι η δομή που τους αξιολόγησε είναι με το μέρος τους. Σαν ο συνήγορος τους.» (Σ2)

«Θέλουν και μια υποστήριξη για να καταλάβουν ουσιαστικά ποια είναι και τα πράγματα που θα προκύψουν μετά. Το δύσκολο και το πιο challenging στην υιοθεσία είναι το τι γίνεται μετά, από τη στιγμή που είσαι με το παιδί. Εκεί πρέπει να κάνουν το μεγαλύτερο focus για να καταφέρουν να συνδεθούν, να δημιουργηθεί ο δεσμός, να γίνουν οικογένεια.» (Σ6)

«[...] θα έρθει ένα παιδί που θα έχει απομακρυνθεί από το σπίτι του, έχει κακοποιηθεί [...] να δούμε πρακτικά αν με αυτόν τον τρόπο που θα γίνεις γονέας, είσαι έτοιμος να ανταποκριθείς στις απαιτήσεις αυτού του τύπου της γονεϊκότητας. Τους βάζω να συζητάμε τι οι ίδιοι νιώθουν ότι τους λείπει για να γίνουν κατάλληλοι γονείς [...] δηλαδή τους κάνω μέτοχους.» (Σ13)

Σχετικά με τη νοηματοδότηση της προετοιμασίας, η πλειονότητα των κοινωνικών λειτουργών θεωρεί ότι δεν ταυτίζεται με την ετυμολογία της λέξης, καθώς συνιστά μια

εξελισσόμενη διαδικασία, η οποία αναπροσαρμόζεται με βάση τις αναδυόμενες ανάγκες. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η έλλειψη χρόνου και διαθέσιμων οικονομικών και έμψυχων πόρων δυσχεραίνει στην πράξη την προοπτική αυτή. Οι Bergsund et al. (2018), Featherstone και Gupta (2020) και Groger και Bhagwan (2023) έχουν καταδείξει ότι η συρρίκνωση των διαθέσιμων πόρων στις κοινωνικές υπηρεσίες σε συνδυασμό με την απουσία δομημένων προγραμμάτων, συνεπάγονται αναντιστοιχία μεταξύ της ανάγκης για υποστηρικτικές υπηρεσίες και εφαρμοζόμενης πρακτικής.

«Η προετοιμασία θεωρώ ότι θα πρέπει να αφορά εκτεταμένη περίοδο, να μην είναι περιορισμένης διάρκειας. Δηλαδή να μην αφήνονται εκεί σε κατάσταση pending [...]» (Σ2)

«Δεν είναι μια έννοια που περιορίζεται σε αυτό που σημαίνει ετυμολογικά η λέξη, αλλά είναι μια έννοια που αφορά το πριν, το κατά τη διάρκεια και το μετά [...]» (Σ5)

«[...] βλέπουμε ότι είναι και σαν αίτημα μετά από τους ίδιους το να είχαν μια καλύτερη προετοιμασία. Γιατί το ότι γυρνάνε και ξαναγυρνάνε στην υπηρεσία, σημαίνει ότι συνέχεια κάτι προκύπτει που δεν ξέρουν πως να το διαχειριστούν [...]» (Σ6)

«Όλες οι υπηρεσίες έχουμε την ίδια παιδική ασθένεια που λέω εγώ, είμαστε υποστελεχωμένες [...] έχουμε πολύ μεγάλη έλλειψη προσωπικού σε σχέση με τις απαιτήσεις [...]» (Σ15)

«Εντάξει είναι πολύ υποστελεχωμένη η παιδική προστασία [...] είναι ατέρμονη δουλειά και σε πολύ πιεστικό χρονικό διάστημα. Δεν μπορεί εύκολα να ανταπεξέλθει κανένας κοινωνικός λειτουργός.» (Σ21)

«[...] Στα λέω παραδειγματικά για να δεις ότι δεν υπάρχει ο χρόνος για να κάνεις παραπάνω επιστημονικό έργο.» (Σ22)

Ένας βασικός στόχος της προετοιμασίας είναι να κατανοήσουν οι υποψήφιοι θετοί γονείς τι σημαίνει ο θεσμός και ποιες προκλήσεις περιλαμβάνει η φροντίδα ενός παιδιού με τραύμα και εμπειρίες παραμέλησης ή/και κακοποίησης. Παράλληλα, δίνεται έμφαση στην ενδυνάμωσή τους, ώστε να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στον γονεϊκό τους ρόλο. Ορισμένοι επαγγελματίες αναγνωρίζουν την προετοιμασία ως μια ευκαιρία για περαιτέρω ενδοσκόπηση. Σύμφωνα με τους Bovenschen et al. (2023), οι θετές οικογένειες χρειάζονται συνεχή υποστήριξη και μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, με ιδιαίτερη έμφαση στην ενίσχυση των δεξιοτήτων τους για τη διαχείριση των συναισθηματικών και συμπεριφορικών δυσκολιών των παιδιών.

«Μεγάλο κομμάτι η προετοιμασία [...] Παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στο πώς θα εξελιχθεί η υιοθεσία και κυρίως το πώς θα το δουλέψουν αυτοί μέσα τους [...] Ουσιαστικά είναι μια συνεχής διαδικασία η προετοιμασία.» (Σ4)

«Χρειάζεται να εκπαιδύσουμε αυτούς τους γονείς, και να τους βάλουμε και πολλά εργαλεία διαχείρισης των δυσκολιών [...] ταυτόχρονα, να τους βοηθήσουμε σε αυτή τη διαδικασία της αυτογνωσίας.» (Σ5)

«Επίσης, τους βάζεις απέναντι στο ότι τα παιδιά που είναι διαθέσιμα είναι παιδιά από ιδρύματα, κουβαλάνε εγκατάλειψη, συναισθηματική απώλεια.» (Σ7)

«Τεράστιο κεφάλαιο θεωρώ [...] Να δουλέψουμε μαζί τους πάνω στο τι σημαίνει φροντίδα, όρια, τραύμα, σεβασμός και αποδοχή της ιστορίας και της ταυτότητας του παιδιού.» (Σ12)

«Πολλοί γονείς μπαίνουν σε αυτή τη διαδικασία ήδη τραυματισμένοι από εξωσωματικές, από την κατάρρευση των προσδοκιών για το πώς θα φτιάξουν μια οικογένεια, την αξιολόγηση, τη γραφειοκρατία [...] Εάν είναι προετοιμασμένοι, το έχω δει να συμβαίνει, μπορεί να πάνε όλα πολύ όμορφα και ομαλά.» (Σ20)

Η επεξεργασία των κινήτρων κατέχει κεντρικό ρόλο και στη διαδικασία της προετοιμασίας, καθώς συνδέονται άρρηκτα με τις προσδοκίες των υποψηφίων θετών γονέων, με τον τρόπο που θα ανταποκριθούν στον γονεϊκό ρόλο και με τη στάση τους απέναντι στις προκλήσεις της θετής γονεϊκότητας. Η πλειοψηφία των κοινωνικών λειτουργών θεωρεί ότι πρωταρχικό κίνητρο των υποψηφίων είναι η ανάγκη αντιμετώπισης της ατεκνίας και ανταπόκρισης στις κοινωνικές πιέσεις. Επίσης, ορισμένοι επαγγελματίες έχουν διαπιστώσει από την εμπειρία τους στο πεδίο ότι τόσο τα κίνητρα όσο και οι προσδοκίες σχετίζονται με το κοινωνικο-μορφωτικό προφίλ των υποψηφίων.

«Η απόκτηση παιδιού στη μεγάλη πλειοψηφία είναι για να καλύψουν το κοινωνικό κομμάτι, να μην απομονωθούν από την κοινωνία και λιγότερο το παιδοκεντρικό.» (Σ8)

«Οι περισσότεροι υποψήφιοι, και το καταλαβαίνω αυτό, έχουν ιδιοτελή κίνητρα, δηλαδή άτεκνα ζευγάρια που κυρίως ήθελαν να αποκτήσουν ένα παιδί και να γίνουν γονείς. Δεν είχαν σκεφτεί, παρά ελάχιστες περιπτώσεις, την πλευρά του παιδιού.» (Σ21)

«Όσοι είναι πιο χαμηλού επιπέδου [...] έχουν πιο πολύ συναίσθημα, πιο ρεαλιστικές προσδοκίες, μπορούν και επικοινωνούν καλύτερα την ενημέρωση, με αγάπη, με ζεστασιά και όχι το είπα διεκπεραιωτικά και τελείωσε ή που έχουν την νταντά και δεν έχουν έρθει τόσο κοντά στο παιδί.» (Σ4)

«Σε πιο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο δεν βλέπεις τόσο εύκολα εμμονές να αποκτήσω παιδί λόγω κοινωνικότητας, είναι πιο γνήσιο ενδιαφέρον.» (Σ8)

«Έχουμε δει ανθρώπους που είναι πιο μέτριο κοινωνικό, οικονομικό, επαγγελματικό επίπεδο και έχουν ανταποκριθεί στην υιοθεσία πολύ καλύτερα. Γιατί είναι πιο κοντά στο παιδί και πιο κοντά στην πραγματικότητα ενός παιδιού.» (Σ12)

Αναπόσπαστο μέρος της προετοιμασίας αποτελεί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θεσπίστηκε με τον Νόμο 4538/2018, το οποίο η πλειονότητα των επαγγελματιών αποτιμά θετικά χαρακτηρίζοντάς το ως μια ουσιώδη προσθήκη. Επιπλέον, αναγνωρίζεται η συμπληρωματική του λειτουργία στις υπόλοιπες υποστηρικτικές υπηρεσίες που παρέχονται από τους κοινωνικούς λειτουργούς, συμβάλλοντας στη βελτίωση της προετοιμασίας. Σύντονα είναι τα συμπεράσματα της μελέτης των Κούτρα και συν. (2023), όπου η εκπαίδευση αξιολογείται από τους κοινωνικούς λειτουργούς ως ένα θετικό μέτρο με πολλαπλά οφέλη τόσο για τους υποψηφίους θετούς γονείς όσο και για τα παιδιά.

«Μεγάλο ρόλο στην προετοιμασία παίζει και το κομμάτι της επιμόρφωσης [...] θεωρώ ότι όσο προχωράνε αναβαθμίζεται η ποιότητα της επιμόρφωσης [...]» (Σ15)

«Τα εκπαιδευτικά προγράμματα ήταν το καινοτόμο στοιχείο που εισήγαγε ο νέος νόμος. Είναι εξαιρετικά βοηθητικά. Δεν λύνουν όλα τα προβλήματα, αλλά φυτεύουν το σπόρο.» (Σ19)

Ορισμένοι επαγγελματίες υπογράμμισαν ως μειονεκτήματα τη διάρκεια των προγραμμάτων, το εγχειρίδιο εκπαίδευσης που χορηγήθηκε από το Υπουργείο και τη φιλοσοφία που διέπει την επιμόρφωση, ενώ δύο κοινωνικοί λειτουργοί εστίασαν στη σημασία της αξιολόγησης και επιλογής των εκπαιδευτών/τριών. Οι Bergsund et al. (2018), επισημαίνουν ότι οι επαγγελματίες που εμπλέκονται στη διαδικασία αξιολόγησης θα πρέπει να διαφοροποιούνται από εκείνους που αναλαμβάνουν τον ρόλο του εκπαιδευτή, προκειμένου να διασφαλιστεί η αντικειμενικότητα της διαδικασίας.

«Έχουνε δώσει ένα εγχειρίδιο, που λέει κάποια θεωρητικά, είναι ελλιπέστατο [...] Αυτές οι ενότητες, κατά την ταπεινή μου γνώμη, είναι η μία μέσα στην άλλη [...]» (Σ9)

«Εγώ το εγχειρίδιο το βρήκα χάλια εξ' αρχής, οπότε λέω πρέπει να βρούμε άλλη βιβλιογραφία [...] αναδιαμορφώνω με βάση το feedback που παίρνω από τους υποψηφίους ή από ερωτήματα που προκύπτουν.» (Σ13)

«Η εκπαίδευση είναι πολύ ιδιαίτερη διαδικασία [...] όσοι την αγαπούν και όσοι μπορούν [...] θα πρέπει να υπάρχει πανελλαδικά ένα μητρώο εκπαιδευτών με τυπικά προσόντα, αλλά και με μια αξιολόγηση. Δεν είναι απλό, είναι πολύ σημαντικό. Εδώ μιλάμε για ζωές παιδιών.» (Σ22)

Πρώιμη Παρέμβαση

Η έννοια της πρώιμης παρέμβασης ερμηνεύεται από τους επαγγελματίες πολυδιάστατα, ωστόσο ως κοινή πεποίθηση καταγράφηκε ότι τα δομημένα προγράμματα πρώιμης παρέμβασης είναι σημαντικά για τη θετική έκβαση της τεκνοθεσίας, αν και απουσιάζουν από την υφιστάμενη πρακτική. Ορισμένοι κοινωνικοί λειτουργοί συσχέτισαν την έννοια *πρώιμη* με το στάδιο πριν τον ερχομό του παιδιού στην οικογένεια και ανέφεραν ότι η στόχευση θα πρέπει να είναι στην ενίσχυση των δεξιοτήτων των υποψήφιων θετών γονέων, ώστε να ανταποκριθούν πιο αποτελεσματικά στις προκλήσεις του ρόλου τους. Η ποιότητα και τα συναισθηματικά γνωρίσματα των μελών του οικογενειακού συστήματος, καθώς και οι γονεϊκές δεξιότητες επηρεάζουν καθοριστικά την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού (Angley et al., 2015).

«Μια παρέμβαση που τη σχεδιάζεις και την υλοποιείς έγκαιρα και δομημένα. Μια δράση που ξεκινάει αμέσως μετά τη διαδικασία της αξιολόγησης με στόχο να προετοιμάσεις όσο το δυνατόν καλύτερα τους μελλοντικούς γονείς για τον ρόλο τους [...] Η συμβολή τέτοιων παρεμβάσεων είναι πολύ σημαντική [...]» (Σ1)

«Μια ολοκληρωμένη δουλειά, προκειμένου να βοηθηθούν οι άνθρωποι στον ρόλο τους και στην όλη νέα πραγματικότητα που χρειάζεται στήριξη. Άρα παρεμβαίνεις προς τους υποψηφίους γονείς σε ένα αρχικό στάδιο.» (Σ12)

Άλλοι επαγγελματίες τοποθετούν την πρώιμη παρέμβαση μετά την ένταξη του παιδιού στην οικογένεια, επισημαίνοντας την αναγκαιότητα μιας οικογενειοκεντρικής προσέγγισης, η οποία θα περιλαμβάνει τόσο τους γονείς όσο και τα παιδιά, εστιάζοντας στην προσαρμογή τους, στην ενίσχυση της ποιότητας της γονεϊκής φροντίδας, καθώς και στη βελτίωση της αλληλεπίδρασης γονέα-παιδιού. Η μετα-αναλυτική μελέτη των Dunst et al. (2019) ανέδειξε άμεσες και έμμεσες θετικές επιδράσεις των οικογενειοκεντρικών πρώιμων παρεμβάσεων στη γνωστική και κοινωνικοσυναισθηματική ανάκαμψη των παιδιών από τις επιπτώσεις προηγούμενων δυσμενών εμπειριών, στις πεποιθήσεις αυτο-αποτελεσματικότητας των γονέων, στην υιοθέτηση ευαίσθητων γονεϊκών πρακτικών και στη σχέση γονέων-παιδιών.

«Η πρώιμη παρέμβαση έχει να κάνει με την έγκαιρη προετοιμασία του υποψήφιου θετού ζευγαριού ή μόνου προσώπου για τον γονεϊκό ρόλο και θα πρέπει σίγουρα να συμπεριλαμβάνει και το παιδί.» (Σ2)

« [...] πριν εξελιχθεί, ωριμάσει κάτι, πάμε να προλάβουμε μία, δεν θα πω αρνητική εξέλιξη [...] Πάμε να προλάβουμε μία δυσλειτουργία, αλλά και να ενισχύσουμε τα θετικά κομμάτια που υπάρχουν [...] Πρώιμη παρέμβαση στην υιοθεσία είναι, όταν έχουν, ήδη τα παιδιά [...]» (Σ9)

Επιπλέον, ορισμένοι επαγγελματίες αντιλαμβάνονται την πρώιμη παρέμβαση ως διαδικασία που συνδέεται με την πρώιμη ηλικία, υπό την οπτική της έγκαιρης ανίχνευσης

παραγόντων επικινδυνότητας που σχετίζονται με τις αρνητικές εμπειρίες και την ιδιοσυγκρασία των παιδιών. Οι πρώιμες δυσμενείς εμπειρίες και η μακροχρόνια παραμονή σε ιδρύματα επιδρούν καταλυτικά στην ανάπτυξη των γνωστικών, κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, καθώς ο εγκέφαλος στα πρώτα χρόνια της ζωής παρουσιάζει υψηλή νευροπλαστικότητα, δημιουργώντας δισεκατομμύρια νευρικές συνδέσεις μέσω της αλληλεπίδρασης γενετικού δυναμικού, περιβάλλοντος και εμπειριών (Joseph et al., 2023).

«Με πάει περισσότερο στο ηλικιακό. Ουσιαστικά πώς μπορούμε να παρέμβουμε πολύ νωρίς, ώστε να προλάβουμε και να ενισχύσουμε πράγματα που σε μετέπειτα ηλικίες θα ήταν πολύ δύσκολο να ανατρέψουμε [...]» (Σ3)

«Πρώιμη για μένα σημαίνει ότι, προσπαθούμε να προλάβουμε πράγματα πριν παρουσιαστούν, σε μικρές ηλικίες αν είναι δυνατόν [...]» (Σ4)

Υπήρξαν και κάποιες μεμονωμένες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες (α) ο πρώιμος χαρακτήρας της παρέμβασης αφορά την υποστήριξη των βιολογικών οικογενειών υψηλού κινδύνου ώστε να αποτραπεί η απομάκρυνση του παιδιού, (β) η πρώιμη παρέμβαση ξεκινάει από το επίπεδο της κοινωνίας και (γ) δεν είναι σαφής ο όρος *πρώιμη* και η σύνδεση με τον θεσμό της τεκνοθεσίας.

«Το αντιλαμβάνομαι ως υποστήριξη στη βιολογική οικογένεια [...] στην υιοθεσία σημαίνει πρώτα απ' όλα σωστή ενημέρωση και εκπαίδευση των υποψηφίων [...] αν δεν το πιάσεις το νήμα στην αρχή, το έχασες [...]» (Σ22)

«[...] επίσης, η ευαισθητοποίηση της κοινότητας είναι πρώιμη παρέμβαση.» (Σ14)

«Πρώιμη παρέμβαση δεν πάει κάπου το μυαλό μου σε κάτι συγκεκριμένο, πρόληψη σημαίνει για μένα.» (Σ7)

Συζήτηση-Προοπτικές

Η παρούσα έρευνα αναδεικνύει πως ο θεσμός της τεκνοθεσίας δεν περιορίζεται απλώς σε μια νομική πράξη, αλλά αποτελεί μια κοινωνική διαδικασία με πολλαπλές και σύνθετες διαστάσεις στις οποίες συγκαταλέγονται ψυχοκοινωνικές και συναισθηματικές προκλήσεις, πολιτισμικές και πολιτικές πτυχές, σχέσεις ανισότητας ισχύος, προκαταλήψεις και στερεότυπα κ.ά. Επίσης, διαφαίνεται πως η επιτυχής υλοποίηση του θεσμού δεν εξαρτάται μόνο από το θεσμικό πλαίσιο ή/και τη διοικητική οργάνωση, αλλά και από το πώς νοηματοδοτείται, βιώνεται και εφαρμόζεται από τους κοινωνικούς λειτουργούς. Επιπλέον, η πολυσημία που διαπιστώνεται σε έννοιες-κλειδιά όπως η *προετοιμασία*, η *πρώιμη παρέμβαση* και η *καταλληλότητα* των υποψήφιων θετών γονέων, πιθανώς αντανάκλα την πολυπλοκότητα του θεσμού, αλλά και την επιρροή κοινωνικών αναπαραστάσεων και της υποκειμενικής εμπειρίας, θεώρησης και ερμηνείας από την πλευρά των επαγγελματιών. Ως εκ τούτου, εκτιμάται ότι η διαμόρφωση ενός ενιαίου και σαφούς θεωρητικού πλαισίου και κοινών εργαλείων/πρωτοκόλλων, θα μπορούσε να συμβάλλει στη συνοχή, την αποτελεσματικότητα και την αποφυγή αλληλεπικαλύψεων των εφαρμοζόμενων παρεμβάσεων, αλλά και να αποτελέσει δικλείδα ασφαλείας κατά τη συνεργασία κοινωνικών λειτουργών και υποψήφιων θετών γονέων.

Διερευνώντας την έννοια της προετοιμασίας των υποψήφιων θετών γονέων-προκύπτει ότι συνιστά μια διαδικασία χωρίς διακριτά εννοιολογικά, πρακτικά και χρονικά όρια. Τα ευρήματά μας καταδεικνύουν την πολυδιάστατη και δυναμική της φύση, καθώς γίνεται αντιληπτή από τους συμμετέχοντες ως μια διαδικασία που εκκινεί, ήδη, από τη λήψη της απόφασης των υποψηφίων και κινείται σε ένα συνεχές, ενσωματώνοντας την ψυχοεκπαίδευση, τη συμβουλευτική και την

έγκαιρη παρέμβαση. Επιπλέον, αποτυπώνεται και στη δική μας έρευνα η διαπίστωση που έχει καταγραφεί σε προηγούμενες μελέτες ότι, δηλαδή, η προετοιμασία είναι σημαντικό να επεκτείνεται και μετά την ολοκλήρωση της τεκνοθεσίας οπότε και αναδύονται οι ουσιαστικές προκλήσεις μέσα από την καθημερινή αλληλεπίδραση της δυάδας γονέα-παιδιού (Bovenschen et al., 2023; Groger & Bhagwan, 2023).

Παράλληλα, αναγνωρίζεται ότι η θετή γονεϊκότητα συνδέεται με ιδιαίτερες ψυχοκοινωνικές διεργασίες, οι οποίες διαφοροποιούνται σημαντικά από εκείνες της βιολογικής. Στο πλαίσιο αυτό, η προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων ερμηνεύεται από τους κοινωνικούς λειτουργούς ως μία πολυπαραγοντική διαδικασία αυτογνωσίας, αναστοχασμού και προσωπικής ανάπτυξης, όπου επαγγελματίας και υποψήφιος θετός γονιός αλληλεπιδρούν και συν-διαμορφώνουν το πλαίσιο συνεργασίας. Ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε ένα γραμμικό, τυποποιημένο μοντέλο. Αντίστοιχα, προγενέστερες έρευνες επισημαίνουν ότι η προετοιμασία δεν αφορά μόνο στην εκπαίδευση σε γονεϊκές δεξιότητες, αλλά περιλαμβάνει την ενδοσκόπηση, την αναγνώριση και επεξεργασία τραυμάτων και ματαιώσεων, τη βαθύτερη κατανόηση κινήτρων και προσδοκιών κ.ά. (Palacios, Adroher et al., 2019; Schofield & Beek, 2023). Επίσης, στοιχειοθετείται ότι η κατάλληλη προετοιμασία, σε συνδυασμό με τα ατομικά χαρακτηριστικά των θετών γονέων, καθώς και με την ηλικία και την ιδιοσυγκρασία του παιδιού, αποτελούν σημαντικούς προγνωστικούς δείκτες για την προσαρμογή του οικογενειακού συστήματος και την έκβαση της τεκνοθεσίας (Foli et al., 2017; McKay & Ross, 2010).

Όσον αφορά στα εκπαιδευτικά προγράμματα, παρατηρείται σημαντική απόκλιση ως προς την εφαρμογή τους. Σε διεθνές επίπεδο, κυριαρχεί η υλοποίηση δομημένων και θεωρητικά τεκμηριωμένων παρεμβάσεων, με τη συμμετοχή εκπαιδευμένων επαγγελματιών, διεπιστημονική συνεργασία και σαφή διαχωρισμό ρόλων μεταξύ αξιολογητών και εκπαιδευτών (Brodzinsky et al., 2022; Ni Chobhthaigh & Duffy, 2019). Στην ελληνική πραγματικότητα, η θεσμοθέτηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων για υποψήφιους θετούς γονείς συνιστά μια καινοτόμο πρωτοβουλία, η οποία, σύμφωνα με την πλειονότητα των συμμετεχόντων, καλύπτει ένα σημαντικό κενό του παρελθόντος και συμπληρώνει τις υφιστάμενες υποστηρικτικές υπηρεσίες. Ωστόσο, παρότι το επίσημο Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης Υποψήφιων Θετών Γονέων του Υπουργείου παρέχει βασικές οδηγίες και προτάσεις για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, οι επαγγελματίες επισημαίνουν την ύπαρξη ανομοιογένειας στις πρακτικές που εφαρμόζονται τόσο εντός όσο και μεταξύ των φορέων. Οι διαφοροποιήσεις αυτές συναρτώνται με τη δυναμική του εκάστοτε φορέα, τη θεωρητική πλαισίωση της εκπαίδευσης, τη δομή και το περιεχόμενο της, καθώς και την εμπειρία, τα προσόντα και τον επιστημονικό πλουραλισμό των εκπαιδευτών, περιορίζοντας την οριζόντια συνοχή και, πιθανόν, την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων. Αυτό, ενδεχομένως, δημιουργεί ένα ζήτημα άνισης μεταχείρισης των υποψηφίων, υπό την έννοια της ποιότητας των υπηρεσιών που λαμβάνουν ανάλογα τον φορέα αρμοδιότητας. Από την άλλη πλευρά, η ευελιξία στην εφαρμογή των προγραμμάτων παρέχει τη δυνατότητα προσαρμογής τους στις ιδιαίτερες ανάγκες και χαρακτηριστικά κάθε εκπαιδευόμενης ομάδας. Πέραν όμως του επιμορφωτικού χαρακτήρα που κυρίως αναδεικνύεται στη βιβλιογραφία (Bergsund et al., 2018; Lee et al., 2018), στην παρούσα έρευνα τα εκπαιδευτικά προγράμματα αναγνωρίζονται και ως ασφαλείς χώροι μοιράσματος εμπειριών, συναισθημάτων και δικτύωσης μεταξύ ομοτίμων, εύρημα που εμπλουτίζει τη νοηματοδότηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας ως κοινωνικής εμπειρίας.

Επίσης, διαπιστώνεται ότι η προετοιμασία συνδέεται άρρηκτα με την αξιολόγηση καταλληλότητας των υποψηφίων θετών γονέων και αναδεικνύεται η διαμορφωμένη αντίληψη των επαγγελματιών ότι η αξιολόγηση δεν συνιστά απλά ένα εργαλείο διαπίστωσης της εκπλήρωσης των νομικών προϋποθέσεων και απλής διερεύνησης του γονεϊκού δυναμικού, αλλά προσεγγίζεται ως μια πολύπλευρη διαδικασία. Το εύρημα αυτό θα μπορούσε ίσως συμβάλλει στον επαναπροσδιορισμό των υφιστάμενων θεωρητικών παραδοχών, οι οποίες παρουσιάζουν την αξιολόγηση είτε ως γραφειοκρατικό στάδιο είτε ως ουδέτερη διαγνωστική πράξη (Wirzén & Lindgren, 2021), προτείνοντας τη μετατόπιση προς μια βιωματικά προσανατολισμένη και συμμετοχική προσέγγιση. Στο ίδιο πλαίσιο, οι Κατσαμά και Καλλινικάκη (2021) ενισχύουν την άποψη της αλληλένδετης σχέσης μεταξύ αξιολόγησης και προετοιμασίας, περιγράφοντάς την ως μια διαδικασία εκτίμησης σε ένα πλαίσιο συμβουλευτικής, η οποία αφενός αποσκοπεί στην τεκμηρίωση της επάρκειας των υποψηφίων και αφετέρου στην ανάδειξη ζητημάτων προς διεργασία και επανανοηματοδότηση.

Αρκετοί κοινωνικοί λειτουργοί επισήμαναν ότι, εκτός των άλλων, διερευνούν τυχόν στερεότυπα και προκαταλήψεις των υποψηφίων θετών γονέων, τα οποία, κυρίως, αφορούν στη διαφορετική εθνοτική/πολιτισμική προέλευση και το κοινωνικό στίγμα για τη διαφορετικότητα στον τρόπο δημιουργίας οικογένειας. Αν και θα ήταν ουτοπικό να πούμε ότι οι άνθρωποι είναι πλήρως απαλλαγμένοι από στερεότυπα και προκαταλήψεις, εντούτοις είναι καθοριστικής σημασίας να δίνεται ο χώρος για τη διεργασία τους σε ένα πλαίσιο αναγνώρισης, ανατροφοδότησης και αναπλαισίωσης που θα συμβάλλει στη γνωστική και συναισθηματική ετοιμότητα των υποψηφίων θετών γονέων. Όπως αναφέρουν οι Mounts και Bradley (2020), κεντρική θέση στα υπό διεργασία ζητήματα αποδίδεται στη δυνατότητα διαχείρισης των ενδεχόμενων πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων του παιδιού, αλλά και των κοινωνικών αντιλήψεων που εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν με κάποιο σκεπτικισμό τις μη παραδοσιακές μορφές οικογένειας. Αντίστοιχα, είναι σημαντικό στη διαδικασία αυτή ο κοινωνικός λειτουργός να είναι ενήμερος των δικών του προκαταλήψεων και στερεοτύπων γύρω από τον θεσμό, την υπογονιμότητα, τη διαφορετικότητα και την «καλή» γονεϊκότητα. Προς αποφυγή μεροληπτικής διαχείρισης των υποψηφίων, ο επαγγελματίας θα πρέπει να είναι σε θέση να διαχωρίζει το προσωπικό του αξιακό σύστημα, καθώς οι επικρατούσες νόρμες ενδέχεται να αναπαράγονται μέσα από τη διαδικασία της αξιολόγησης και της προετοιμασίας, το οποίο καθίσταται ακόμη πιο επισφαλές, όταν απουσιάζει η διεπιστημονική συνεργασία και η εποπτεία.

Σε όλη αυτή τη διαδικασία, οι κοινωνικοί λειτουργοί, όπως προκύπτει από τις προσωπικές τους αφηγήσεις, αφενός κατέχουν έναν πολυδιάστατο ρόλο-ως συντονιστές, συνοδοιπόροι σε μια σύνθετη διαδρομή, συνήγοροι και επιφορτισμένοι με την αρμοδιότητα λήψης σημαντικών αποφάσεων-, αφετέρου έρχονται αντιμέτωποι με μια σειρά από οργανωσιακές και επιστημονικές προκλήσεις. Παράλληλα, αποτυπώνεται η αντίφαση που χαρακτηρίζει τον ρόλο των επαγγελματιών, καθώς καλούνται να λειτουργήσουν ταυτόχρονα ως φορείς ελέγχου και υποστήριξης, δυισμός που έχει καταγραφεί και στη διεθνή βιβλιογραφία (Featherstone & Gupta, 2020). Περαιτέρω η παρούσα έρευνα φωτίζει εσωτερικές συγκρούσεις και συναισθηματικές προκλήσεις που βιώνονται στο πεδίο από τους επαγγελματίες, καθώς και τον σκεπτικισμό των υποψηφίων θετών γονέων για τον ρόλο τους. Το εύρημα αυτό θεωρείται σημαντικό, καθώς στρέφει τον φακό όχι μόνο στις δομικές δυσλειτουργίες του συστήματος κοινωνικής προστασίας, αλλά και στις διαπροσωπικές δυναμικές που το καθορίζουν και ενισχύει την ανάγκη για εξειδικευμένη εκπαίδευση και εποπτεία των επαγγελματιών.

Διευρύνοντας περαιτέρω εμπειρικά δεδομένα που έχουν καταγραφεί από δεκαετίες σχετικά με τα κίνητρα των υποψήφιων θετών γονέων, η παρούσα έρευνα επιδίωξε να ανιχνεύσει τις προσωπικές πεπειθήσεις των επαγγελματιών, καθώς τα φανερά ή συγκαλυμμένα στερεότυπα ενδέχεται να επηρεάσουν τη γενικότερη στάση τους απέναντι στους υποψήφιους θετούς γονείς και το πλαίσιο συνεργασίας που θα διαμορφώσουν. Οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι, για την πλειονότητα των άτεκνων ζευγαριών/ατόμων, τα κίνητρα που λειτουργούν ως έναυσμα για τη λήψη της απόφασης τεκνοθεσίας δεν είναι παιδοκεντρικά, αλλά συνδέονται με την κάλυψη της ανάγκης για εκπλήρωση του μητρικού ή/και πατρικού ρόλου και με κοινωνικές πιέσεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναιρούν την πρόθεση και την ικανότητα για προσφορά αγάπης και κατάλληλης φροντίδας. Ωστόσο, θεμελιώδης αρχή του θεσμού, όπως αποτυπώνεται στη διεθνή βιβλιογραφία και στα σχετικά νομικά κείμενα, δεν είναι η αποκατάσταση της ατεκνίας ενός ενήλικα, αλλά η προάσπιση του δικαιώματος των παιδιών να μεγαλώνουν σε ένα κατάλληλο, υποστηρικτικό και ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον που θα προάγει την ευημερία και την ομαλή ανάπτυξη τους. Προγενέστερες έρευνες επισημαίνουν ότι, όταν τα κίνητρα είναι αποκλειστικά προσωποκεντρικά, ενέχεται ο κίνδυνος ανεπιτυχούς διαχείρισης των συμπεριφορικών και συναισθηματικών δυσκολιών των παιδιών και μείωσης της ικανοποίησης από τον γονεϊκό ρόλο (Grogger & Bhagwan, 2023; Palacios, Adroher et al., 2019). Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη ότι τα κίνητρα είναι δυναμικά, κατά την πορεία της αξιολόγησης και μέσω της προετοιμασίας, όπου όπως έχει προαναφερθεί αφορούν σε μια αναστοχαστική διαδικασία, δημιουργείται ο χώρος για επεξεργασία και επαναπροσδιορισμό.

Αξιοσημείωτη και με ερευνητικό ενδιαφέρον είναι η διαπίστωση των κοινωνικών λειτουργών για τη διαφαινόμενη συσχέτιση μεταξύ κινήτρων, προσδοκιών και άσκησης του γονεϊκού ρόλου με το κοινωνικο-μορφωτικό προφίλ των θετών γονέων. Όπως αναδεικνύεται, οι υποψήφιοι θετοί γονείς από χαμηλότερα στρώματα διακινούνται συχνότερα από αλτρουιστικά και παιδοκεντρικά κίνητρα, έχουν πιο ρεαλιστικές προσδοκίες και ανταποκρίνονται με περισσότερη ζεστασιά και ενσυναίσθηση στα γονεϊκά τους καθήκοντα, εύρημα, το οποίο, στον βαθμό που γνωρίζουμε, δεν έχει καταγραφεί με σαφήνεια στη διεθνή βιβλιογραφία και προσφέρει τροφή για περαιτέρω στοχευμένη έρευνα. Σχετικά, οι Canzi et al. (2018) αναφέρουν ότι το μορφωτικό επίπεδο των θετών γονέων συναρτάται αρνητικά με την ανάκαμψη των παιδιών στις κοινωνικές δεξιότητες και στον συναισθηματικό τομέα, το οποίο αποδίδουν στις υψηλότερες προσδοκίες που θέτουν οι γονείς και στη δυσκολία των παιδιών να ανταποκριθούν σε αυτές.

Αναφορικά με την πρώιμη παρέμβαση, σύμφωνα με τους κοινωνικούς λειτουργούς και ομοίως με τα ευρήματα άλλων μελετών (Dunst et al., 2019; European Association of Service Providers for Persons with Disabilities [EASPD], 2021; European Commission [EC], 2024), θεωρείται καίριας σημασίας τόσο ως προληπτική στρατηγική όσο και ως υποστηρικτικός μηχανισμός που στοχεύει στην οικογένεια, αλλά και στα ευρύτερα υποσυστήματα που επηρεάζουν τη λειτουργία της. Παρόλο που διαπιστώνεται και στη διεθνή βιβλιογραφία ότι η πρώιμη παρέμβαση μεταβάλλεται ανάλογα με την ομάδα-στόχο, το πεδίο δράσης, τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα και το θεσμικό πλαίσιο (Dunst et al., 2019; Frazer, 2016), οι πολλαπλές νοηματοδοτήσεις που αποδίδονται από τους συμμετέχοντες, αναδεικνύουν την εννοιολογική τής ρευστότητα και αντανακλούν την έλλειψη ενός ενιαίου πλαισίου εφαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντίληψη που εστιάζει στην αξιοποίηση της πρώιμης παρέμβασης ως εργαλείου υποστήριξης της βιολογικής οικογένειας. Στις περιπτώσεις

των ευάλωτων ή/και με αυξημένους παράγοντες επικινδυνότητας οικογενειών, μια τέτοια συστηματική και δομημένη παρέμβαση θα μπορούσε να συμβάλει στην πρόληψη της απομάκρυνσης ενός παιδιού από το οικογενειακό του περιβάλλον και τοποθέτησής του σε ίδρυμα. Επίσης, γίνεται αναφορά στην αξιοποίησή της ως μέσου κοινωνικής ευαισθητοποίησης, δίνοντας χώρο για μια αναστοχαστική θεώρηση τόσο σε επίπεδο πολιτικής όσο και πρακτικής.

Σε πρακτικό επίπεδο, η έρευνα μας καταλήγει ότι, παρά την αναγνώριση της δυνητικά καθοριστικής συμβολής των δομημένων προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης στην πρόληψη και έγκαιρη αντιμετώπιση των αντίξων εμπειριών της παιδικής ηλικίας, τη διασφάλιση των απαραίτητων προϋποθέσεων για την ομαλή αναπτυξιακή διαδρομή των παιδιών και την επιτυχή έκβαση της τεκνοθεσίας, καταγράφεται απουσία τέτοιων παρεμβάσεων στο υφιστάμενο σύστημα παροχής υπηρεσιών. Η διαπίστωση αυτή εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινών προκλήσεων μεταξύ των εθνικών συστημάτων παιδικής προστασίας των κρατών μελών της ΕΕ, στις οποίες περιλαμβάνεται η απουσία πολιτικών πρόληψης, πρώιμης παρέμβασης και ολιστικής υποστήριξης (EC, 2024).

Συμπερασματικά, η μελέτη καταδεικνύει ότι η προετοιμασία των υποψήφιων θετών γονέων είναι μια συνεχής, σύνθετη διαδικασία που απαιτεί μια πολύπλευρη προσέγγιση και η πολυπαραγοντικότητα που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των παρεμβάσεων, αντικατοπτρίζει την πολυπλοκότητα του ίδιου του θεσμού. Τα προγράμματα προετοιμασίας θα πρέπει να έχουν διευρυμένη στόχευση, υπό το πρίσμα της οικολογίας της τεκνοθεσίας, ενώ παράλληλα το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, αλλά και η κατάλληλη εκπαίδευση-προετοιμασία των επαγγελματιών θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως σημαντικοί παράγοντες. Επίσης, προκύπτει ότι οι βασικές προϋποθέσεις που είχε επισημάνει δεκαετίες πριν ο Triseliotis (2000) για την επιτυχή έκβαση της τεκνοθεσίας, δηλαδή (α) η ύπαρξη κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου, (β) οι επαρκώς στελεχωμένες υπηρεσίες, (γ) οι εξειδικευμένοι κοινωνικοί λειτουργοί με εις βάθος κατανόηση του πεδίου και (δ) θετοί γονείς κατάλληλα προετοιμασμένοι για τον ρόλο τους, εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο επιστημονικής και θεσμικής διαπραγμάτευσης. Ως εκ τούτου, για να εξυπηρετήσει ο θεσμός της τεκνοθεσίας τον θεμελιώδη σκοπό του-το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού-πιο αποτελεσματικά και να λειτουργήσει ως επανορθωτική εμπειρία, απαιτείται περαιτέρω θεσμική αναδιάρθρωση, επένδυση στην εκπαίδευση των επαγγελματιών και υιοθέτηση μιας ολιστικής, οικογενειοκεντρικής προσέγγισης που θα απαντά συντονισμένα στις ανάγκες τόσο των θετών γονέων όσο και των παιδιών.

Περιορισμοί

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς που είναι χρήσιμο να ληφθούν υπόψη κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Αρχικά, η μη αντιπροσωπευτικότητα των συμμετεχόντων ως προς το φύλο, καθώς η πλειονότητα των επαγγελματιών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν γυναίκες, ενδέχεται να έχει περιορίσει την ποικιλομορφία των απόψεων που συλλέχθηκαν. Επιπλέον, η εθελοντική συμμετοχή μπορεί να οδηγήσει σε μεροληψία αυτοεπιλογής (self-selection bias) (Robinson, 2014), γεγονός που σημαίνει ότι ίσως έχουν αποτυπωθεί συγκεκριμένες αντιλήψεις και εμπειρίες, ενώ άλλες οπτικές δεν έχουν γίνει ορατές. Τέλος, το εργαλείο της ημιδομημένης συνέντευξης ενέχει τον κίνδυνο της χειραγώγησης, υπό την έννοια ότι οι συμμετέχοντες είναι πιθανόν να απάντησαν με βάση τα κοινωνικά αποδεκτά πρότυπα και όχι τις πραγματικές τους σκέψεις και πεποιθήσεις (Bryman, 2016).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Angley, M., Divney, A., Magriples, U., & Kershaw, T. (2015). Social support, family functioning and parenting competence in adolescent parents. *Maternal & Child Health Journal*, 19, 67-73. <https://doi.org/10.1007/s10995-014-1496-x>
- Anthony, R. E., Paine, A. L., & Shelton, K. H. (2019). Adverse childhood experiences of children adopted from care: The importance of adoptive parental warmth for future child adjustment. *International Journal of Environmental Research & Public Health*, 16(12). <https://doi.org/10.3390/ijerph16122212>
- Barbosa-Ducharne, M., & Marinho, S. (2019). Beyond the child's age at placement: Risk and protective factors in preadoption breakdown in Portugal. *Research on Social Work Practice*, 29(2), 143-152. <https://doi.org/10.1177/1049731518783855>
- Bergsund, H. B., Drozd, F., Hansen, M., & Jacobsen, H. (2018). Pre-adoption training: Experiences and recommendations from adoptive parents and course trainers. *Children and Youth Services Review*, 195, 282-289. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.11.008>
- Bovenschen, I., Hornfeck, F., & Kappler, S. (2023). Relations between children's and parents' behavior in adoptive families: A longitudinal analysis. *Adoption Quarterly*, 26(4), 364-388. <https://doi.org/10.1080/10926755.2023.2198520>
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V. & Clarke, V. (2023). Toward good practice in thematic analysis: Avoiding common problems and becoming a knowing researcher. *International Journal of Transgender Health*, 24(1), 1-6. <https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2129597>
- Brodzinsky, D. M., Gunnar, M., & Palacios, J. (2022). Adoption and trauma: Risks, recovery, and the lived experience of adoption. *Child Abuse & Neglect*, 130(2), 105309. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105309>
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods* (5th ed.). Oxford University Press.
- Canzi, E., Rosnati, R., Palacios, J., & Román, M. (2018). Internationally adopted children's cognitive and social-emotional development during the first post-adoption year: A longitudinal study. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(5), 517-530. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1316257>

Council of Europe (2008). *European Convention on the Adoption of Children (revised)*. <https://rm.coe.int/1680084823>

Dowdy-Hazlett, T. & Clark, S. L. (2023). Foster care is a roller coaster: A mixed-methods exploration of foster parent experiences with caregiving. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 42(1), 81-93. <https://doi.org/10.1007/s10560-023-00938-9>

Dunst, C. J., Hamby, D. W., & Raab, M. (2019). Modeling the relationships between practitioner capacity-building practices and the behavior and development of young children with disabilities and delays. *Educational Research & Reviews*, 14(9), 309-319. <https://doi.org/10.5897/ERR2019.3742>

European Association of Service Providers for Persons with Disabilities [EASPD] (2021). *Η Στρατηγική για την αποϊδρυματοποίηση στην Ελλάδα: Τεχνική υποστήριξη για τη διαδικασία αποϊδρυματοποίησης στην Ελλάδα*. <https://easpd.eu/>

Eriksson, P. K. (2016). *Prospective adoptive parents within pre-adoption services: An interplay of emotions and power in social interaction* [Doctoral Dissertation, University of Helsinki]. <https://helda.helsinki.fi/bitstreams/66f58ee4-8d29-4f4b-bf35-415415e28351/download>

European Commission (2024). *Commission recommendation on developing and strengthening integrated child protection systems in the best interests of the child*. <https://eur-lex.europa.eu>

Featherstone, B., & Gupta, A. (2020). Social workers' reflections on ethics in relation to adoption in the UK: Everywhere but Nowhere? *British Journal of Social Work*, 50, 833-849. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz033>

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (2019, reprinted). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American journal of preventive medicine*, 56(6), 774–786. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2019.04.001>

Foli, J. K., Lim, E., & South, S. C. (2017). Longitudinal analyses of adoptive parents' expectations and depressive symptoms. *Research in Nursing & Health*, 40(6), 564-574. <https://doi.org/10.1002/nur.21838>

Frazer, H. (2016). *Prevention and early intervention services to address children at risk of poverty*. Publications Office of the European Union

- Groger, R., & Bhagwan, R. (2023). Adoptive parents' experiences of support from social workers and informal networks during the adoption process. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 59(4), 324-336. <https://doi.org/10.15270/59-4-1169>
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στην ψυχολογία και την εκπαίδευση*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα & Βοηθήματα. https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-.pdf
- Jakhara, M. (2018). *The journey to adopt a child-A mixed methods study comparing aspiring parents' perceptions of the adoption process with those of social workers and social work managers* [Doctoral Dissertation, University of Derby]. <https://doi.org/10.48773/951v9>
- Joseph, J., Buss, C., Knop, A., de Punder, K., Winter, S.M., Spors, B., Binder, E. Haynes, J.D., & Heim, C. (2023). Greater maltreatment severity is associated with smaller brain volume with implication for intellectual ability in young children. *Neurobiology of Stress*, 27, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.ynstr.2023.100576>
- Καλλινικάκη, Θ. (2010). *Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα της κοινωνικής εργασίας* (2^η εκδ.). Τόπος
- Κατσαμά, Ε., & Καλλινικάκη, Θ. (2021). Η εκτίμηση της υποψηφιότητας θετών γονέων. Στο Γ. Αμπατζόγλου (Επιμ.), *Αλλάζοντας Χέρια: Από τον αποχωρισμό των παιδιών στην υποδοχή τους* (2^η έκδοση., σσ. 499-518). University Studio Press.
- Κούτρα, Κ., Πουπάκη, Α., Σαμάρα, Ρ., & Κυπραίου, Δ. (2023). Η διασύνδεση και συνεργασία των φορέων που ασχολούνται με τους θεσμούς της αναδοχής και της τεκνοθεσίας στην Περιφέρεια Κρήτης. *Κοινωνική Εργασία*, 37(1), 7-33. <https://doi.org/10.12681/socialwork-rss.36255>
- Lee, B. R., Kobulsky, J. M., Brodzinsky, D., & Barth, R. P. (2018). Parent perspectives on adoption preparation: Findings from the Modern Adoptive Families project. *Children & Youth Services Review*, 85, 63-71. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.12.007>
- Liang, A. Y., Dallimore, E., & Hanlon, R. (2024). Adoptive parent advice: challenges, strategies, and insights for future adoptive parents. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 1-19. <https://doi.org/10.1177/10443894241272263>
- Luu, B., de Rosnay, M., Wright, A. C., & Treggeagle, S. (2018). Identity formation in children and young people in open adoptions from out-of-home care in New South Wales, Australia. *Adoption Quarterly*, 21(2), 120-139. <https://doi.org/10.1080/10926755.2018.1468371>
- McKay, K., & Ross, L. E. (2010). The transition to adoptive parenthood: A pilot study of parents adopting in Ontario, Canada. *Children and Youth Services Review*, 32(4), 604-610.

<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.12.007>

Mohanty, J., Chokkanathan, S., & Park, W. (2019). Risk and protective factors among Korean adult international adoptees: A latent class analysis. *Children and Youth Services Review*, *101*, 142-150. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.03.045>

Mounts, B. & Bradley, L. (2020). Issues involving international adoption. *The Family Journal: Counseling & Therapy for Couples & Families*, *28*(1), 33-39. <https://doi.org/10.1177/1066480719887494>

Nelson, C. A., Sullivan, E., & Engelstad, A. M. (2024). Annual research review: Early intervention viewed through the lens of developmental neuroscience. *Journal of Child Psychology & Psychiatry, and Allied Disciplines*, *65*(4), 435-455. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13858>

Ni Chobhthaigh, S., & Duffy, F. (2019). The effectiveness of psychological interventions with adoptive parents on adopted children and adolescents' outcomes: A systematic review. *Clinical Child Psychology & Psychiatry*, *24*(1), 69-94. <https://doi.org/10.1177/1359104518786339>

Νόμος 4538/2018, Μέτρα για την προώθηση των θεσμών της αναδοχής και της υιοθεσίας και άλλες διατάξεις, Εφημερίδα της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α 85/16.5.2018).

Νόμος 2447/1996, Κύρωση ως κώδικα του σχεδίου νόμου "Υιοθεσία επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκου δικαστική συμπάρασταση δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων και συναφείς ουσιαστικές δικονομικές και μεταβατικές διατάξεις", Εφημερίδα της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ Α 278/30.12.1996).

Palacios, J., Adroher, S., Brodzinsky, D. M., Grotevant, H. D., Johnson, D. E., Juffer, F., Martínez-Mora, L., Muhamedrahimov, R. J., Selwyn, J., Simmonds, J., & Tarren-Sweeney, M. (2019). Adoption in the service of child protection: An international interdisciplinary perspective. *Psychology, Public Policy & Law*, *25*(2), 57-72. <https://doi.org/10.1037/law0000192>

Palacios, J., Rolock, N., Selwyn, J., & Barbosa-Ducharme, M. (2019). Adoption breakdown: concept, research, and implications. *Research on Social Work Practice*, *29*(2), 130-142. <https://doi.org/10.1177/1049731518783852>

Pinderhughes, E. E., & Brodzinsky, D. M. (2019). Parenting in adoptive families. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting. Vol 1: Children and parenting* (3rd ed., pp. 322-367). Taylor & Francis Group.

Πουλόπουλος, Χ., Κοκκίνη, Ε., Κουλούρης, Ν., Κατσαμά, Ε., Τσέργας, Ν., & Καλλινικάκη, Θ. (2019). Ένα σπίτι για κάθε παιδί: Εγχειρίδιο εκπαίδευσης υποψήφιων θετών γονέων. Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης & Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο

Θράκης.

- Robinson, O. C. (2014). Sampling in interview-based qualitative research: A theoretical and practical guide. *Qualitative Research in Psychology*, 11, 25-41. <https://doi.org/10.1080/14780887.2013.801543>
- Russu, I. (2023). Adopter training: An essential premise for successful adoption. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 15(2), 518-531. <https://doi.org/https://doi.org/10.18662/rrem/15.2/747>
- Schofield, G., & Beek, M. (2023). Υιοθεσία & Αναδοχή. Σύμφωνα με τη θεωρία του δεσμού και του μοντέλου ασφαλούς βάσης (Δ. Σακκάς, Επιμ.). Αρμός
- Toland, A. M., Blakey, J. M., Selleck, K. L., Rolock, N., & Ocasio, K. (2024). Adoption-informed care: What clinicians in the United States need to know. *Adoption Quarterly*, 1-33. <https://doi.org/10.1080/10926755.2024.2352385>
- Triseliotis, J. (2000). Προετοιμάζοντας και επιλέγοντας θετούς γονείς. Στο Τ. Κουσίδου (Επιμ.), *Τεκνοθεσία, τάσεις, πολιτική, πρακτική*. Εθνικός Οργανισμός Κοινωνικής Φροντίδας. Κέντρο Βρεφών «Η ΜΗΤΕΡΑ» (σσ.74-87). Γρηγόρη.
- van der Kolk, B. A. (2018). *Το σώμα δεν ξεχνά: Εγκέφαλος, νους και σώμα στη θεραπεία του τραύματος* (2^η εκδ.). Κλειδάριθμος.
- Wirzén, M., & Lindgren, C. (2021): It shouldn't just be these kinds of sunshine stories: Social workers' discussion of past difficulties as a key theme in adoption assessment interviews. *European Journal of Social Work*, 24(4), 578-590. <https://doi.org/10.1080/13691457.2019.1709160>
- Wirzén, M., & Čekaitė, A. (2022). Assessing and assisting prospective adoptive parents: Social workers' communicative strategies in adoption assessment interviews. *Qualitative Social Work*, 21(1), 91-111. <https://doi.org/10.1177/1473325021989425>

Exploring the experience of social workers in the field during the preparation of prospective adoptive parents

Zafeiropoulou Niki¹, Maniadaki Katerina²

¹ Social Worker, MSc., PhD (c), University of West Attica / School of Administrative, Economic and Social Sciences, Department of Social Work

² Professor of Psychology, University of West Attica / School of Administrative, Economic and Social Sciences, Department of Social Work

ABSTRACT

Adoption, as a potentially reparative experience, requires suitably prepared adoptive parents who are capable of responding to the complex psychosocial challenges of and for the adoptive family context. The impetus for this qualitative study emerged from Law 4538/2018, which mandated the training of prospective adoptive parents, alongside the European strategy that promotes family-based care for children separated from their biological families and the international emphasis on early interventions as a strategy for prevention and mental health promotion. This article aims to shed light on the lived experiences of social workers active in the field and to capture their perceptions on adoption and prospective adoptive parent preparation, thereby contributing to the scientific gap identified in Greek literature and research. The key findings illuminate the multifaceted nature of the preparation process, which emerges as a reflective pathway of empowerment and transformation, intertwined with the assessment of prospective adoptive parents' suitability, while the concept of early intervention proves to be polysemic. Regarding existing training programs, professionals recognize their introduction as one of the positive aspects of legislative reform, yet highlight the need for a more systematic framework and stronger supportive structures.

Key-words: adoption, assessment, preparation, adoptive parents, social workers

Correspondence: Niki Zafeiropoulou, nzafiropoulou@uniwa.gr,
nzafiro@gmail.com

Ελληνική προσαρμογή και ψυχομετρική αξιολόγηση της κλίμακας Αίσθησης της Κοινότητας στο Σχολείο

Βαγιάτης Κωνσταντίνος¹, Ζήση Αναστασία²,

¹ Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

² Καθηγήτρια Ψυχολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η σχολική ζωή συνιστά θεμελιώδες πλαίσιο της ανθρώπινης ανάπτυξης εντός του οποίου οικοδομείται η αίσθηση της σχολικής κοινότητας, όπως αυτή θεμελιώνεται στο θεωρητικό μοντέλο των McMillan και Chavis (1986). Πλήθος ερευνητικών ευρημάτων τεκμηριώνουν τη θετική συσχέτιση της αίσθησης της σχολικής κοινότητας με την ευημερία μαθητών/τριών, ενώ η ανασκόπηση της εγχώριας βιβλιογραφίας αναδεικνύει ένα σημαντικό ερευνητικό κενό. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η προσαρμογή και ψυχομετρική αξιολόγηση της κλίμακας 'The Scale of Sense of Community in the School' των Prati et al. (2017) στην ελληνική γλώσσα. Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 503 μαθητές/τριες από 20 δημόσια γυμνάσια της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι/ες επιλέχθηκαν με τη μέθοδο της στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε η γλωσσική επικύρωση της κλίμακας, ενώ στη συνέχεια εξετάστηκαν οι ψυχομετρικές ιδιότητες της κλίμακας. Τα αποτελέσματα της επιβεβαιωτικής ανάλυσης παραγόντων έδειξαν ότι η ελληνική εκδοχή διατήρησε τη δομή του αμφιπαραγοντικού μοντέλου ($\chi^2/df = 2,11$, CFI = 0,986, RMSEA = 0,047) με έναν ισχυρό γενικό παράγοντα που αποτυπώνει τη συνολική αίσθηση της σχολικής κοινότητας και τρεις ειδικούς παράγοντες -την Ιδιότητα Μέλους, τη Συναισθηματική Σύνδεση και τις Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης- οι οποίοι συμβάλλουν διακριτά αλλά χωρίς ισοδύναμη ψυχομετρική ισχύ. Η δομή του μοντέλου υποστηρίχθηκε περαιτέρω από τους δείκτες Explained Common Variance (ECV) και Omega Hierarchical (ω_H). Η συνολική κλίμακα και οι επιμέρους διαστάσεις της παρουσίασαν υψηλή εσωτερική συνοχή ($\omega = 0,82-0,90$), ενώ επιβεβαιώθηκε η ισοδυναμία μέτρησης ως προς το φύλο. Συνολικά, τα ευρήματα τεκμηριώνουν ότι η ελληνική εκδοχή της κλίμακας αποτελεί ένα έγκυρο και αξιόπιστο εργαλείο για την αξιολόγηση της αίσθησης της σχολικής κοινότητας στον ελληνικό μαθητικό πληθυσμό με ερευνητικές και πρακτικές εφαρμογές.

Λέξεις-κλειδιά: Αίσθηση σχολικής κοινότητας, κλίμακα, προσαρμογή, επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων, ψυχομετρική αξιολόγηση

Στοιχεία Επικοινωνίας: Κωνσταντίνος Βαγιάτης, socd21009@soc.aegean.gr

Εισαγωγή

Η έννοια της κοινότητας είναι πολυεπίπεδη καθώς καλύπτει τόσο τις αντικειμενικές πτυχές του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος όσο και τις υποκειμενικές πτυχές της κοινωνικής αλληλεπίδρασης (Hombros-Mendieta et al., 2009). Στην κοινωνιοψυχολογική γραμματεία, η έννοια της κοινότητας προσεγγίζεται ως «βιωμένη εμπειρία, ψυχική και συναισθηματική, που εκπληρώνει τη θεμελιώδη και οικουμενική ανθρώπινη ανάγκη του συνανήκειν μέσα από τύπους και ποιότητες δεσμών που παρέχουν συναισθηματική ασφάλεια, προστασία, οικειότητα και ψυχική εγγύτητα» (Ζήση, 2022, σ. 85).

Οι σχέσεις και οι δεσμοί μεταξύ των ατόμων εκφράζονται σε μεγάλο βαθμό από την αίσθηση της κοινότητας (Sarason, 1974). Ο Sarason (1974) ήταν ένας από τους πρώτους ψυχολόγους που προσδιόρισε την αίσθηση της κοινότητας «ως την αίσθηση ότι κάποιος αποτελεί μέρος ενός άμεσα διαθέσιμου αμοιβαίου και υποστηρικτικού δικτύου σχέσεων στο οποίο μπορεί κανείς να βασιστεί» (Sarason, 1974, σ. 1). Οι McMillan και Chavis (1986), συνθέτοντας διαφορετικές θεωρίες και ερευνητικά δεδομένα από το ευρύτερο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, διατύπωσαν τον πιο συχνά αναφερόμενο ορισμό για την αίσθηση της κοινότητας μέχρι σήμερα (Hyde & Chavis, 2007· Mannarini et al., 2006· Talò et al., 2014) ως εξής: «Η αίσθηση της κοινότητας είναι η αίσθηση του ανήκειν των μελών, η αίσθηση ότι τα μέλη έχουν σημασία το ένα για το άλλο και για την ομάδα καθώς και η κοινή πίστη ότι οι ανάγκες των μελών θα ικανοποιηθούν μέσω της δέσμευσης τους να είναι μαζί» (McMillan & Chavis, 1986, σ. 294).

Στο θεωρητικό μοντέλο των McMillan και Chavis (1986), την αίσθηση της κοινότητας οργανώνουν τέσσερις διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση αντιστοιχεί στην ιδιότητα του μέλους που περιγράφει το αίσθημα του ανήκειν και της εμπιστοσύνης που έχει το άτομο ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας. Η δεύτερη διάσταση αντιστοιχεί στην επιρροή, μια αμφίδρομη έννοια που περιλαμβάνει την επίδραση ενός μέλους στις αποφάσεις και τις ενέργειες της κοινότητας καθώς και στην ταυτόχρονη επίδραση που ασκεί η κοινότητα σε κάθε μέλος. Η ένταξη και ικανοποίηση των αναγκών εκφράζουν τη δυναμική μεταξύ του ατόμου και της κοινότητας που είναι επωφελής και για τους δύο. Ο κοινός συναισθηματικός δεσμός πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από το κοινό βίωμα σημαντικών γεγονότων των μελών είτε μέσω της άμεσης συμμετοχής τους είτε διά της έμμεσης ταύτισης με αυτά (McMillan & Chavis, 1986· McMillan, 1996).

Η σχολική ζωή αποτελεί μια βασική πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης (Prati et al., 2018). Η αίσθηση της κοινότητας στο σχολείο αναφέρεται στο αίσθημα ανήκειν σε αυτό ως κοινότητα, στην αντίληψη της συναισθηματικής σύνδεσης και των δεσμών με άλλους μαθητές και άλλες μαθήτριες καθώς και στο αίσθημα ότι οι προσωπικές ανάγκες ικανοποιούνται μέσω της ένταξης στο σχολικό πλαίσιο (Prati et al., 2017). Οι μαθητές/τριες αισθάνονται ότι τα άλλα μέλη της σχολικής κοινότητας τους εκτιμούν, τους νοιάζουν και ότι συνεισφέρουν έμπρακτα στις δραστηριότητες της ομάδας. Όταν ικανοποιούνται οι εγγενείς ανάγκες των μαθητών/τριών, αυτοί/ές συνδέονται με τους στόχους και τις αξίες της ομάδας. Τα αισθήματα αποδοχής και υποστήριξης, σε συνδυασμό με το αίσθημα πως και οι ίδιοι συνεισφέρουν στην ομάδα, συμβάλλουν στη γέννηση και διατήρηση συναισθημάτων ταύτισης και δέσμευσης με την ομάδα και αποδοχής των στόχων και των αξιών της (Battistich et al., 1995).

Μια σειρά μελετών έχουν καταδείξει τα οφέλη που πηγάζουν από την αίσθηση της σχολικής κοινότητας, όπως χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς (Cicognani et al., 2014· Guazzini et al., 2022· Pretty et al., 1996), καλύτερη σχολική επίδοση (Wang et al., 2014), θετική στάση προς διάφορες πτυχές της σχολικής ζωής (Battistich et al., 1995), λιγότερα ψυχοσωματικά συμπτώματα και καλύτερη ποιότητα ζωής (Vieno et al., 2007· Vieno et al., 2013), μειωμένη χρήση ουσιών καθώς και λιγότερες παραβατικές συμπεριφορές (Battistich & Hom, 1997), λιγότερο πιθανό να γίνουν θύματα σχολικού εκφοβισμού (Prati et al., 2017· Wang et al., 2014), περισσότερες πιθανότητες για ψυχική ευημερία και ικανοποίηση από

τη ζωή (Prati et al., 2017· Prati & Cicognani, 2021· Villarroel et al., 2022), αυτο-αποτελεσματικότητα (Vieno et al., 2007) και κοινωνικές δεξιότητες (Battistich et al., 1995).

Η μέτρηση της αίσθησης της κοινότητας στο σχολικό πλαίσιο, παρά τις εννοιολογικές και μεθοδολογικές προσπάθειες, αξιολογούνταν κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο και συνήθως ως μια μονοδιάστατη έννοια βασισμένη σε εμπειρικά ευρήματα (Prati et al., 2017). Με αφετηρία την ανάγκη χρήσης ενός έγκυρου και αξιόπιστου εργαλείου, οι Prati et al. (2017) αντλώντας από το θεωρητικό πλαίσιο των McMillan και Chavis (1986) και αξιοποιώντας την κλίμακα των Chiessi et al. (2010), η οποία αξιολογούσε την αίσθηση της κοινότητας στον εφηβικό πληθυσμό, προχώρησαν στην ανάπτυξη της κλίμακας μέτρησης της αίσθησης της σχολικής κοινότητας στην Ιταλία. Η διερευνητική ανάλυση παραγόντων υποστήριξε τρεις διαστάσεις, την Ιδιότητα Μέλους, την Συναισθηματική Σύνδεση και τις Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες ενώ η επιβεβαιωτική ανάλυση ανέδειξε το αμφιπαραγοντικό μοντέλο ως το καταλληλότερο. Σύμφωνα με τους δημιουργούς, η κλίμακα εξετάζει την αίσθηση της κοινότητας είτε μονοδιάστατα είτε πολυδιάστατα, με τα αποτελέσματα αυτής να αξιολογούνται είτε εν συνόλω είτε για κάθε επιμέρους διάσταση. Παράλληλα, καταγράφηκαν καλά επίπεδα εσωτερικής συνοχής και αξιοπιστίας για τη συνολική κλίμακα (Cronbach's $\alpha = 0,86$, McDonald's $\omega = 0,92$) και τις επιμέρους διαστάσεις (Cronbach's $\alpha = 0,80-0,82$, McDonald's $\omega = 0,82-0,86$). Επιπλέον, επιβεβαιώθηκε η συγκλίνουσα, η διακρίνουσα εγκυρότητα καθώς και η εγκυρότητα κριτηρίου μέσω συσχετίσεων με θεωρητικά συναφείς δείκτες (Prati et al., 2017; Prati & Cicognani, 2021).

Η κλίμακα έχει εξεταστεί ως προς τις ψυχομετρικές της ιδιότητες και σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια. Πιο συγκεκριμένα, οι Benavente et al. (2025) πραγματοποίησαν τη μετάφραση και την ψυχομετρική αξιολόγηση της κλίμακας σε Χιλιανό μαθητικό πληθυσμό με τα αποτελέσματα να επιβεβαιώνουν το πολυδιάστατο χαρακτήρα της κλίμακας, ο οποίος αποτυπώνεται στις διαστάσεις της Ιδιότητας Μέλους, της Συναισθηματικής Σύνδεσης και των Προσλαμβανόμενων Ευκαιριών ενώ παράλληλα υποστηρίχθηκε η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής για τη συνολική κλίμακα (Cronbach's $\alpha = 0,93$, McDonald's $\omega = 0,93$) και τις επιμέρους διαστάσεις (Cronbach's $\alpha = 0,85-0,88$, McDonald's $\omega = 0,85-0,89$) καθώς και η εξωτερική συγκλίνουσα εγκυρότητα της κλίμακας.

Αποτελεί, επομένως, ένα χρήσιμο εργαλείο για έρευνα και σχεδιασμό παρεμβάσεων προς όφελος των μαθητών/τριών. Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας προκύπτει η απουσία σχετικών μελετών στην Ελλάδα. Η διερεύνηση αυτή θα μπορούσε να προσφέρει σημαντικά δεδομένα για τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος για την οποία απαιτείται η προσαρμογή ενός έγκυρου και αξιόπιστου ερευνητικού εργαλείου στην ελληνική γλώσσα, ώστε να εξασφαλιστεί η ακρίβεια και η εγκυρότητα των αποτελεσμάτων.

Σκοπός της παρούσας μελέτης, λοιπόν, είναι η προσαρμογή και ψυχομετρική αξιολόγηση στο ελληνικό πλαίσιο της κλίμακας 'The Scale of Sense of Community in the School' και πιο συγκεκριμένα ο έλεγχος της δομικής εγκυρότητας και ο έλεγχος της εσωτερικής συνέπειας και αξιοπιστίας των επιμέρους διαστάσεων και της συνολικής κλίμακας. Παράλληλα, διερευνάται η ισοδυναμία μέτρησης ως προς το φύλο προκειμένου να διαπιστωθεί αν η κλίμακα αποδίδει με τον ίδιο τρόπο σε αγόρια και κορίτσια.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το δείγμα της έρευνας περιλάμβανε 503 συμμετέχοντες/ουσες, εκ των οποίων 275 (54,7%) ήταν κορίτσια και 228 (45,3%) αγόρια που φοιτούσαν στη Β' τάξη γυμνασίου, η οποία αντιστοιχεί στην ηλικία των 13-14 ετών. Από το σύνολο του δείγματος, το 91,2% είχαν ελληνική εθνικότητα ενώ το 8,8% είχαν

άλλες εθνικότητες. Για τη συλλογή του δείγματος χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας προκειμένου να εξασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του πληθυσμού. Τα δεδομένα της έρευνας συλλέχθηκαν από 20 δημόσιες σχολικές μονάδες του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης, εκ των οποίων οι 10 βρίσκονται στη Δυτική και οι 10 στην Ανατολική Θεσσαλονίκη, διασφαλίζοντας γεωγραφική αντιπροσωπευτικότητα ως προς την κατανομή των σχολείων.

Ερευνητικό εργαλείο

Ερευνητικό εργαλείο της έρευνας αποτελεί η Κλίμακα της Αίσθησης της Σχολικής Κοινότητας που κατασκευάστηκε από τους Prati et al. (2017). Η κλίμακα απευθύνεται σε μαθητές/τριες και αναπτύχθηκε για να μετρήσει την αίσθηση της κοινότητας στο σχολείο. Αποτελείται από 10 λήμματα πολλαπλών επιλογών σε πενταβάθμια κλίμακα (1 = Καθόλου αληθής, 2 = Όχι πολύ αληθής, 3 = Αρκετά αληθής, 4 = Πολύ αληθής, 5 = Απόλυτα αληθής) που αντιστοιχούν στις τρεις διαστάσεις της έννοιας. Πιο συγκεκριμένα, 3 προτάσεις εξετάζουν την «ιδιότητα του μέλους», δηλαδή, το αίσθημα του ανήκειν και ταύτισης με το σχολείο και την αντίληψη της συναισθηματικής ασφάλειας («*Είμαι περήφανος/η που ανήκω σε αυτό το σχολείο*»), 3 προτάσεις εξετάζουν την «Συναισθηματική σύνδεση», δηλαδή, τις σχέσεις και τους συναισθηματικούς δεσμούς με τα άλλα μέλη της σχολικής κοινότητας («*Σε αυτό το σχολείο, νιώθω ότι μπορώ να μοιραστώ εμπειρίες και ενδιαφέροντα με άλλους μαθητές*») και 4 προτάσεις εξετάζουν τις «Προσλαμβανόμενες ευκαιρίες ένταξης», δηλαδή, την αντίληψη ότι έχουν ευκαιρίες για την ικανοποίηση των αναγκών τους και παράλληλα διαθέτουν επιρροή μέσω της ιδιότητας του μέλους της κοινότητας («*Οι μαθητές εμπλέκονται στη διοργάνωση ποικίλων σχολικών εκδηλώσεων*»). Η βαθμολόγηση της κλίμακας υπολογίζεται σε επίπεδο μέσου όρου των λημμάτων τόσο για τη συνολική κλίμακα όσο και για τις επιμέρους διαστάσεις ενώ υψηλότερος μέσος όρος υποδηλώνει μεγαλύτερα επίπεδα αίσθησης της σχολικής κοινότητας (Prati et al., 2017).

Μετάφραση και πολιτισμική προσαρμογή

Αρχικά, λήφθηκε η έγκριση των δημιουργών για την απόδοση της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα. Εν συνεχεία, ακολουθήθηκε η διαδικασία μετάφρασης και πολιτισμικής προσαρμογής, σύμφωνα με διεθνώς αποδεκτές κατευθυντήριες οδηγίες (Beaton et al., 2000· Hambleton et al., 2004). Κατά το πρώτο στάδιο, πραγματοποιήθηκε η προς τα εμπρός μετάφραση από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα από δύο ανεξάρτητους Έλληνες μεταφραστές με πιστοποιημένη άριστη γνώση της αγγλικής γλώσσας. Στη συνέχεια, ένας συνεργάτης των ερευνητών με γνώση του αντικείμενου της μελέτης σύγκρινε τις δύο διαφορετικές εκδοχές και δημιουργήθηκε μια ενοποιημένη έκδοση. Κατά το επόμενο στάδιο, η ενοποιημένη έκδοση μεταφράστηκε προς τα πίσω στη γλώσσα του πρωτότυπου ερωτηματολογίου από έναν τρίτο ανεξάρτητο Έλληνα μεταφραστή με πιστοποιημένη άριστη γνώση της αγγλικής γλώσσας. Τέλος, έγινε ο επανέλεγχος από τη δεύτερη συγγραφέα του άρθρου, καθηγήτρια ψυχολογίας με γνωστικό αντικείμενο την κοινότητα και ψυχική υγεία, ο οποίος οδήγησε στην τελική έκδοση.

Για την εξασφάλιση της πολιτισμικής συνάφειας ακολουθήθηκε η διαδικασία της εγκυρότητας προσώπου η οποία πραγματοποιήθηκε από δύο συνεργάτες των συγγραφέων με γνωστικό αντικείμενο συναφές με το πεδίο της μελέτης. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε πιλοτική χορήγηση του ερωτηματολογίου σε 20 μαθητές/τριες Β' τάξης γυμνασίου όπου η πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών δήλωσε πως δεν δυσκολεύτηκε στην κατανόηση των λημμάτων, επιβεβαιώνοντας ότι η κλίμακα αποτελείται από ερωτήσεις που συνάδουν με το προς μέτρηση χαρακτηριστικό.

Διαδικασία

Η έρευνα έλαβε την έγκριση της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Α.Π.: 28599/31-08-2023) και όλες οι διαδικασίες πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με τα δεοντολογικά πρότυπα που ορίζονται στη Διακήρυξη του Ελσίνκι (1964). Ακολούθως, υποβλήθηκε αίτημα διεξαγωγής προς την Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Κεντρικής Μακεδονίας. Κατόπιν εξασφάλισης της έγκρισης (Α.Π.: 26382/26-12-2023), πραγματοποιήθηκε επικοινωνία με τους διευθυντές των δημόσιων γυμνασίων του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης, περιγράφοντας το σκοπό και τη μεθοδολογία της έρευνας, ζητώντας άδεια για τη διεξαγωγή της σε κάθε σχολική μονάδα.

Κατά την πρώτη επίσκεψη, δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες ένας κλειστός φάκελος που περιείχε μια ενημερωτική επιστολή και το έντυπο συναίνεσης προκειμένου να το μεταφέρουν στους γονείς/κηδεμόνες τους. Κατά τη δεύτερη επίσκεψη, οι μαθητές/τριες, των οποίων οι γονείς/κηδεμόνες συναίνεσαν για τη συμμετοχή τους, συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο εντός μιας διδακτικής ώρας υπό την παρουσία του πρώτου ερευνητή. Πριν από τη διαδικασία της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, οι μαθητές/τριες ενημερώθηκαν για το σκοπό της έρευνας καθώς και για το γεγονός πως η συμμετοχή τους ήταν ανώνυμη και εθελοντική και πως μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να αποσυρθούν από τη διαδικασία χωρίς καμία συνέπεια ενώ υπήρξε διαβεβαίωση για την εμπιστευτικότητα των απαντήσεων. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε το διάστημα Φεβρουαρίου-Απριλίου 2025.

Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου λογισμικού IBM SPSS Statistics (έκδοση 26) όσον αφορά τον υπολογισμό των δεικτών εσωτερικής συνέπειας, των περιγραφικών στατιστικών και των συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό R (έκδοση 4.5.1) και ειδικότερα τα πακέτα lavaan και psych για την επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων, των ελέγχων ισοδυναμίας μέτρησης καθώς και του υπολογισμού των δεικτών εγκυρότητας και αξιοπιστίας.

Αρχικά, υπολογίστηκαν οι περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για όλα τα λήμματα προκειμένου να ελεγχθεί η κανονικότητα των δεδομένων. Καθώς το δείγμα προερχόταν από διαφορετικές σχολικές μονάδες, εξετάστηκε το ενδεχόμενο ομαδοποίησης στις αποκρίσεις. Για τον σκοπό αυτό υπολογίστηκε ο συντελεστής ενδοταξικής συσχέτισης με το σχολείο ως επίπεδο ομαδοποίησης προκειμένου να διαπιστωθεί αν μέρος της διακύμανσης αποδίδεται στο σχολικό επίπεδο και, συνεπώς, αν πρέπει να εφαρμοστούν εκτιμητές που λαμβάνουν υπόψη την ομαδοποίηση ανά σχολείο (Hox, 2010). Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ των διαστάσεων της κλίμακας μέσω του συντελεστή συσχέτισης Pearson. Για την εξέταση της δομικής εγκυρότητας της κλίμακας εκτιμήθηκαν εναλλακτικά μοντέλα μέσω Επιβεβαιωτικής Ανάλυσης Παραγόντων με τη μέθοδο Maximum Likelihood with Robust standard errors και τη χρήση διόρθωσης τύπου 'Complex'. Η επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων επιλέχθηκε ως καταλληλότερη μέθοδος καθώς η κλίμακα βασίζεται σε σαφώς ορισμένο θεωρητικό πλαίσιο (McMillan & Chavis, 1986) και έχει τεκμηριωθεί ως αμφιπαραγοντική (Prati et al., 2017) με επιβεβαίωση της ίδιας δομής σε άλλα κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια (Benavente et al., 2025). Αρχικά, εξετάστηκε ένα μονοπαραγοντικό μοντέλο, στο οποίο όλα τα λήμματα φορτίζουν σε έναν ενιαίο παράγοντα. Στη συνέχεια, ελέγχθηκε το τριπαραγοντικό μοντέλο με τρεις συσχετισμένους παράγοντες που αντανακλούν τις τρεις διαστάσεις της κλίμακας. Τέλος, εκτιμήθηκε ένα αμφιπαραγοντικό μοντέλο στο οποίο όλες οι μεταβλητές φορτίζουν σε έναν γενικό παράγοντα και ταυτόχρονα στις τρεις υποκλίμακες. Η αξιολόγηση της προσαρμογής βασίστηκε σε πολλαπλούς δείκτες, σύμφωνα με τις

συστάσεις των Hair et al. (2019) και Kline (2016), και πιο συγκεκριμένα εξετάστηκαν, ο λόγος χ^2 προς τους βαθμούς ελευθερίας (χ^2/df), με ενδεδειγμένες τιμές < 5 και ιδανικά < 3 , ο Δείκτης Comparative Fit Index (CFI) με αποδεκτό όριο $\geq 0,90$, ο Δείκτης Tucker–Lewis Index (TLI) με αποδεκτό όριο $\geq 0,90$, ο Δείκτης Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) με αποδεκτό όριο $\leq 0,08$ συμπεριλαμβανομένου του 90% Διαστήματος Εμπιστοσύνης και ο Δείκτης Standardized Root Mean Square Residual (SRMR) με αποδεκτό όριο $\leq 0,08$. Η σύγκριση των μοντέλων ενισχύθηκε με τα κριτήρια Akaike Information Criterion (AIC) και Bayesian Information Criterion (BIC), τα οποία επιτρέπουν την αξιολόγηση της σχετικής καταλληλότητας διαφορετικών μοντέλων και πιο συγκεκριμένα χαμηλότερες τιμές υποδηλώνουν καλύτερη προσαρμογή (Burnham & Anderson, 2004; Hair et al., 2019). Η αξιοπιστία της εσωτερικής συνοχής της κλίμακας διερευνήθηκε με τη χρήση του συντελεστή αξιοπιστίας Cronbach's alpha (α) και McDonald's omega (ω). Τιμές μεγαλύτερες του 0,7 υποδηλώνουν αποδεκτή αξιοπιστία για ερευνητικούς σκοπούς και υποδηλώνουν ότι τα στοιχεία είναι αλληλοεξαρτώμενα και ομοιογενή όσον αφορά την κατασκευή που μετρούν (Awang, 2012; Hair et al., 2019). Επίσης, εξετάστηκαν οι διορθωμένες συσχετίσεις λήμματος-συνόλου (Corrected Item-Total Correlations), όπου τιμές μεγαλύτερες του 0,30 υποδηλώνουν ότι τα λήμματα συμβάλλουν ουσιαστικά στη συνολική μέτρηση (Awang, 2012; Hair et al., 2019). Επιπρόσθετα, υπολογίστηκαν οι δείκτες Explained Common Variance (ECV) και Omega Hierarchical (ω_H) με σκοπό την αξιολόγηση του βαθμού στον οποίο η κοινή διακύμανση των λημμάτων αποδίδεται σε έναν γενικό παράγοντα καθώς και τη διερεύνηση της σχετικής συνεισφοράς των ειδικών παραγόντων στη συνολική δομή (Reise, 2012; Rodriguez et al., 2016). Τέλος, διενεργήθηκαν έλεγχοι διαμορφωτικής (configural), μετρικής (metric) και μονόμετρης (scalar) ισοδυναμίας μέτρησης μεταξύ αγοριών και κοριτσιών με σκοπό την εξέταση της σταθερότητας της κλίμακας στις δύο ομάδες (Chen, 2007).

Αποτελέσματα

Περιγραφικοί δείκτες

Στο Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για τις τρεις διαστάσεις καθώς και για τη συνολική κλίμακα. Οι μέσοι όροι κυμαίνονται από 3,06 έως 3,92 ενώ η συνολική κλίμακα εμφάνισε μέσο όρο 3,39. Οι τυπικές αποκλίσεις κυμαίνονται από 0,70 έως 0,93, υποδηλώνοντας μέτρια διασπορά των βαθμολογιών. Οι τιμές ασυμμετρίας και κύρτωσης είναι εντός του αποδεκτού εύρους (± 1), γεγονός που υποδεικνύει ότι οι κατανομές των βαθμολογιών δεν παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις από την κανονικότητα (Hair et al., 2019). Οι σχετικά υψηλοί μέσοι όροι στις τρεις διαστάσεις αλλά και στη συνολική κλίμακα υποδηλώνουν ότι οι μαθητές/τριες διατηρούν θετική αντίληψη ως την αίσθηση της σχολικής κοινότητας.

Πίνακας 1.

Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες ($N = 503$)

Διάσταση	M	SD	Ασυμμετρία	Κύρτωση
Ιδιότητα μέλους	3,06	0,93	-0,11	-0,60
Συναισθηματική σύνδεση	3,92	0,90	-0,87	0,12
Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης	3,23	0,88	-0,15	-0,65
Συνολική Κλίμακα	3,39	0,70	-0,25	-0,32

Σημείωση. M= Μέσος όρος, SD= Τυπική απόκλιση.

Έλεγχος ενδοταξικής συσχέτισης

Υπολογίστηκε ο συντελεστής ενδοταξικής συσχέτισης της συνολικής βαθμολογίας της κλίμακας λαμβάνοντας υπόψη ότι οι αποκρίσεις των μαθητών/τριών ενδέχεται να διαμορφώνονται εν μέρει από κοινά πλαίσια πρακτικών, κανόνων και κλίματος εντός της σχολικής μονάδας, γεγονός που δημιουργεί δομή ομαδοποίησης στις παρατηρήσεις. Η τιμή του ενδοταξικού συντελεστή συσχέτισης ($ICC = 0,151$) έδειξε ότι περίπου το 15,1% της διακύμανσης αποδίδεται στη σχολική μονάδα, υποδηλώνοντας ομαδοποίηση στις απαντήσεις του δείγματος. Η τιμή αυτή υπερβαίνει το όριο του 0,10, γεγονός που καταδεικνύει ότι οι παρατηρήσεις δεν είναι ανεξάρτητες (Hox, 2010).

Έλεγχος συσχετίσεων

Οι αναλύσεις συσχέτισης Pearson έδειξαν θετικές και στατιστικώς σημαντικές σχέσεις μεταξύ των διαστάσεων της κλίμακας (Πίνακας 2). Συγκεκριμένα, η «Ιδιότητα Μέλους» παρουσίασε μέτρια συσχέτιση με την «Συναισθηματική Σύνδεση» ($r = 0,352, p < 0,01$) και ισχυρότερη συσχέτιση με τις «Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης» ($r = 0,574, p < 0,01$). Αντίστοιχα, η «Συναισθηματική Σύνδεση» παρουσίασε χαμηλή αλλά στατιστικώς σημαντική συσχέτιση με τις «Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης» ($r = 0,292, p < 0,01$). Οι μέτριες τιμές συσχέτισης μεταξύ των τριών διαστάσεων ενισχύουν την ένδειξη ότι διατηρούν επαρκή διακριτότητα ώστε να αξιολογούν διαφορετικές πτυχές της έννοιας. Οι υποδιαστάσεις, επίσης, παρουσίασαν υψηλές και στατιστικώς σημαντικές συσχετίσεις με τη συνολική κλίμακα ($r = 0,818, p < 0,01$), στοιχείο που υποδηλώνει ότι οι τρεις διαστάσεις αντανακλούν μια κοινή εμπειρία των μαθητών/τριών μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Τα αποτελέσματα αυτά ευθυγραμμίζονται με την αρχή της διακριτής εγκυρότητας, σύμφωνα με την οποία οι παράγοντες ενός θεωρητικού μοντέλου οφείλουν να συνδέονται μεταξύ τους χωρίς να επικαλύπτονται πλήρως (Fornell & Larcker, 1981).

Πίνακας 2.

Συσχετίσεις Pearson

Διάσταση	Ιδιότητα μέλους	Συναισθηματική σύνδεση	Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης	Συνολική Κλίμακα
Ιδιότητα μέλους	1	0,352**	0,574**	0,818**
Συναισθηματική σύνδεση	0,352**	1	0,292**	0,667**
Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης	0,574**	0,292**	1	0,840**
Συνολική Κλίμακα	0,818**	0,667**	0,840**	1

* Στατιστικά σημαντική συσχέτιση στο επίπεδο 0,05.

** Στατιστικά σημαντική συσχέτιση στο επίπεδο 0,01.

Έλεγχος εσωτερικής συνοχής

Οι τιμές του Cronbach's α για τις διαστάσεις «Ιδιότητα Μέλους», «Συναισθηματική Σύνδεση» και «Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης» ήταν 0,83, 0,82 και 0,79. Ο συντελεστής ω του McDonald για τις ίδιες διαστάσεις ήταν 0,84, 0,82 και 0,82. Για την συνολική βαθμολογία της κλίμακας, οι τιμές Cronbach's α και McDonald's ω ανήλθαν σε 0,85 και 0,90 (Πίνακας 3). Σύμφωνα με τα κριτήρια των

Awang (2012) και Hair et al. (2019), οι τιμές για τους δύο δείκτες τόσο για τις επιμέρους διαστάσεις όσο και για την συνολική κλίμακα είναι υψηλές, γεγονός που υποδηλώνει ότι η κλίμακα διαθέτει υψηλή εσωτερική συνοχή. Επιπρόσθετα, εξετάστηκαν οι διορθωμένες συσχετίσεις λήμματος-συνόλου (Corrected Item-Total Correlation) της κλίμακας όπου οι τιμές των λημμάτων κυμάνθηκαν από 0,395 έως 0,652, γεγονός που υποδηλώνει ότι όλα τα λήμματα συμβάλλουν ουσιαστικά στη συνολική βαθμολογία (Awang, 2012; Hair et al., 2019).

Πίνακας 3.

Τιμές δεικτών ελέγχων εσωτερικής συνοχής ($N = 503$)

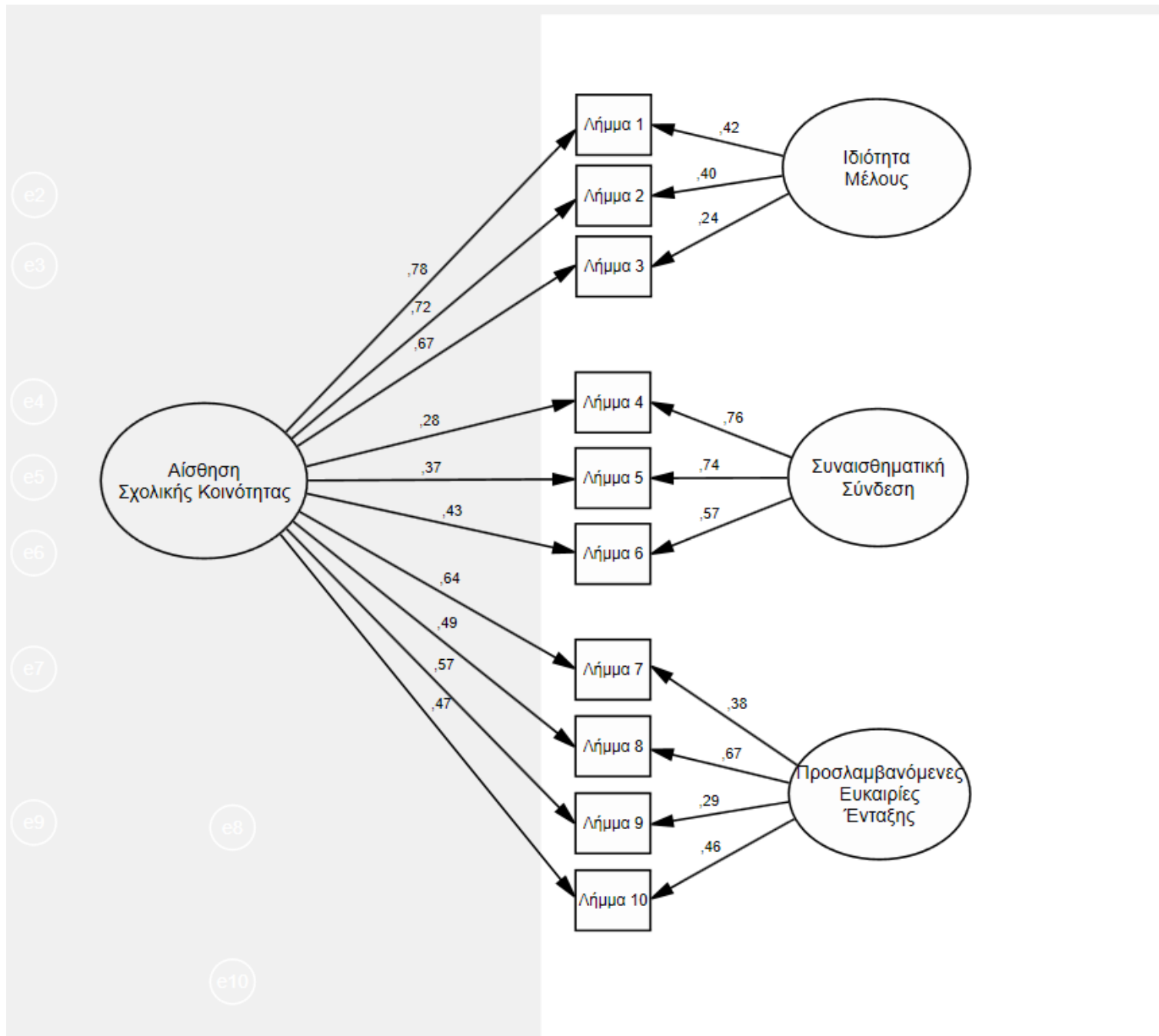
Διάσταση	Λήμματα	Cronbach's α	McDonald's ω
Ιδιότητα μέλους	3	0,83	0,84
Συναισθηματική σύνδεση	3	0,82	0,82
Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης	4	0,79	0,82
Συνολική Κλίμακα	10	0,85	0,90

Εγκυρότητα κατασκευής και επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων

Η επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο Maximum Likelihood with Robust standard errors και τη χρήση διορθωσης τύπου 'Complex', λαμβάνοντας υπόψη το συντελεστή ενδοταξικής συσχέτισης ως αποτέλεσμα της ομαδοποίησης των μαθητών ανά σχολική μονάδα. Η εφαρμογή πολυεπίπεδης επιβεβαιωτικής ανάλυσης παραγόντων δεν ήταν εφικτή καθώς ο αριθμός των σχολικών μονάδων ($n = 20$) δεν επαρκεί για αξιόπιστη εκτίμηση τέτοιων μοντέλων (Hox, 2010). Εξετάστηκαν τρία μοντέλα για την αξιολόγηση της δομής της κλίμακας (Πίνακας 4). Το μονοπαραγοντικό μοντέλο έδειξε ανεπαρκή προσαρμογή στα δεδομένα ($\chi^2/df = 20,21$, CFI = 0,672, TLI = 0,579, SRMR = 0,114, RMSEA = 0,195, AIC = 13766,64, BIC = 13893,25), υποδηλώνοντας ότι η μονοδιάστατη δομή δεν αντανακλά ικανοποιητικά τις απαντήσεις των μαθητών/τριών. Το τριπαραγοντικό μοντέλο εμφάνισε σημαντικά βελτιωμένη προσαρμογή. Οι δείκτες προσαρμογής ήταν ικανοποιητικοί ($\chi^2/df = 3,43$, CFI = 0,962, TLI = 0,947, SRMR = 0,047, RMSEA = 0,070, AIC = 13175,23, BIC = 13314,51), γεγονός που υποδηλώνει ότι η τριπαραγοντική δομή περιγράφει επαρκώς τη δομή της κλίμακας. Τέλος, το αμφιπαραγοντικό μοντέλο παρουσίασε την καλύτερη συνολική προσαρμογή σε σχέση με τα άλλα δύο μοντέλα, επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα των δημιουργών της. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το μοντέλο παρουσίασε εξαιρετική προσαρμογή στα δεδομένα ($\chi^2/df = 2,11$, CFI = 0,986, TLI = 0,975, RMSEA = 0,047, SRMR = 0,025, AIC = 13132,16, BIC = 13300,98), υποδηλώνοντας ότι η ύπαρξη ενός γενικού παράγοντα με τρεις υποπαράγοντες εξηγεί πληρέστερα τη διακύμανση των απαντήσεων (Σχήμα 1).

Σχήμα 1.

Διάγραμμα αμφιπαραγοντικού μοντέλου της κλίμακας Αίσθησης της Κοινότητας στο Σχολείο

Σημείωση. Τυποποιημένες φορτίσεις λημμάτων στον γενικό και στους ειδικούς παράγοντες.

Πίνακας 4.*Δείκτες προσαρμογής των μοντέλων*

Μοντέλο	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR	AIC	BIC
Μονοπαραγοντικό	707,41	35	20,21	0,672	0,579	0,195	0,114	13766,64	13893,25
Τριπαραγοντικό	110,00	32	3,43	0,962	0,947	0,070	0,047	13175,23	13314,51
Αμφιπαραγοντικό	52,93	25	2,11	0,986	0,975	0,047	0,025	13132,16	13300,98

Οι τυποποιημένες φορτίσεις του αμφιπαραγοντικού μοντέλου (Πίνακας 5) ήταν στατιστικά σημαντικές ($p < 0,05$) και κυμάνθηκαν από 0,278 έως 0,777, υποδηλώνοντας ότι όλα τα λήμματα συνδέονται με τον γενικό παράγοντα της Αίσθησης της Σχολικής Κοινότητας. Οι φορτίσεις του πρώτου παράγοντα «Ιδιότητα μέλους» κυμάνθηκαν από 0,236 έως 0,419, υποδηλώνοντας πως τα συγκεκριμένα λήμματα συνδέονται σε μεγαλύτερο βαθμό με τον γενικό παράγοντα. Η χαμηλή τιμή φόρτισης του λήμματος 3 (0,236) θεωρείται αποδεκτή καθώς συνοδεύεται από υψηλή τιμή στον γενικό παράγοντα (0,692), μοτίβο που παρατηρείται σε αμφιπαραγοντικά μοντέλα όπου ο γενικός παράγοντας συγκεντρώνει μεγάλο ποσοστό της κοινής διακύμανσης και οδηγεί σε μειωμένες φορτίσεις στις επιμέρους διαστάσεις (Reise, 2012). Οι φορτίσεις του δεύτερου παράγοντα «Συναισθηματική σύνδεση» ήταν υψηλές, παρουσιάζοντας τιμές από 0,575 έως 0,759, υποδηλώνοντας τη σταθερή διακριτικότητα του συγκεκριμένου παράγοντα. Οι φορτίσεις του τρίτου παράγοντα «Προσλαμβανόμενες ευκαιρίες ένταξης» κυμάνθηκαν από 0,285 έως 0,674, υποδηλώνοντας μέτρια αλλά σημαντική συμβολή των λημμάτων, με τη χαμηλή τιμή φόρτισης του λήμματος 9 (0,285) να αντισταθμίζεται από τη φόρτιση του στον γενικό παράγοντα (0,573).

Πίνακας 5.*Τυποποιημένες φορτίσεις παραγόντων*

Λήμμα	Παράγοντες			
	Αίσθηση σχολικής κοινότητας	Ιδιότητα μέλους	Συναισθηματική σύνδεση	Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης
1	0,777	0,419		
2	0,722	0,400		
3	0,692	0,236		
4	0,278		0,759	
5	0,370		0,740	
6	0,427		0,575	
7	0,637			0,380
8	0,485			0,674
9	0,573			0,285
10	0,468			0,464

Επιπρόσθετα, για την αξιολόγηση της δομικής εγκυρότητας της κλίμακας, υπολογίστηκε ο δείκτης Explained Common Variance (ECV), ο οποίος εκφράζει το ποσοστό της κοινής διακύμανσης που αποδίδεται στον γενικό παράγοντα. Η τιμή του δείκτη $ECV = 0,539$ δείχνει ότι ο γενικός παράγοντας εξηγεί το 53,9% της διακύμανσης των λημμάτων. Τιμές μικρότερες του 0,70 υποδηλώνουν ότι η κλίμακα δεν είναι μονοδιάστατη και ότι πέρα από τον γενικό παράγοντα οι ειδικοί παράγοντες έχουν διακριτή συμβολή στη συνολική δομή (Rodriguez et al., 2016). Οι υποκλίμακες εμφάνισαν μικρότερα ποσοστά με τη «Συναισθηματική σύνδεση» να εξηγεί το 24,8% της κοινής διακύμανσης ($ECV = 0,248$), με τις «Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης» να εξηγεί το 15,3% ($ECV = 0,153$) και την «Ιδιότητα μέλους» να εξηγεί το 6,0% ($ECV = 0,060$). Τέλος, υπολογίστηκε ο δείκτης Omega Hierarchical (ω_H), ο οποίος εκτιμά το ποσοστό της αξιοπιστίας της συνολικής βαθμολογίας που μπορεί να αποδοθεί στον γενικό παράγοντα. Η τιμή του $\omega_H = 0,645$ αποτελεί ένδειξη ότι η συνολική βαθμολογία αντανακλά σε σημαντικό βαθμό τη γενική διάσταση της κλίμακας χωρίς, ωστόσο, να εξαντλεί τη συνεισφορά των επιμέρους παραγόντων (Rodriguez et al., 2016).

Έλεγχοι ισοδυναμίας μέτρησης

Διενεργήθηκαν έλεγχοι σε επίπεδο configural, metric και scalar ισοδυναμίας μέτρησης μεταξύ αγοριών και κοριτσιών με σκοπό την εξέταση της σταθερότητας της κλίμακας στις δύο ομάδες, λαμβάνοντας υπόψη την ομαδοποίηση των δεδομένων σε σχολικές μονάδες με τη μέθοδο Maximum Likelihood with Robust standard errors και τη χρήση διόρθωσης τύπου 'Complex' (Πίνακας 6). Αρχικά εξετάστηκε η configural ισοδυναμία, δηλαδή, αν η βασική δομή της κλίμακας αναπαρίσταται με τον ίδιο τρόπο σε αγόρια και κορίτσια χωρίς την επιβολή περιορισμών. Το μοντέλο εμφάνισε πολύ καλή προσαρμογή ($CFI = 0,983$, $TLI = 0,970$, $RMSEA = 0,052$, $SRMR = 0,030$), υποδηλώνοντας ότι ο γενικός και οι τρεις ειδικοί παράγοντες είναι κοινοί για τις δύο ομάδες. Κατά το επόμενο στάδιο, εξετάστηκε η metric ισοδυναμία, κατά την οποία οι παραγοντικές φορτίσεις περιορίστηκαν ώστε να είναι ίδιες μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Το μοντέλο παρουσίασε εξαιρετική προσαρμογή ($CFI = 0,983$, $TLI = 0,977$, $RMSEA = 0,045$, $SRMR = 0,047$) ενώ οι μεταβολές σε σχέση με το configural μοντέλο ήταν ελάχιστες και εντός των αποδεκτών ορίων ($\Delta CFI \leq 0,010$, $\Delta RMSEA \leq 0,015$) (Chen, 2007). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι η σχέση των λημμάτων με τον γενικό και τους ειδικούς παράγοντες παραμένει σταθερή στα δύο φύλα. Τέλος, εξετάστηκε η scalar ισοδυναμία όπου το μοντέλο διατήρησε εξαιρετικούς δείκτες προσαρμογής ($CFI = 0,984$, $TLI = 0,980$, $RMSEA = 0,042$, $SRMR = 0,047$), με τις διαφορές σε σχέση με το metric μοντέλο να παραμένουν εντός των προτεινόμενων ορίων (Chen, 2007). Τα ευρήματα αυτά υποστηρίζουν την ύπαρξη πλήρους scalar ισοδυναμίας. Συνολικά, τα αποτελέσματα υποστηρίζουν ότι η ελληνική εκδοχή της κλίμακας παρουσιάζει πλήρη ισοδυναμία μέτρησης ως προς το φύλο.

Πίνακας 6.

Δείκτες προσαρμογής ελέγχων ισοδυναμίας μέτρησης

Μοντέλο	χ^2	df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
Configural	83,823	55	0,983	0,970	0,052	0,030		
Metric	99,893	66	0,983	0,977	0,045	0,047	+0,001	-0,007
Scalar	104,015	72	0,984	0,980	0,042	0,047	+0,002	-0,003

Συζήτηση

Παρά την σημαντικότητα της έννοιας της αίσθησης της σχολικής κοινότητας και το πλούσιο σώμα διεθνών ερευνητικών δεδομένων που αναδεικνύουν τη σχέση της με την ψυχοκοινωνική ευημερία μαθητών/τριών, η ελληνική βιβλιογραφία είναι περιορισμένη ως προς την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου. Ο σκοπός του παρόντος άρθρου, λοιπόν, ήταν η προσαρμογή και η ψυχομετρική τεκμηρίωση της κλίμακας 'The Scale of Sense of Community in the School' (Prati et al., 2017) στην ελληνική γλώσσα με στόχο την κάλυψη του υφιστάμενου ερευνητικού κενού.

Για την εξέταση της εσωτερικής συνοχής, υπολογίστηκαν οι δείκτες Cronbach's α και McDonald's ω για τη συνολική κλίμακα καθώς και για τις τρεις διαστάσεις. Οι τιμές αυτών ήταν $>0,80$ γεγονός που υποδηλώνει ότι ο έλεγχος αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας για την ελληνική εκδοχή της κλίμακας έχει υψηλή αξιοπιστία, εμφανίζοντας τιμές που έχουν αναφερθεί σε άλλες έρευνες (Benavente et al., 2025; Prati et al., 2018; Villarroel et al., 2022).

Οι συσχετίσεις μεταξύ των τριών διαστάσεων ήταν θετικές και στατιστικώς σημαντικές με τιμές που κυμάνθηκαν από χαμηλές έως μέτριες, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι υποκλίμακες σχετίζονται μεταξύ τους χωρίς να ταυτίζονται. Το εύρημα αυτό υποστηρίζει ότι καθεμία από τις διαστάσεις περιγράφει μια διακριτή πτυχή της αίσθησης της σχολικής κοινότητας και ευθυγραμμίζεται με την αρχή της διακριτής εγκυρότητας, σύμφωνα με την οποία οι παράγοντες ενός θεωρητικού μοντέλου οφείλουν να συνδέονται μεταξύ τους χωρίς να επικαλύπτονται πλήρως (Fornell & Larcker, 1981). Παράλληλα, η υψηλή συσχέτιση των τριών διαστάσεων με τη συνολική βαθμολογία της κλίμακας υποδηλώνει ότι όλες συνδέονται με έναν κοινό πυρήνα εμπειριών που συγκροτούν την έννοια.

Δεδομένης της προϋπάρχουσας θεωρητικά (McMillan & Chavis, 1986) και εμπειρικά τεκμηριωμένης αμφιπαραγοντικής δομής της κλίμακας (Benavente et al., 2025; Prati et al., 2017), επιλέχθηκε η επιβεβαιωτική ανάλυση παραγόντων ως η καταλληλότερη μέθοδος για τον έλεγχο της παραγοντικής δομής της ελληνικής εκδοχής. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, το αμφιπαραγοντικό μοντέλο εμφάνισε καλύτερη προσαρμογή στα δεδομένα σε σχέση με τα άλλα δύο μοντέλα, επιβεβαιώνοντας την δομή της πρωτότυπης κλίμακας (Prati et al., 2017) καθώς και τα ευρήματα μεταγενέστερων μελετών (Benavente et al., 2025). Το αμφιπαραγοντικό μοντέλο της ελληνικής εκδοχής υποδηλώνει ότι η Αίσθηση της Σχολικής Κοινότητας μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια ενιαία οντότητα, η οποία συγκροτείται από τρεις επιμέρους διαστάσεις, την «Ιδιότητα Μέλους», την «Συναισθηματική Σύνδεση» και τις «Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης», οι οποίες αποτυπώνουν διακριτές πτυχές της έννοιας. Για την αξιολόγηση της δομής του αμφιπαραγοντικού μοντέλου, υπολογίστηκαν οι δείκτες δομικής αξιολόγησης Explained Common Variance (ECV) και Omega Hierarchical (ω_H). Ο δείκτης Explained Common Variance ($ECV = 0,539$) έδειξε ότι ο γενικός παράγοντας της κλίμακας εξηγεί περισσότερο από το ήμισυ της κοινής διακύμανσης των λημμάτων. Ωστόσο, η τιμή βρίσκεται κάτω από το όριο του 0,70, υποδεικνύοντας ότι οι επιμέρους διαστάσεις της κλίμακας εξακολουθούν να διατηρούν ψυχομετρική υπόσταση και συμβολή στη συνολική δομή. Επιπρόσθετα, η τιμή του δείκτη Omega Hierarchical ($\omega_H = 0,645$) έδειξε ότι η συνολική βαθμολογία αντανακλά σε ικανοποιητικό βαθμό τη διάσταση της Αίσθησης της Σχολικής Κοινότητας, χωρίς όμως να αναιρεί τη συμβολή των τριών διαστάσεων. Επιπρόσθετα, οι φορτίσεις του αμφιπαραγοντικού μοντέλου στον γενικό παράγοντα ήταν στατιστικά σημαντικές και κυμάνθηκαν από 0,27 έως 0,78, επιβεβαιώνοντας ότι όλα τα λήμματα συμβάλλουν στη συνολική διάσταση. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω ευρήματα καθώς και το θεωρητικό υπόβαθρο της κλίμακας, η επιλογή και η χρήση του αμφιπαραγοντικού μοντέλου για την ελληνική εκδοχή προκύπτει ως η βέλτιστη ψυχομετρική δομή, η οποία μπορεί να εκληφθεί είτε ως πολυδιάστατη είτε ως μονοδιάστατη έννοια, δίνοντας τη δυνατότητα εστίασης είτε στη συνολική

βαθμολογία είτε στις επιμέρους βαθμολογίες των τριών διαστάσεων.

Οι τρεις διαστάσεις της κλίμακας, όμως, δεν παρουσιάζουν ισοδύναμη ψυχομετρική ισχύ. Η διάσταση «Συναισθηματική Σύνδεση» αποτελεί τον πιο σταθερό ψυχομετρικά παράγοντα, όπως υποδηλώνουν οι υψηλότερες φορτίσεις και το μεγαλύτερο ποσοστό κοινής διακύμανσης. Επίσης, η διάσταση «Προσλαμβανόμενες Ευκαιρίες Ένταξης» διατηρεί διακριτή παρουσία με μέτρια συνεισφορά, όπως δείχνουν οι τιμές φόρτισης και ο δείκτης κοινής διακύμανσης. Αντίθετα, η διάσταση «Ιδιότητα Μέλους» εμφανίζει ασθενέστερη αυτονομία καθώς οι χαμηλές φορτίσεις και το χαμηλό ποσοστό της κοινής διακύμανσης, υποδηλώνουν ισχυρότερη σύνδεση με τον γενικό παράγοντα. Το εύρημα αυτό εναρμονίζεται με τη θεωρητική λειτουργία των αμφιπαραγοντικών μοντέλων όπου ένας ισχυρός γενικός παράγοντας μπορεί να απορροφά μεγάλο τμήμα της κοινής διακύμανσης των λημμάτων (Reise, 2012; Rodriguez et al., 2016). Η διαφοροποίηση αυτή υπογραμμίζει ότι η ερμηνεία τους πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον βαθμό στον οποίο λειτουργούν διακριτά, ιδίως για την διάσταση «Ιδιότητα Μέλους». Ωστόσο, παρά τις χαμηλότερες φορτίσεις ορισμένων λημμάτων, οι διορθωμένες συσχετίσεις λήμματος–συνόλου κυμάνθηκαν σε αποδεκτά επίπεδα ($r = 0,395-0,652$), γεγονός που δείχνει ότι όλα τα λήμματα συμβάλλουν ουσιαστικά στη συνολική βαθμολογία της κλίμακας (Awang, 2012; Hair et al., 2019).

Ο έλεγχος διαμορφωτικής (configural), μετρικής (metric) και μονόμετρης (scalar) ισοδυναμίας μέτρησης ως προς το φύλο υποδεικνύει ότι η κλίμακα λειτουργεί σταθερά και αμερόληπτα σε αγόρια και κορίτσια επιτρέποντας έγκυρες συγκρίσεις.

Τα παραπάνω ευρήματα ευθυγραμμίζονται με τα αποτελέσματα της πρωτότυπης μελέτης των Prati et al. (2017), της μελέτης των Benavente et al. (2025), η οποία περιλαμβάνει ψυχομετρική αξιολόγηση σε χιλιάδες μαθητικό πληθυσμό και της μελέτης των Villarroel et al. (2022), καθώς επιβεβαιώνεται η αμφιπαραγοντική δομή της κλίμακας με την συνύπαρξη ενός γενικού παράγοντα και των τριών επιμέρους διαστάσεων που αποτυπώνουν διακριτές όψεις της αίσθησης της σχολικής κοινότητας. Το στοιχείο αυτό ενισχύει τη δομική σταθερότητα και τη διαπολιτισμική εγκυρότητα της κατασκευής. Οι δείκτες Cronbach's α και McDonald's ω κυμάνθηκαν σε επίπεδα συγκρίσιμα με εκείνα των παραπάνω μελετών, υποστηρίζοντας τη σταθερότητα της αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής της κλίμακας σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια. Επιπρόσθετα, οι διορθωμένες συσχετίσεις λήμματος–συνόλου παρουσίασαν εύρος τιμών αντίστοιχο με της πρωτότυπης μελέτης. Συνολικά, η σύγκλιση των ψυχομετρικών ευρημάτων με τις παραπάνω μελέτες υποστηρίζει τη χρήση της κλίμακας ως ψυχομετρικά αξιόπιστου και έγκυρου ερευνητικού εργαλείου.

Η προσαρμογή της κλίμακας και η δυνατότητα αξιολόγησης της αίσθησης της σχολικής κοινότητας στον ελληνικό μαθητικό πληθυσμό είναι σημαντική καθώς συσχετίζει τη μαθησιακή εμπειρία με την ψυχοκοινωνική ευημερία των μαθητών/τριών (Battistich & Hom, 1997; Cicognani et al., 2014; Guazzini et al., 2022; Vieno et al., 2007). Η βαθμολόγηση προκύπτει από τον μέσο όρο των λημμάτων, χωρίς προκαθορισμένα όρια ή κατηγοριοποιήσεις, με υψηλότερες τιμές να υποδηλώνουν ισχυρότερη αίσθηση σχολικής κοινότητας (Prati et al., 2017). Η χρήση της κλίμακας μπορεί να βοηθήσει στην αναγνώριση των παραγόντων που διαμορφώνουν την αίσθηση της κοινότητας στα σχολεία και με αυτόν τον τρόπο, εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι να αναπτύξουν στρατηγικές παρέμβασης που θα ενισχύσουν τη σχολική κοινότητα, προάγοντας ένα υποστηρικτικό μαθησιακό περιβάλλον και λειτουργώντας ταυτόχρονα ως προστατευτικός παράγοντας. Παράλληλα, δίνει τη δυνατότητα να αξιολογούν και να κατανοούν καλύτερα τη δυναμική της σχολικής κοινότητας σε αντίθεση με άλλα εργαλεία, όπως η αίσθηση της κοινότητας σε επίπεδο τάξης. Πιο συγκεκριμένα, η αίσθηση της κοινότητας στην τάξη εστιάζει στο αίσθημα του ανήκειν, στα κοινά πρότυπα και αξίες καθώς και στο βαθμό που ικανοποιούνται οι εκπαιδευτικοί στόχοι και οι προσδοκίες των μαθητών/τριών σε μια

συγκεκριμένη τάξη του σχολείου και η οποία ενδείκνυται κυρίως για την αξιολόγηση παρεμβάσεων που εφαρμόζονται εντός της σχολικής αίθουσας (Prati et al., 2017; Villarroel et al., 2022). Επιπρόσθετα, επιτρέπει, αφενός, τη διεξαγωγή ερευνών στην Ελλάδα και, αφετέρου, συμβάλλει στη γενίκευση των ευρημάτων και στην εξαγωγή συγκριτικών συμπερασμάτων από μελέτες άλλων χωρών ενισχύοντας τη σημασία της έρευνας καθώς παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την κατανόηση της σχολικής κοινότητας σε διεθνές επίπεδο.

Ωστόσο, η έρευνα εμφανίζει αδυναμίες που χρήζουν αναφοράς. Παρά το γεγονός πως το μέγεθος του δείγματος ήταν επαρκές για την εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων, αυτό προερχόταν από μια συγκεκριμένη πόλη, καθιστώντας αδύνατη τη γενίκευση των αποτελεσμάτων καθώς οι εμπειρίες των μαθητών/τριών ενδέχεται να διαφέρουν σημαντικά λόγω διαφόρων παραγόντων, όπως η γεωγραφική περιοχή. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες/ουσες προέρχονταν αποκλειστικά από την Β' τάξη γυμνασίου, γεγονός που δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την αίσθηση της σχολικής κοινότητας σε διαφορετικές ηλικίες μαθητών/τριών. Επίσης, δεν ελέγχθηκε η εξωτερική συγκλίνουσα και διακριτή εγκυρότητα της κλίμακας ως αποτέλεσμα της απουσίας συσχέτισης με άλλες θεωρητικά σχετικές κλίμακες. Τέλος, δεν αξιολογήθηκε η χρονική σταθερότητα της κλίμακας καθώς δεν διενεργήθηκε έλεγχος αξιοπιστίας με το τεστ ελέγχου – επανελέγχου και επαναληπτικών μετρήσεων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν στη χρήση γεωγραφικά και ηλικιακά διαφοροποιημένων δειγμάτων καθώς και στην αξιολόγηση της χρονικής σταθερότητας μέσω ελέγχου αξιοπιστίας επαναληπτικής μέτρησης με σκοπό τη διασφάλιση της σταθερότητας της κλίμακας. Παράλληλα, κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω ψυχομετρική διερεύνηση της κλίμακας μέσω ελέγχου της εξωτερικής συγκλίνουσας εγκυρότητας με θεωρητικά συναφείς έννοιες, όπως η Ικανοποίηση από το Περιβάλλον της Τάξης (Prati et al., 2017) και εξωτερικής διακριτής εγκυρότητας με θεωρητικά διακριτές έννοιες, όπως η Μοναξιά (Pretty et al., 1996).

Εν κατακλείδι, η ελληνική εκδοχή της κλίμακας δεν συνιστά μόνο ένα αξιόπιστο και έγκυρο ερευνητικό εργαλείο αλλά και μια σημαντική πηγή γνώσης για τη διαμόρφωση παρεμβάσεων που στοχεύουν στην ενίσχυση της αίσθησης της σχολικής κοινότητας. Η αξιοποίηση της μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση της αίσθησης του ανήκειν των μαθητών/τριών καθώς και στη βελτίωση της συνοχής της σχολικής κοινότητας, ενισχύοντας παράλληλα την ψυχοκοινωνική ευημερία και την ανάπτυξη θετικών διαπροσωπικών σχέσεων. Κατά συνέπεια, η εφαρμογή της τόσο στην καθημερινή σχολική πρακτική όσο και σε στοχευμένες παρεμβάσεις πρόληψης και προαγωγής ψυχικής υγείας δύναται να συμβάλει στην οικοδόμηση ενός συμπεριληπτικού σχολικού περιβάλλοντος.

Δήλωση διαθεσιμότητας δεδομένων

Τα δεδομένα που υποστηρίζουν τα ευρήματα της παρούσας μελέτης είναι διαθέσιμα από τους συγγραφείς κατόπιν αιτήματος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Awang, Z. (2012). *Research methodology and data analysis* (2nd ed.). UiTM Press.

Battistich, V., & Hom, A. (1997). The relationship between students' sense of their school as a community and their involvement in problem behaviors. *American Journal of Public Health, 87*(12), 1997–2001. <https://doi.org/10.2105/AJPH.87.12.1997>

Battistich, V., Solomon, D., Kim, D. I., Watson, M., & Schaps, E. (1995). Schools as communities, poverty levels of student populations, and students' attitudes, motives, and performance: A multilevel analysis. *American Educational Research Journal, 32*(3), 627–658. <https://doi.org/10.3102/00028312032003627>

Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F., & Ferraz, M. B. (2000). Guidelines for the process of cross-cultural adaptation of self-report measures. *Spine, 25*(24), 3186–3191. <https://doi.org/10.1097/00007632-200012150-00014>

Benavente, M., Chuecas, M. J., Alfaro, J., Galdames, A., & Ditzel, A. L. (2025). Psychometric properties of the school sense of community scale (SOC-S) for a sample of Chilean adolescents. *Journal of Psychoeducational Assessment, 43*(6), 665–673. <https://doi.org/10.1177/07342829251345975>

Burnham, K. P., & Anderson, D. R. (2004). Multimodel inference: Understanding AIC and BIC in model selection. *Sociological Methods & Research, 33*(2), 261–304. <https://doi.org/10.1177/0049124104268644>

Chen, F. (2007). Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 14*(3), 464–504. <https://doi.org/10.1080/10705510701301834>

Chiessi, M., Cicognani, E., & Sonn, C. (2010). Assessing sense of community on adolescents: validating the brief scale of sense of community in adolescents (SOC-A). *Journal of Community Psychology, 38*(3), 276–292. <https://doi.org/10.1002/jcop.20364>

Cicognani, E., Martinengo, L., Albanesi, C., Piccoli, N. D., & Rollero, C. (2014). Sense of community in adolescents from two different territorial contexts: The moderating role of gender and age. *Social Indicators Research, 119*(3), 1663–1678. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0569-3>

Fornell, C., & Larcker, D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39–50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>

- Guazzini, A., Pesce, A., Gino, F., & Duradoni, M. (2022). How the COVID-19 pandemic changed adolescents' use of technologies, sense of community, and loneliness: A retrospective perception analysis. *Behavioral Sciences*, 12(7), 228-242. <https://doi.org/10.3390/bs12070228>
- Ζήση, Α. (2022). Η κοινότητα ως πεδίο παρέμβασης στην κλινική κοινωνιολογία. Στο Σ. Χτούρης & Α. Ζήση (Επιμ.), *Κλινική Κοινωνιολογία - Θέματα και πεδία εφαρμογής*, (σ. 85–95). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage.
- Hambleton, R. K., Merenda, P. F., & Spielberger, C. D. (Eds.). (2004). *Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment*. Psychology Press.
- Hombrados-Mendieta, I., Gomez-Jacinto, L., & Dominguez-Fuentes, J. M. (2009). The impact of immigrants on the sense of community. *Journal of Community Psychology*, 37(6), 671–683. <https://doi.org/10.1002/jcop.20323>
- Hox, J. J. (2010). *Multilevel analysis: Techniques and applications* (2nd ed.). Routledge.
- Hyde, M., & Chavis, D. M. (2007). Sense of community and community building. In R. A. Cnaan & C. Milofsky (Eds.), *Handbook of Community Movements and Local Organizations*, (pp. 179–192). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-0-387-32933-8_12
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.
- Mannarini, T., Tartaglia, S., Fedi, A., & Greganti, K. (2006). Image of neighborhood, self-image and sense of community. *Journal of Environmental Psychology*, 26(3), 202–214. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2006.07.008>
- McMillan, D. W. (1996). Sense of community. *Journal of Community Psychology*, 24(4), 315–325. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6629\(199610\)24:4%3C315::AID-JCOP2%3E3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6629(199610)24:4%3C315::AID-JCOP2%3E3.0.CO;2-T)
- McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6–23. [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(198601\)14:1%3C6::AID-JCOP2290140103%3E3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/1520-6629(198601)14:1%3C6::AID-JCOP2290140103%3E3.0.CO;2-I)
- Prati, G., & Cicognani, E. (2019). A cross-lagged panel analysis of the relationship between neighborhood sense of community and school sense of community. *Europe's Journal of Psychology*, 15(4), 689–699. <https://doi.org/10.5964/ejop.v15i4.1682>

- Prati, G., & Cicognani, E. (2021). School sense of community as a predictor of well-being among students: A longitudinal study. *Current Psychology*, 40(2), 939–943. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-0017-2>
- Prati, G., Cicognani, E., & Albanesi, C. (2017). Psychometric properties of a multidimensional scale of sense of community in the school. *Frontiers in Psychology*, 8(1466), 1–10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01466>
- Prati, G., Cicognani, E., & Albanesi, C. (2018). The impact of sense of community in the school, social skills, and exposure to aggression and victimization on students' well-being. *Social Indicators Research*, 140(2), 637–651. <https://doi.org/10.1007/s11205-017-1808-9>
- Prati, G., Cicognani, E., & Albanesi, C. (2018). The influence of school sense of community on students' well-being: A multilevel analysis. *Journal of Community Psychology*, 46(7), 917–924. <https://doi.org/10.1002/jcop.21982>
- Pretty, G. M., Conroy, C., Dugay, J., Fowler, K., & Williams, D. (1996). Sense of community and its relevance to adolescents of all ages. *Journal of Community Psychology*, 24(4), 365–379. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6629\(199610\)24:4%3C365::AID-JCOP6%3E3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6629(199610)24:4%3C365::AID-JCOP6%3E3.0.CO;2-T)
- Reise, S. P. (2012). The rediscovery of bifactor measurement models. *Multivariate Behavioral Research*, 47(5), 667–696. <https://doi.org/10.1080/00273171.2012.715555>
- Rodriguez, A., Reise, S. P., & Haviland, M. G. (2016). Evaluating bifactor models: Calculating and interpreting statistical indices. *Psychological Methods*, 21(2), 137–150. <https://doi.org/10.1037/met0000045>
- Sarason, S. B. (1974). *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology*. Jossey-Bass.
- Talò, C., Mannarini, T., & Rochira, A. (2014). Sense of community and community participation: A meta-analytic review. *Social Indicators Research*, 117(1), 1–28. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0347-2>
- Vieno, A., Lenzi, M., Santinello, M., & Scacchi, L. (2013). Sense of community, unfairness, and psychosomatic symptoms: A multilevel analysis of Italian schools. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), 142–145. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.02.019>
- Vieno, A., Santinello, M., Pastore, M., & Perkins, D. D. (2007). Social support, sense of community in school, and self-efficacy as resources during early adolescence: An integrative model. *American Journal of Community Psychology*, 39(1), 177–190. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9095-2>

Villarroel, A., Alfaro, J., Reyes, F., Carrillo, G., & Ditzel, L. (2022). A sense of community at school and the subjective well-being of Chilean students. *Journal of Community Psychology*, *50*(5), 2130–2143. <https://doi.org/10.1002/jcop.22759>

Wang, W., Vaillancourt, T., Brittain, H. L., McDougall, P., Krygsman, A., Smith, D., Cunningham, C. E., Haltigan, J. D., & Hymel, S. (2014). School climate, peer victimization, and academic achievement: results from a multi-informant study. *School Psychology Quarterly*, *29*(3), 360–377. <https://doi.org/10.1037/spq0000084>

Greek adaptation and psychometric validation of the Scale of Sense of Community in the School

Vagiatis Konstantinos¹, Zissi Anastasia²,

¹ PhD Candidate, Department of Sociology, University of the Aegean

² Professor of Psychology, Department of Sociology, University of the Aegean

ABSTRACT

School life constitutes a fundamental context of human development within which students build a sense of school community as conceptualized in the theoretical model of McMillan and Chavis (1986). A large body of research evidence supports a positive association between sense of community in the school and students' well-being. However, a review of the Greek literature reveals a substantial research gap. The aim of the present study was the adaptation and psychometric validation of the 'Scale of Sense of Community in the School' by Prati et al. (2017) in Greek. The sample consisted of 503 students attending 20 public lower–secondary schools in Thessaloniki selected through stratified random sampling. Initially, the scale underwent linguistic validation followed by an examination of its psychometric properties. Confirmatory factor analysis results indicated that the Greek version retained the bifactor structure ($\chi^2/df = 2.11$, CFI = .986, RMSEA = .047) featuring a strong general factor reflecting overall sense of school community, alongside three specific factors –Membership, Emotional Connection and Opportunities– which contributed distinctly, although not with equivalent psychometric strength. Further support for the bifactor structure was provided by the Explained Common Variance (ECV) and Omega Hierarchical (ω_H) indices. The total scale and its subscales demonstrated high internal consistency ($\omega = .82$ –.90) and measurement invariance across gender was established. Overall, the findings indicate that the Greek version of the scale is a valid and reliable instrument for assessing sense of community in the school among the Greek student population with both research and practical applications.

Key-words: Sense of Community in the School, Scale, Adaptation, Confirmatory Factor Analysis, Psychometric Validation.

Correspondence: Konstantinos Vagiatis, socd21009@soc.aegean.gr

Παράρτημα

Κλίμακα Αίσθησης της Κοινότητας στο Σχολείο (Prati et al., 2017)

Σκέψου το σχολείο σου. Παρακάτω θα βρεις ορισμένες προτάσεις που θα θέλαμε να σκεφτείς όσον αφορά το σχολείο σου. Παρακαλώ διάβασε προσεκτικά αυτές τις προτάσεις και σημείωσε με X ποσό ΑΛΗΘΗΣ είναι η κάθε πρόταση για εσένα.

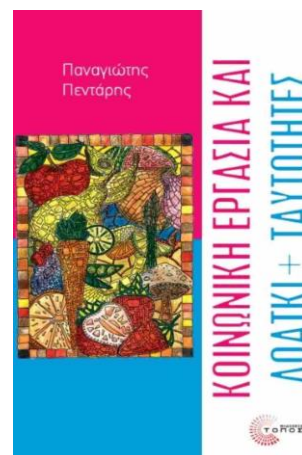
Προσοχή! Να θυμάσαι ότι οι αριθμοί έχουν την ακόλουθη σημασία:

1=Καθόλου αληθής, 2=Όχι πολύ αληθής, 3=Αρκετά αληθής, 4=Πολύ αληθής, 5=Απόλυτα αληθής

	1	2	3	4	5
	<i>Καθόλου αληθής</i>	<i>Όχι πολύ αληθής</i>	<i>Αρκετά αληθής</i>	<i>Πολύ αληθής</i>	<i>Απόλυτα αληθής</i>
1. Νομίζω ότι αυτό είναι ένα καλό σχολείο.					
2. Είμαι περήφανος/η που ανήκω σε αυτό το σχολείο.					
3. Νιώθω ασφαλής σε αυτό το σχολείο.					
4. Περνώ πολύ χρόνο με άλλους/ες μαθητές/τριες που φοιτούν σε αυτό το σχολείο.					
5. Μου αρέσει να είμαι με άλλους/ες μαθητές/τριες που φοιτούν σε αυτό το σχολείο.					
6. Σε αυτό το σχολείο νιώθω ότι μπορώ να μοιραστώ εμπειρίες και ενδιαφέροντα με άλλους/ες μαθητές/τριες.					
7. Σε αυτό το σχολείο, νιώθω ότι υπάρχουν αρκετές δράσεις για εμένα.					
8. Σε αυτό το σχολείο υπάρχουν αρκετές δράσεις στις οποίες μπορούν να εμπλακούν οι μαθητές/τριες.					
9. Το σχολείο μου παρέχει επαρκείς συμβουλευτικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες για τους/τις μαθητές/τριες.					
10. Οι μαθητές/τριες εμπλέκονται στη διοργάνωση ποικίλων σχολικών εκδηλώσεων.					

Κοινωνική εργασία
και ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες
ΠΕΝΤΑΡΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Σειρά: Σπουδαστήριο Κοινωνικής και Κοινοτικής
Εργασίας
2025
Εκδόσεις Τόπος

Κοινωνική Εργασία και ΛΟΑΤΚΙ+ Ταυτότητες: Μια Επιστημολογική Αξιολόγηση του Συγγράμματος του Παναγιώτη Πεντάρη

Παπαδοπούλου Δήμητρα¹

¹ Διδακτορική ερευνήτρια, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

Το βιβλίο *Κοινωνική Εργασία και ΛΟΑΤΚΙ+ Ταυτότητες* του Παναγιώτη Πεντάρη, των εκδόσεων Τόπος, που έκανε την εμφάνισή του στην ελληνική βιβλιογραφία τον Ιούνιο του 2025, αποτελεί μια εκτενή και συστηματική συμβολή στη μελέτη των έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο τόσο της επιστήμης, όσο και του επαγγελματικού πεδίου της Κοινωνικής Εργασίας. Αποτελούμενο από εννέα κεφάλαια και τρία αυτόνομα μέρη, το έργο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεματικών. Αρχής γενομένης από τις εννοιολογικές και θεωρητικές προσεγγίσεις των ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτοτήτων, μέχρι τις ιστορικές και νομικές συνθήκες που τις πλαισιώνουν, αλλά και τις πολλαπλές διασταυρώσεις τους με την ηλικία, την αναπηρία, την οικογένεια και το προσφυγικό υπόβαθρο, το βιβλίο, διαθέτοντας σαφή δομή και εκτενή βιβλιογραφική τεκμηρίωση, στοχεύει στον εμπλουτισμό της γνώσης γύρω από τα ΛΟΑΤΚΙ+ ζητήματα στην επαγγελματική πρακτική. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως το εν λόγω σύγγραμμα φιλοδοξεί να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία της Κοινωνικής Εργασίας γύρω από τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες και τη συμπεριληπτική πρακτική.

Ένα από τα σημαντικότερα δυνατά σημεία του βιβλίου είναι η ικανότητά του να συνδυάζει

θεωρητική εμβάθυνση και επαγγελματική χρησιμότητα, χωρίς να υποπίπτει σε απλουστεύσεις. Ο Πεντάρης κατορθώνει να μεταφέρει σύνθετες έννοιες, όπως η βιοπολιτική, η διαθεματικότητα, η κοινωνική κατασκευή της ταυτότητας, σε ένα ενιαίο και προσβάσιμο πλαίσιο που μπορεί να αξιοποιηθεί τόσο στην εκπαίδευση των κοινωνικών λειτουργών, όσο και στο επαγγελματικό πεδίο. Εξίσου ισχυρό είναι το γεγονός ότι το βιβλίο αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στη γλώσσα και στον τρόπο που ο επαγγελματικός/επιστημονικός λόγος της Κοινωνικής Εργασίας μπορεί να λειτουργήσει είτε ως εργαλείο ενδυνάμωσης, είτε ως μηχανισμός αναπαραγωγής αποκλεισμών. Η θέση αυτή προάγει τον αναστοχασμό και ευθυγραμμίζεται με τις πιο σύγχρονες θεωρητικές εξελίξεις του πεδίου. Ακόμη, η συμπερίληψη ποικίλων ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμενικοτήτων καθιστά το έργο ένα από τα ελάχιστα ελληνικά συγγράμματα που προσεγγίζουν το ζήτημα με πραγματική πλουραλιστικότητα και επιστημονική συνέπεια.

Η δομή του βιβλίου αναπτύσσεται σε τρία διακριτά αλλά αλληλένδετα μέρη, τα οποία συγκροτούν ένα συνεκτικό θεωρητικό και πρακτικό πλαίσιο για την κατανόηση των ΛΟΑΤΚΙ+ εμπειριών. Το Μέρος I (Κεφάλαια 1–4) εισάγει τις θεμελιώδεις έννοιες, τη γλώσσα, τις ιστορικές και νομικές συνθήκες, καθώς και τα θεωρητικά εργαλεία που διαμορφώνουν τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες, αναδεικνύοντας τις επιδράσεις της πατριαρχίας, της ετεροκανονικότητας και των θεσμικών πλαισίων στη συγκρότησή τους. Το Μέρος II (Κεφάλαια 5–8) εστιάζει σε συγκεκριμένες υποομάδες του ΛΟΑΤΚΙ+ πληθυσμού: παιδιά και οικογένειες, άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, άτομα με αναπηρία ή ζητήματα ψυχικής υγείας, πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, σκιαγραφώντας τις ιδιαίτερες κοινωνικές, πολιτισμικές και ψυχοκοινωνικές προκλήσεις που αναδύονται από τις εμπειρίες τους. Τέλος, το Μέρος III (Κεφάλαιο 9) επικεντρώνεται στις δεοντολογικές και αξιακές διαστάσεις της κοινωνικής εργασίας με ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, παρουσιάζοντας το Μοντέλο Αποδοχής και Σεβασμού (ΜΑΣ) και προσφέροντας κατευθύνσεις για αξιολόγηση, παρέμβαση, συνηγορία και μεθόδους πρακτικής. Η τριμερής δομή επιτρέπει στον αναγνώστη να μεταβεί από τη θεωρία στη σύνθετη πραγματικότητα των εμπειριών και, τελικά, σε ένα προτεινόμενο πλαίσιο επαγγελματικής πρακτικής, προσφέροντας μία ολιστική και πολυεπίπεδη θεώρηση του αντικειμένου.

Η παρούσα βιβλιοκριτική υιοθετεί μια κοινωνιολογικά προσανατολισμένη επιστημολογική οπτική, εξετάζοντας όχι μόνο το περιεχόμενο του βιβλίου αλλά κυρίως τους τρόπους με τους οποίους παράγεται και οργανώνεται η γνώση για τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες στην Κοινωνική Εργασία. Το ενδιαφέρον στρέφεται στη συγκρότηση του επαγγελματικού λόγου, στις θεωρητικές επιλογές που ιεραρχούνται ως έγκυρες, καθώς και στις κανονικότητες που αναπαράγονται ή αμφισβητούνται μέσα από το κείμενο. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στο πώς το βιβλίο κατασκευάζει το αντικείμενό του, δηλαδή τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες, μέσα από συγκεκριμένα εννοιολογικά πλαίσια (όπως η διαθεματικότητα, η θεωρία μειονοτικού στρες, ή η κουήρ σκέψη) και πώς αυτές οι επιλογές επηρεάζουν την κατανόηση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της καταπίεσης και της επαγγελματικής παρέμβασης. Με αυτόν τον τρόπο, η κριτική δεν περιορίζεται στη θεματική παρουσίαση, αλλά διερευνά τις προϋποθέσεις, τα όρια και τις συνέπειες της γνώσης που παράγει το έργο του Πεντάρη για τον ρόλο της κοινωνικής εργασίας σε ένα πεδίο βαθύτατα κοινωνικά και πολιτικά διαμορφωμένο.

Το βιβλίο, στο σύνολό του αρθρώνεται γύρω από έναν σαφώς προσδιορισμένο θεωρητικό προσανατολισμό, ο οποίος συνδυάζει στοιχεία κοινωνικού εποικοδομισμού, διαθεματικής ανάλυσης και κουήρ σκέψης, συγκροτώντας ένα ενιαίο πλαίσιο κατανόησης των ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτοτήτων μέσα στην κοινωνική εργασία. Η προσέγγισή του δίνει ιδιαίτερο βάρος στη γλώσσα ως μηχανισμό παραγωγής ταυτότητας, στις κοινωνικές δομές ως πεδία άνισης κατανομής εξουσιών και στη σχέση μεταξύ κοινωνικοπολιτισμικών κανονιστικότητας και βιογραφικών εμπειριών. Το θεωρητικό υπόβαθρο του βιβλίου εδράζεται σε μια αντίληψη των ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτοτήτων ως δυναμικών κοινωνικών κατασκευών που διαμορφώνονται μέσα από αλληλεπιδράσεις μεταξύ υποκειμένων, θεσμών και λόγων, ενώ η Κοινωνική Εργασία νοείται ως πρακτική με δυναμικά αντι-καταπιεστικό χαρακτήρα, υπό την προϋπόθεση ότι ενσωματώνει οπτικές αναγνώρισης, ισότητας και συμπερίληψης. Εντός αυτού του θεωρητικού πλαισίου, ο Πεντάρης επιχειρεί να συγκεράσει τη δομική ανάλυση με την ψυχοκοινωνική διάσταση, αναγνωρίζοντας ότι οι εμπειρίες των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων δεν μπορούν να κατανοηθούν έξω από τα ευρύτερα καθεστώτα λόγου που τις τοποθετούν άλλοτε στο δίπολο ορατότητας-αορατότητας και άλλοτε στο δίπολο μεταξύ νομιμοποίησης και περιθωριοποίησης.

Επιπλέον, η προσφορά του βιβλίου έγκειται στο γεγονός πως συγκροτεί τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες ως επαγγελματικό αντικείμενο μέσα από μια λεπτομερή εννοιολόγηση που, ενώ αποσκοπεί στη συμπερίληψη, αναδεικνύει την εγγενή ένταση ανάμεσα στη ρευστότητα των υποκειμενικών εμπειριών και στην κανονιστική τάση της Κοινωνικής Εργασίας να συστηματοποιεί τις κατηγορίες με τις οποίες παρεμβαίνει. Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε πως η προσέγγιση του συγγραφέα, παρότι αντι-καταπιεστική, ενσωματώνει έναν ηγεμονικό λόγο περί συμπερίληψης, ο οποίος συχνά προϋποθέτει την ορατότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων ως προαπαιτούμενο για την αναγνώριση δικαιωμάτων, στοιχείο που μπορεί να μετατοπίζει τον προβληματισμό από τον μετασχηματισμό των θεσμών στη συμμόρφωση των υποκειμένων σε αυτούς. Παράλληλα, οι θεωρητικές επιλογές που υιοθετεί, ιδίως η διαθεματικότητα και η θεωρία του μειονοτικού στρες, προσφέρουν σημαντικά εργαλεία κατανόησης, αλλά ενέχουν τον κίνδυνο είτε μίας υπερ-πολυδιάστατης ανάλυσης που δυσκολεύει την ανάδειξη ιστορικών δομών ανισότητας είτε μίας απλουστευτικής «ψυχολογικοποίησης» κοινωνικών φαινομένων. Με τον τρόπο αυτό, το έργο αποτυπώνει τη διπλή φύση της κοινωνικής εργασίας ως πεδίου που επιδιώκει να αντιμετωπίσει την καταπίεση, ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί εντός θεσμών που παράγουν ή αναπαράγουν μορφές κοινωνικής κανονικότητας.

Συνολικά, η συμβολή του βιβλίου *Κοινωνική Εργασία και ΛΟΑΤΚΙ+ Ταυτότητες* έγκειται στη συστηματική προσπάθειά του να εντάξει τις ΛΟΑΤΚΙ+ εμπειρίες στο κέντρο της επιστημονικής γνώσης της Κοινωνικής Εργασίας, μετατοπίζοντας το επάγγελμα από μια παθητική διαχείριση μορφών διαφορετικότητας σε μια ενεργητική εμπλοκή με τις κοινωνικές δομές που τις παράγουν. Το έργο προσφέρει ένα συνεκτικό θεωρητικό πλαίσιο, ενισχύοντας την επαγγελματική και ακαδημαϊκή κατανόηση των μηχανισμών αποκλεισμού και των σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνουν τις έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες, ενώ συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάδειξη της ανάγκης για θεσμοθέτηση μιας πιο συμπεριληπτικής πρακτικής

στο πεδίο. Παράλληλα, εμπλουτίζει την ελληνική βιβλιογραφία με έναν τίτλο που προσεγγίζει σφαιρικά τις ΛΟΑΤΚΙ+ εμπειρίες, όχι μόνο μέσα από το πρίσμα αποκλειστικά της ατομικής ανάγκης, αλλά και ως αποτέλεσμα ιστορικών, πολιτισμικών και θεσμικών διεργασιών, επιτρέποντας στους επαγγελματίες να κατανοήσουν την ταυτότητα ως κοινωνικό φαινόμενο και όχι ως ατομική «ιδιαιτερότητα». Κατ' αυτόν τον τρόπο, το βιβλίο λειτουργεί ως βασικό σημείο αναφοράς για μια κοινωνική εργασία που επιθυμεί να κινηθεί πέρα από φορμαλιστικές πρακτικές και προς ένα κριτικό μοντέλο που αναγνωρίζει τις ταυτότητες ως πολιτικά και κοινωνικά διακυβεύματα.

Συνοψίζοντας, το έργο του Πεντάρη αποτελεί μια σημαντική τομή στην ελληνική βιβλιογραφία της Κοινωνικής Εργασίας, τόσο ως προς τη θεωρητική του συγκρότηση όσο και ως προς την προσπάθειά του να αρθρώσει έναν λόγο που γεφυρώνει το επάγγελμα με τα κοινωνικά και πολιτικά διακυβεύματα των ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτοτήτων. Ωστόσο, το βιβλίο αποκαλύπτει και την ευρύτερη πρόκληση του πεδίου, όπου η Κοινωνική Εργασία καλείται να κινηθεί ανάμεσα σε μια κριτική, αντι-καταπιεστική κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας και σε έναν θεσμικό ρόλο που συχνά περιορίζει τη δυνατότητα της για κοινωνική αλλαγή. Η ανάγνωση του συγγράμματος υπενθυμίζει ότι η επαγγελματική πρακτική δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στη διαχείριση του μη όμοιου, αλλά οφείλει να στρέφεται προς την αναγνώριση των κοινωνικών δομών που παράγουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και προς τον αναστοχασμό των ίδιων των εργαλείων γνώσης που χρησιμοποιεί. Η συμβολή του Πεντάρη βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι προσφέρει ένα πεδίο διαλόγου και μετασχηματισμού, καλώντας τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς να δουν τις ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτότητες όχι ως «ομάδα-στόχο», αλλά ως πρίσμα μέσα από το οποίο η κοινωνική εργασία μπορεί να επαναπροσδιορίσει τη δική της σχέση με την εξουσία, τη γνώση και την κοινωνική φροντίδα. Έτσι, το βιβλίο αφήνει ανοιχτό το πιο κρίσιμο ερώτημα για το μέλλον του επαγγέλματος που δεν είναι άλλο από το κατά πόσο είναι έτοιμο να μετακινηθεί από μια πρακτική διαχείρισης της ευαλωτότητας σε μια πρακτική που επιδιώκει τον μετασχηματισμό των κοινωνικών δομών που την παράγουν.

Τίτλος βιβλίου:

**Η ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ //**

*Τεχνικές Ενδυνάμωσης και
Εργαλεία Αξιολόγησης της
Αφήγησης*

Συγγραφείς:

**Βασιλική Γιωτσίδη
Ειρήνη - Κωνσταντίνα Νικολάτου**

Εκδόσεις: Gutenberg,
2022

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΓΙΩΤΣΙΔΗ - ΕΙΡΗΝΗ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΤΟΥ

**Η ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΣΤΗΝ
ΠΡΑΞΗ**

*Τεχνικές ενδυνάμωσης και εργαλεία
αξιολόγησης της αφήγησης*

GUTENBERG

Σύντομη παρουσίαση:

Οι τεχνικές αφηγηματικής προσέγγισης αξιοποιούνται ολοένα και περισσότερο τα τελευταία χρόνια στην ψυχοθεραπεία, την προσωπική ανάπτυξη και τον σχεδιασμό ζωής και σταδιοδρομίας. Η αφηγηματική προσέγγιση αναδεικνύει το βασικό «προνόμιο» του ανθρώπου, τον λόγο και την αφήγηση, σε εργαλείο σύνθεσης, νοηματοδότησης και γόνιμης αλλαγής, παρέχοντας βοήθεια για ενεργό διά βίου πράξη, με την έννοια που διατύπωσε το πράττειν ο Αριστοτέλης, δηλαδή ως δράση που υπηρετεί τη ζωή.

Στο πλαίσιο αυτό, το βιβλίο συγκεντρώνει τις ευρέως εφαρμοσμένες τεχνικές ενδυνάμωσης και τα εργαλεία αξιολόγησης της αφηγηματικής προσέγγισης, καθώς και τις εμπειρικά τεκμηριωμένες παρεμβάσεις στην αφηγηματική πρακτική. Η ολοκληρωμένη γνώση αποτελεσματικών και πρακτικών μεθόδων για την καλλιέργεια του αναστοχασμού και της αυτεπίγνωσης συνιστά απαραίτητο εφόδιο προκειμένου να συνδιαλλάγεται κανείς γόνιμα, από τη μία, με τις ασυνείδητες ενδοψυχικές δυνάμεις, και από την άλλη, με τις ευκαιρίες και τα εμπόδια της εξωτερικής πραγματικότητας. Το βιβλίο απευθύνεται σε όσους ασχολούνται με θέματα προσωπικής ή/ και επαγγελματικής ανάπτυξης και σταδιοδρομίας, σε εκπαιδευτικούς εφήβων και ενηλίκων, καθώς και σε φοιτητές με συναφή ακαδημαϊκά και επαγγελματικά ενδιαφέροντα.

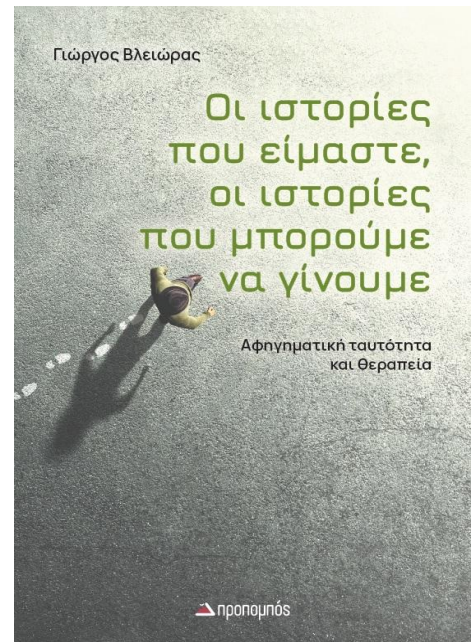
Τίτλος βιβλίου:

**Οι ιστορίες που είμαστε,
οι ιστορίες που μπορούμε να γίνουμε**
Αφηγηματική ταυτότητα και θεραπεία

Συγγραφέας:

Γιώργος Βλειώρας

Εκδόσεις: ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ,
2025

Σύντομη παρουσίαση του βιβλίου από τον συγγραφέα:

Σήμερα το πρωί, ήμουν προσκεκλημένος ομιλητής σε μια διασχολική ημερίδα, στο πλαίσιο της οποίας συνομίλησα με έφηβα άτομα και με εκπαιδευτικούς για θέματα ψυχικής υγείας. Το περιεχόμενο αυτής της συνομιλίας νομίζω ότι θα σας βάλει στο κλίμα του πώς σκέφτομαι και πώς γράφω.

Ξεκινώντας, μοιράστηκα μια αγαπημένη μου ιστορία (την οποία μοιράζομαι και στο Κεφάλαιο 8 του βιβλίου μου: Να πω την ίδια ιστορία ή κάποια άλλη;). Η ιστορία αυτή αναφέρεται σε ένα βαθούλωμα που για πολλά χρόνια «κοσμούσε» μια κεντρική οδό στον Βόλο. Για πολλά χρόνια περνούσα από αυτόν τον δρόμο είτε με το ποδήλατο είτε με το μηχανάκι και, κάθε φορά, έπεφτα σε αυτό το βαθούλωμα. Κάποια στιγμή, αναρωτήθηκα: Τι μπορώ να κάνω ως ειδικός ψυχικής υγείας για να σταματήσω να πέφτω στο βαθούλωμα; Ύστερα από όχι και τόσο πολλή σκέψη, διαπίστωσα ότι ο λόγος που συνέβαινε αυτό ήταν ότι, με το που κόντευα σε αυτόν τον τρόπο, σκεφτόμουν το βαθούλωμα, το κοιτούσα και, επειδή, ως γνωστόν, οδηγούμε προς την κατεύθυνση όπου κοιτάμε, έπεφτα σε αυτό. Η λύση, λοιπόν, ήταν να κοιτάζω δίπλα στο βαθούλωμα ή κάπου λίγο πιο μακριά.

Αυτό είναι ένα θέμα που προκύπτει συχνά στην ψυχική υγεία: Εστιάζουμε τόσο πολύ σε αυτό που θέλουμε να αποφύγουμε, ώστε ξεχνάμε τι είναι αυτό που θέλουμε να πετύχουμε. Για παράδειγμα, εστιάζουμε στο άγχος, ενώ θέλουμε ηρεμία. Εστιάζουμε στη μοναξιά, ενώ θέλουμε ουσιαστικές σχέσεις. Εστιάζουμε στην κατάθλιψη, ενώ θέλουμε χαρά και απόλαυση. Με βάση αυτή την κεντρική ιδέα, ζήτησα από το κοινό της ημερίδας να διαλέξει τι από την ψυχική υγεία θα ήθελε να έχει περισσότερο. Ειπώθηκαν πολλές ιδέες και τελικά επικράτησε η ηρεμία. Στη συνέχεια, ζήτησα να φανταστούμε την Ηρεμία σαν έναν άνθρωπο και να τον περιγράψουμε. Μέσα από ερωταποκρίσεις, καταλήξαμε στην ακόλουθη περιγραφή: Ουδέτερο φύλο, κυμαινόμενο ύψος μεταξύ 1,70 και 1,80, κανονικό fit σώμα, πορτοκαλί καρέ μαλλί, με φωνή που μοιάζει με της Μίνι

στο Μίκι Μάους, γαλήνιος και ήρεμος χαρακτήρας, με παρέες τις Θετικές σκέψεις, τον Βούδα, τον Διαλογισμό και τη Σωματική άσκηση.

Τώρα που καταλάβατε περίπου πώς σκέφτομαι και πώς μιλάω, έχετε μια ιδέα του πώς είναι γραμμένο το βιβλίο Οι ιστορίες που είμαστε, οι ιστορίες που μπορούμε να γίνουμε. Είναι ένα βιβλίο που σας προσκαλεί σε διάλογο: Με τον εαυτό σας, με μένα, με τις αφηγηματικές ιδέες, με τους άλλους ανθρώπους. Απαρτίζεται από 13 κεφάλαια μοιρασμένα σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελεί μια επισκόπηση αυτού που ονομάζουμε «αφηγηματική ταυτότητα». Η αφηγηματική ταυτότητα περιέχει τις ιστορίες που λέμε στον εαυτό μας ή στους άλλους ανθρώπους για να περιγράψουμε πώς γίναμε οι άνθρωποι που είμαστε σήμερα και ποιοι άνθρωποι θέλουμε να γίνουμε στο μέλλον. Οι ιστορίες αυτές έχουν ένα παρελθόν (πώς γίναμε), ένα παρόν (που είμαστε) και ένα μέλλον (που θέλουμε να γίνουμε). Υπάρχουν πολλές πλευρές των ιστοριών αυτών που έχουν μελετηθεί και περισσότερα μπορείτε να βρείτε στα Κεφάλαια 1 έως 4. Το αγαπημένο μου κεφάλαιο, αυτό που έχει επηρεάσει και τον τρόπο με τον οποίο σκέφτομαι για τα ψυχολογικά θέματα, είναι το Κεφάλαιο 3 (Οι ιστορίες μας ζουν μέσα σε κουλτούρες), το οποίο περιγράφει τις ιδέες των McLean και Syed για το πώς το κάθε πολιτισμικό πλαίσιο επηρεάζει το είδος των ιστοριών που αφηγούμαστε για τους εαυτούς μας.

Το δεύτερο μέρος αποτελεί μια επισκόπηση κάποιων ιδεών που προέρχονται από την αφηγηματική θεραπεία και την κοινοτική πρακτική. Μία βασική ιδέα εδώ είναι ότι, αλλάζοντας τις αφηγήσεις μας, μπορούμε να αλλάξουμε τις ζωές μας. Σε αυτό το μέρος, μου είναι πιο δύσκολο να διαλέξω το αγαπημένο μου κεφάλαιο. Θα ξεχωρίζα δύο: το ένα είναι το Κεφάλαιο 9 (Ο άνθρωπος είναι ο άνθρωπος), που περιγράφει την ιδέα της εξωτερίκευσης, και το άλλο είναι το Κεφάλαιο 14 (Διαβάζοντας Έκο με θέα θάλασσα ή πώς αμφισβητούμε τα «αυτονόητα»), που περιγράφει την ιδέα της αποδόμησης. Την ιδέα της εξωτερίκευσης την εισήγαγα παραπάνω στο παράδειγμα του Ηρεμιά. Η αποδόμηση έχει να κάνει με την αναζήτηση πολιτισμικών πρακτικών ή ιδεών που τροφοδοτούν τα προβλήματα. Στο παράδειγμα του βαθουλώματος, θα λέγαμε ότι το πρόβλημα ξεκινά από το ότι η αρμόδια υπηρεσία δεν έρχεται να καλύψει αυτό το βαθούλωμα. Στο παράδειγμα του Ηρεμιά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το πρόβλημα ξεκινά από το ότι, στο πλαίσιο της αρχής του καπιταλισμού «ο χρόνος είναι χρήμα», η ηρεμία και η χαλάρωση δεν αποτελούν αποδεκτό μέρος του προγράμματός μας.

Και λίγα λόγια για το γράψιμο αυτού του βιβλίου. Το βιβλίο άρχισε να γράφεται στο μυαλό μου κατά τη διάρκεια των μαθημάτων που κάνω στο Πανεπιστήμιο. Και επίσης σε μοναχικά καφεδάκια στις πόλεις όπου κινούμαι. Και ακόμα σε βραδιές jazz σε αγαπημένο jazz bar της πόλης μου. Η αταξία της jazz μουσικής με βοηθούσε να αφήσω το μυαλό μου να περιδιαβεί σε ιδέες και να αρχίσει να παίρνει μορφή αυτό που έγινε τελικά το βιβλίο μου για τις ιστορίες. Γράφτηκε τελικά σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, στη διάρκεια μιας εκπαιδευτικής άδειας. Η πράξη της συγγραφής έλαβε χώρα στο παλιό μου σπίτι, σε μερικά αγαπημένα και όμορφα καφέ του Βόλου και στην Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη στην πόλη του Groningen στη Βόρεια Ολλανδία. Διαβάζοντας το βιβλίο μου, μπορείτε να πάρετε κάποια ιδέα για το πού και το πότε γράφτηκαν μερικά από τα κεφάλαιά του.

Θα χαρώ να διαβάσετε το βιβλίο μου αλλά και να σας εμπνεύσει να αρχίσετε να συζητάτε με τρόπους διαφορετικούς από τους συνηθισμένους! Καλή ανάγνωση!